Építészet és identitás

BME Építőművészeti Doktori Iskola
Kutatás alapú építészet 2022-2023

B Építőművészeti
M Doktori
E Iskola

Építészet és identitás

BME Építőművészeti Doktori Iskola
Kutatás alapú építészet 2022-2023

B Építőművészeti
M Doktori
E Iskola

FELVEZETŐ GONDOLATOK

A BME Építőművészeti Doktori Iskola az Építési és Közlekedési Minisztériummal együttműködve a 2022/2023 tanévben kutatást végzett *Kortárs magyar építészet / Építészet és identitás* címmel. A téma aktualitását az adja, hogy az építészeti közbeszédben éppúgy, mint az építészetről szóló új törvény alapelveiben erőteljesen megjelent „a polgári jó ízlés és az építészeti minőség" fogalma. Vannak, akik ezt a nemzet és építészet kontextusában tárgyalják, mások egyenesen nemzeti építészetről beszélnek, megint mások stiláris kérdésként értelmezik. A Doktori Iskola mint tudományos műhely ezeknél elvontabb nézőpontot kínál. Érzékeljük, hogy az épített környezetről való gondolkodás súlypontja elmozdult, az energetikai és környezetvédelmi aspektusok, a szociális vonatkozások és az esztétikai megközelítések mellett előtérbe került az építészet identitásképző szerepe, a globális és lokális jelleg viszonya. Sokakat érdekel, hogy van-e a kortárs magyar építészetnek felismerhető, definiálható sajátossága, ha igen, ez miben nyilvánul meg és miként viszonyítható a nemzetközi trendekhez?

A közelmúlt építészeti örökségéből és a jelenből is ismerünk példaszerű megoldásokat és alkotókat, akiknek habitusa közel áll hozzánk, akikről úgy érezzük, velük egy közösségbe tartozunk. Őket nevezhetjük példaképnek is akár, követésre méltó személyiségeknek, mestereknek. A mintakövetés fontos életelv és könnyű válaszokat ígér, csakhogy érvényessége, különösen az építészetben, korlátozott. Van közös történelmi tapasztalatunk arról, hogy építészeti minták felmutatása és megkövetelése milyen félreértésekhez vezethet. Léteznek viszont

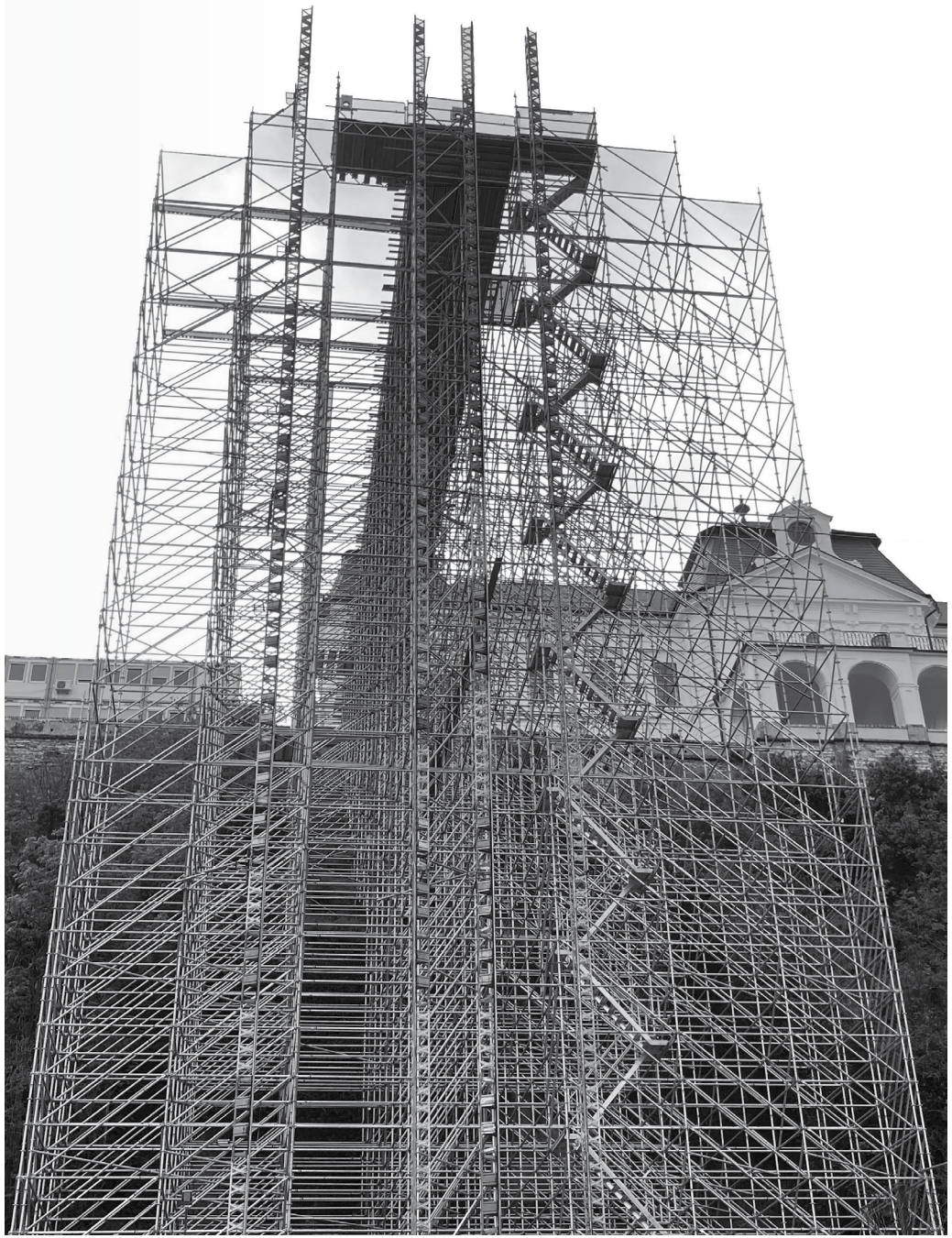
erős ihletésű, inspiráló régi és új házak, terek, helyek és helyzetek, továbbgondolásra ösztönző előképek, amelyeknek a mélyreható vizsgálata közelebb vihet önmagunk megértéséhez. Ezeket kerestük és elemeztük a kutatás során.

Annak meghatározása, hogy mi a kortárs és mi a magyar, összetett feladat. Az időbeli lehatárolás lehetőségét sokáig a második világháború utáni újjáépítés kezdetétől napjainkig terjedő, két évtizedes korszakok egymásra épülésében láttuk. Idővel felismertük, hogy ez a rendezési elv a generációk közötti kapcsolatok, hivatkozások bonyolult rendszerében feloldódik, a jelen megértéséhez a korai modern építészetnek és hatásainak az ismerete nélkülözhetetlen, a felvetés tágasabb kontextusban értelmezendő.

Ugyanígy komoly dilemmát jelentett a magyar jelleg körülhatárolása. A huszadik század nagy társadalmi mozgások, kulturális áthatások időszaka volt – gondoljunk csak Kós Károly és a skandináv nemzeti építészeti törekvések viszonyára, vagy a „dániások” skandináv iskolázottságára és magukkal hozott friss szemléletére. Ezek a szellemi áramlatok nyomot hagytak az alkotókon és az alkotásokon.

Végül a kontextus harmadik módosításaként az építészeti identitás értelmezésébe bevontuk a vernakuláris építészetet. Az építészek nélküli építészetben egy épület, egy kerület vagy tájegység megfigyelése kapcsán értékekre ismertünk rá, ma is szép tartaléka a spontán építés az építészetnek. Mindez arra késztet minket, hogy a kortárs magyar építészetet ne területi, ne etnikai és ne stiláris alapon értelmezzük, hanem a kultúra rétegzettsége és a táj változatossága tükrében, hiszen a régió legfőbb

→
Az Érseki Palota Veszprémben nehézállvány struktúrán keresztül nézve
Fotó: Balázs Mihály, 2023

← **Ócsai paraszthéz tornác oszlopa. A premontrei templomról átvett minta**
Fotó: Balázs Mihály, 2010

sajátosságainak egyike éppen az évszázadok alatt kialakult diverzitás, ennek vetülete az építészet is.

A kulturális gazdagságról és a diverzitásról Kós Károly *A nemzeti művészet* című írásában a székelységgel és Erdéllyel kapcsolatban fogalmaz meg fontos, számunkra is, és ma is mértékadó gondolatokat. *„A szászok által ide hozott idegen művészet nem zárkózott el a népi, éspedig a magyar népi hatásoktól. Amiképpen a magyarság és székelység elfogadta a Királyföldről kiáramló művészetet, úgy a Királyföld zárt városainak művészete is bebocsátotta a megyékből a Székelyföldről beáramló művészi hatásokat."* Később pedig ezt írja: *„A művészet nyelve internacionális. És ha a mi jövendő művészetünkről azt fogják látni a nemzetek, hogy mi csak a náluk produkáltat tudjuk jól-rosszul utánozni, [...] csak idegen művészetek vazallusaiként tudunk megjelenni a nemzetközi versenyen, akkor megérdemeljük azt, hogy politikailag is csak más nemzet vazallusai maradjunk."*[1] Kós Károly művészetről beszél, és talán nem tévedünk, ha ezt az építőművészetre is vonatkoztatjuk.

Az építőművészetnek, vagy műépítészetnek tehát létezik egy nemzetközi nyelve, amely a beszélt és írott irodalmi nyelvhez hasonlóan képes idegen „szavak" befogadására, átértelmezésére. Vagyis ez a nyelv általános érvényű, univerzális, ilyenformán a gondolatok átvitelének legfontosabb eszköze, létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen. A műépítészet művelése képzésen alapuló, szakmaként gyakorolt tevékenység, intézményesített hivatás. Az így létrehozott mű szerzőhöz kötődő, egyéni teljesítményen alapuló, egyetlen példányban létező, és így állandósult.

1: GERLE, János - KOVÁCS, Attila - MAKOVECZ Imre: A századforduló magyar építészete, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990

← **Katolikus kápolna Kunbábony Fotó: Balázs Mihály, 2023**

De az építészet általában véve nem művészet. Létezik egy másik, a köznapi nyelvben népi építészetnek, másutt vernakuláris építészetnek nevezett jelenség, ami szerző nélküli, közösségi (kaláka) jellegű, variánsokban létező és folyton változó, rugalmas. Épített környezetünk jelentős része e logika mentén valósul meg. A morfológiai és tipológiai szempontok másodlagossá válnak, előtérbe lép az egyéni kezdeményezés, az építői és használói szempontok automatikusan eggyé válnak, az alkotásba óhatatlanul beépül az önkifejezés igénye, ami erős bevonódást, kötődést, azonosulást eredményez. Az ilyen építészet evidens módon önazonos.

Az építészet (így, jelző nélkül) ebben a szellemi–fizikai erőtérben születik, és végsősoron „egy". A műépítészet és a népi építészet mindig is erős kölcsönhatásban létezett, ami a formák és a működési logikák oda-vissza vándorlásáról szólt, szép példái ennek a dabasi klasszicista kúriák. Az építészet valódi, mély hagyománya ez a természetes átjárás, együttműködés. A környezet karakterét, ide értve a tárgykultúrától a tájig terjedő széles spektrumot, direkt módon nem központi akarat formálja, hanem egyéni és kisközösségi szándék, az új iránti vonzódás, amit persze a lehetőségek korlátoznak. Az építészet elsődlegesen nem a formákról, hanem az életről szól; a házak, városok és a táj egyaránt a mindennapok kivetülése.

Mégis, miben kereshető a nemzeti karakter? A felszínen az anyagok, formák milyenségében és örömteli változatosságában. A mélyben azonban sokkal szigorúbb, öntörvényű erők hatnak: a realitás visszahúzza a képzeletet. Az építésre használható eszközök látszólagos sokfélesége ellenére valójában

↑
Gyóni hodály. Hulladék anyagokból épített hagyományos forma
Fotó: Balázs Mihály, 2007

kevésbé színes a kép. Az anyagok, technológiák és a teret határoló szerkezetek elveszítik egyediségüket, lokális karakterüket. Az alkotás sajátos jellegét sokkal inkább a termékek összeépítésének módjában megnyilvánuló egyéni és közösségi habitus eredményezi. A nemzeti karakter mindenekelőtt ebben a habitusban keresendő, ami itt van bennünk, csak észre kell vegyük. Ahogy József Attila írja: *„Az Isten itt állt a hátam mögött s én megkerültem érte a világot”.*

Az építészeti kultúra rétegzettségének megértéséhez a deskriptív nyelvészet fontos szemléletet adott. Nyelv és építészet kérdése a kutatás során mélyen foglalkoztatott minket, nem csak azért, mert nyelv és gondolkodás szoros kapcsolatban állnak, így a magyar nyelv sajátosságainak és a beszédmódoknak a megértése segítheti az építészet sajátos karakterológiájának felfejtését, hanem azért is, mert a nyelvészek, így például Ferdinand de Saussure nyelvelmélete fontos strukturális alapot ad az általános és egyedi jelenségek, illetve a jelentés és kommunikáció természetének megértéséhez is. Saussure megkülönbözteti a nyelv (langue) egyéni elmén kívüli, absztrakt rétegét a beszélt nyelv (parole) sajátos, egyedi megnyilvánulásaitól és a nyelvezet (langage) sokoldalú, heterogén karakterű, az egyéni és a társadalmi területhez egyaránt tartozó komplex jelenségétől. A nyelvészek arra is felhívják a figyelmet, hogy élő nyelvek esetében az egyéni megnyilvánulásoknak és a változásnak a szerepe a legjelentősebb.

Mint minden élő jelenség tehát, a nyelv és az identitás is változó tartalmú, dinamikus fogalom: az építészettel való összefüggésének megfejtését ez bonyolítja. Annyi bizonyosan látszik, hogy a kapcsolat mély és összetett. Alapvetésként elfogadtuk, hogy egy személy, egy közösség vagy egy nemzet azonosságtudatát (identitását) számos körülmény alakítja, így a társadalmi kontextus mellett az épített környezet is, de a környezet közben maga is állandóan alakul, változik, éppen a benne lévő élettel együtt, annak hatására. A környezetpszichológia ezt tranzakcionalitásnak nevezi, tehát ember és környezete kölcsönkapcsolatban vannak egymással, a kettő nem szétválasztható. A társadalom működése, az emberek életmódja és az építészeti kultúra dialógusban értelmezhető. A lépték kérdése is összetett: az identitásalakítás fogalomkörébe tartozik a régió–táj–település–kert–ház lépték egyaránt, de ide sorolható a tárgyi környezet, beleértve a részletképzésnek az életminőséget közvetlenül befolyásoló szintjét is. Átfogóan mindezt

építészetnek nevezzük, melyhez mindig szorosan kötődnek alkotói szándékok, érzelmek és gondolatok, mítosszá formált történetek, amelyek számottevően alakítják környezetünk megértését és a vele való azonosulást. Ezekből az anyagi és szellemi rétegekből épített konstrukció az, aminek minél teljesebb – nem csupán esztétikai – megismerésére kell törekednünk, ha meg akarjuk érteni az építészet identitásformáló szerepét.

Az eddigiekből következik, hogy amikor a kortárs magyar építészetben az identitás kérdését vizsgáljuk, a külső megjelenésen túl a legbelsőbb tulajdonságok, működési elvek megértésére is törekszünk. Módszerünk az egyes alkotások kritikai elemzése helyett az alkotói szándékok feltárása, a megvalósításhoz rendelkezésre álló eszköztár ismerete, de legalább ennyire fontos a közösségi befogadás, megítélés kérdése.

Kutatásunk során az identitás kialakulásának, megjelenésének és reprezentációjának megértését olyan jeles magyar és külföldi építészek, művészek és elméleti szakemberek előadásainak köszönhetően csiszoltuk, akiket az Építőművészeti Doktori Iskola hívott meg a 2022-23-as tanévben. ***Párhuzamos valóságok*** címmel a Velencei Építészeti Biennálé kapcsán Zombor Gábor és Tőrös Ágnes, a ***Lipcsei Könyvvásár Magyar Pavilonja*** kapcsán Kopek Gábor, Salát Zalán Péter és Polgárdi Ákos beszéltek. A regionalitás értelmezhetőségéről és Kós Károly építészetéről Péterffy Miklós, a kimagasló színvonalú portugál kortárs építészet gyökereiről és a kialakulás folyamatáról Szentirmai Tamás, Székelyföld kortárs építészetéről Köllő Miklós tartottak előadásokat, amelyeket műhelyvita kísért. Építészet, tér,

→
Kiskerti ház Lajosmizse határában
Fotó: Balázs Mihály, 2022

↑
Veszprém, házfal
Fotó: Somogyi Krisztina, 2023

társadalom összefüggéséről Kiss Dániel Svájcból, a zürichi ETH-ról érkezett előadást tartani. Az építészet és identitás alkotói értelmezését a *Nézőpontok* című előadás és beszélgetés alkalmával Dévényi Sándor és Dévényi Tamás vitatták meg. A belga-holland építészetről, az építészet európai karakteréről és a lokalitás kérdéséről Job Floris (Monadnock) tartott izgalmas előadást. A sorozatot a Bécsből érkezett Matthias Moroder és Sebastian Bietenhader *Dumb Emancipatory Housing* című előadása zárta.

A kutatás keretein belül öt témakörbe rendezhető tizenöt tanulmány készült. A témakörök kulcsszavaira – *nyelv és építészet, szabadság, mítosz, falak, anyag* – a közös munka során találtunk rá. Nem a teljesség igénye vezérelt minket, inkább azokat az egyéni érdeklődéseket preferáltuk, amelyek a háromfős

csapatok tagjaiban és az őket segítő mentorok gondolkodásában ma erőteljesen benne vannak.
A tanulmányokban idézett példák, hivatkozások és feltárt történetek meggyőzően mutatják, hogy a személyes motiváltság a minőségi építészet alapja, és hogy az autonóm alkotói személyiség minden korban, minden helyzetben az építészeti kultúra egyik alapvető komponense. Olyan erőforrás, amelyet a képzés minősége, a lehetőségek gazdagsága, a kreatív folyamatokban való hit, az új helyzetekre való reagálás elismerése és egy erős szakmai közösség támogat.
Az építészet elismertsége szempontjából meghatározó az alkotói helytállás, bátorság és az erkölcsi tisztaság. Az így született alkotások a kortárs magyar építészet eredői, hiteles, fix igazodási pontok, amikhez viszonyítani lehet a vernakuláris építészet ezernyi példáját. Szellemi értelemben gazdag világ ez, ami erősíti bennünk a hitet, hogy nekünk is helyünk van itt, és bátorít, hogy saját nyelvünkön szólaljunk meg.
Az identitás dinamikus jellege megengedi, hogy ez a jóértelmű sokféleség váljon közös értékünkké.

SOMOGYI KRISZTINA PHD
BALÁZS MIHÁLY DLA

↑
A Pilis
Fotó: Balázs Mihály, 2023

Tartalom

3 *Bevezető*
Balázs Mihály és Somogyi Krisztina

20 *Nyelv és építészet*
Török Dávid bevezetője

24 **Gulyás Eszter**
Az épített táj képe – Településkarakter és az individuális magyar

36 **Nedeczky Zsolt**
Kert és identitás – Az épített elemek és a kert viszonya a magyar építészetben

48 **Szederkényi Lukács**
Szabadon álló gondolatok szabadon álló lakóházakról

61 *Szabadság*
Fábián Gábor bevezetője

64 **Strakbauer Lilla**
A szabadság építészete – A pihenés spontán formái

78 **Sághegyi Adél Laura**
A szabadság építészete – A szabadság korlátai

88 **Karlovecz Ádám**
A szabadság építészete – Magyar építészek önarcképe saját nyaralóik tükrében

100 *Mítosz*
Fenes Tamás bevezetője

104 **Szűcs Imre Ferenc**
Lordok háza – Jelenség a gúnynév mögött

116 **Gulyás Bálint**
Mítosz? Pátosz?

126 **Dormán Miklós**
Az egyediség és gondos részletképzés felbukkanása a tömegtermelés időszakában – Ivánka András győri Megyei Kórház orvosi klubházának esettanulmánya

142 *Falak*
Vannay Miklós bevezetője

144 **Szuszik Dóra**
Vonalak mentén – Kerítések mint a hely falai

160 **Rab Sarolta**
Közösségek falai – Téglába zárt szakralitás

172 **Dombrovszky Zsófia**
Rétegződések a városi szövetben

186 *Anyag*
Falvai Balázs bevezetője

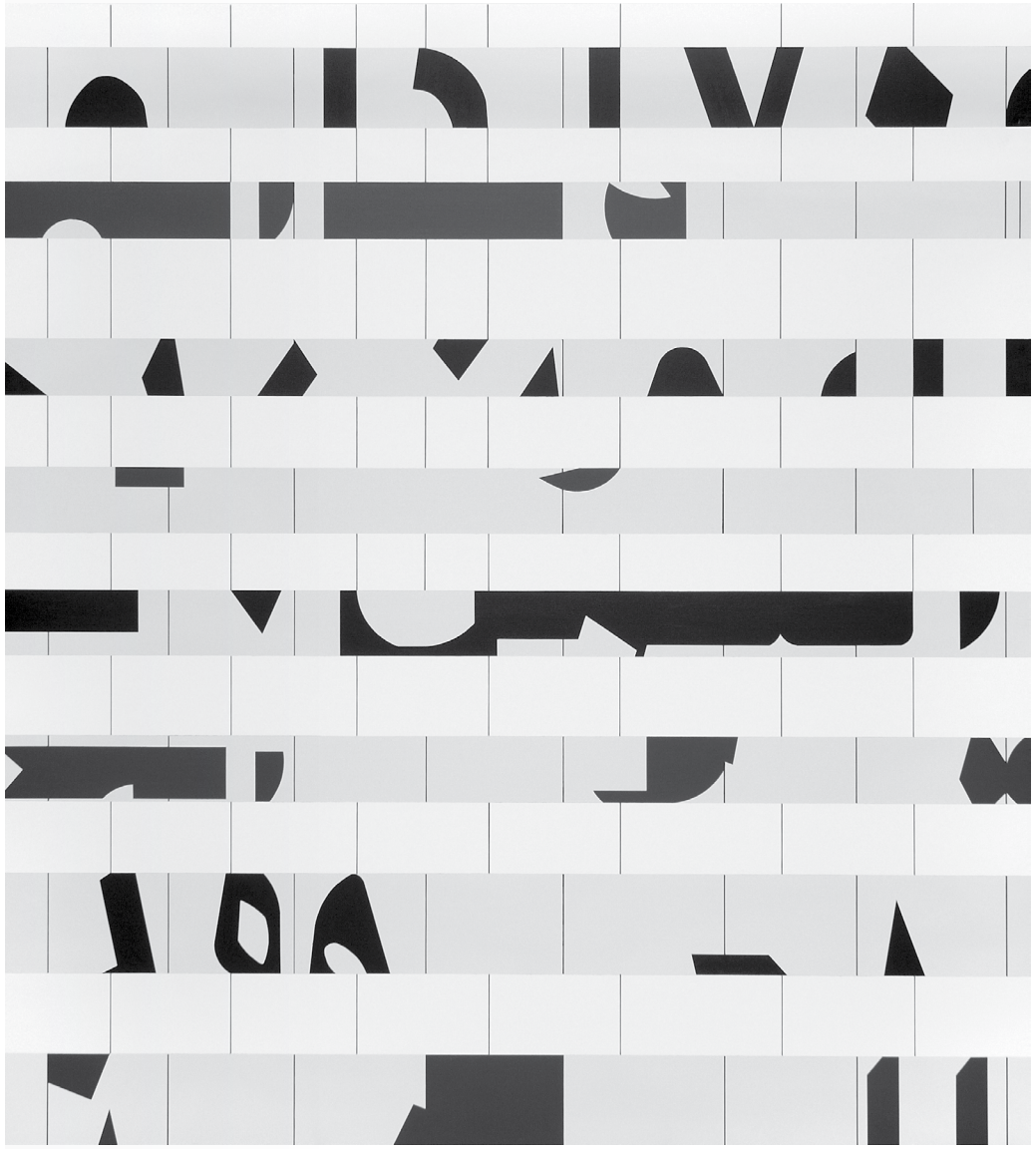
190 **Peitl Péter**
Hely és anyag – Sóskúti faragott kőhomlokzatok

202 **Varga Noémi**
Anyag és építészet – A regionális építészet és építőanyagainak összefüggései, fenntartható módszertana

212 **Ghyczy Dénes Emil**
A kő és az ember – A kritikai regionalizmus fogalmának kortárs értelmezése a Szent György-hegyen

Nyelv és építészet

Nyelvi sajátosságok keresése épített környezetünkben

→
Konok Tamás:
Lusus Nuturae,
akril, vászon
Forrás: konok.hu

„Nyelvében él a nemzet.” A sokak által Széchenyi Istvánnak tulajdonított mondat igen szemléletesen fejezi ki a 20. század viharaiban feldarabolódott Magyarország nemzeti összetartozásának egyik pillérét. Nyelvünk vitathatatlanul kultúránk legfontosabb, a területi széttagoltságot is áthidaló, identitásformáló eleme. Az európai kultúrkör fejlődésében a 19. század során a nyelv szintén a figyelem középpontjába került. A gondolkodás és a nyelv kapcsolatát kutató bölcselők egyik szélsőséges nézete (relativizmus) a nyelv elsődlegességét hirdeti a gondolkodással szemben. Wilhelm von Humboldt megfogalmazásában a *„nyelv a gondolkodás képzőszerve”*, vagyis egy nyelv szerkezete meghatározza a használó népcsoport kulturális és szociális modelljét. Bár Humboldt nézeteit sok tekintetben meghaladta korunk tudományos felfogása, a nyelv és a gondolkodás kölcsönös egymásba fonódása ma is széles körben elismert állítás. Az építészet és identitás kutatás keretében csapatunk a szabad asszociáció lehetőségével élve nyelv és építészet kapcsolatát kutatta. Ahogyan egy szó mondatban elfoglalt helyét, vagy egy rag szótő utáni helyzetét nyelvtani szabályok határozzák meg, ugyanúgy vizsgáltuk az épített elemek egymáshoz viszonyított, telken belüli, valamint a településképben elfoglalt helyzetét. Vajon létezik-e kapcsolat a magyar nyelv ragozó jellege

és a magyar többgenerációs paraszthaz additív módon növekvő karaktere között? Képes-e a független elemekből összeálló építmények látszólag szabálytalan sorozata a magyar nyelv kötetlen szórendjéhez hasonlóan rendszertelenül is rendszerré válni? Felfedezhető-e a magyar észjárás a nyelvi sajátosságokhoz hasonlatosan a kisavasi spontán településszövetben, az Őrség szeres beépítéseiben, vagy a hagyományos paraszti udvar szerkezetében? A kérdések megválaszolása természetesen nem féléves kutatásunk feladata. Azonban a magyar nyelv sajátosságait sorvezetőként szem előtt tartó építészeti útkeresésünk során hiszem, hogy elgondolkodtató szerkezeti sajátosságok tárulnak fel épített környezetünk rendszerében.

TÖRÖK DÁVID DLA

Az épített táj képe

Településkarakter és az individuális magyar

GULYÁS ESZTER

„Nép, kultúra, nemzet, állam, egymástól független valóságok. Tiszta holondság lenne ebből azt kovácsolni, hogy Magyarország nem egységes állam, nemzet, nép. Csak nem egységes kultúra és nem egységes táj. De az egész földön nincsen egységes kultúra és táj, kivéve az eszkimókat, pápuákat és az Amazonas-indiánokat. Egy népnek nem kell, hogy egyetlen kultúrája legyen, ahogy egy kultúrának nem kell, hogy csak népre vonatkozzék és terjedjen ki; egy nemzetben lehet több nép és több kultúra, ahogy több vallás és faj; és így egy államban is lehet igen sok nép, sőt kultúra és vallás és faj és táj és nemzet is. A kérdés most: mi az, ami a tájakat összetartja?”[1]

1: HAMVAS Béla: Az öt géniusz földje, 1940. Budapest: Medio, 2021

AZ AUTENTIKUS TELEPÜLÉSKÉP

Az összefüggő, koherens településkép vágya hasonló eredetű, mint az összetartozó, egységben élő közösség, vagy akár a nemzeti összetartozás képe: a harmonikus emberi élet eszményképei. Az idillikus település és a rendezett világ archetípusai változatos formában élnek, lehet az falu, város, épített táj. Nagyrészt közös ezekben, hogy a település „kötőszövetét”, vagyis a házak átlagát, nagy tömegét a lakóépületek, ilyesformán a közemberek építészete adja.

Az ember, amikor a házát a többi közé megépíti, a világhoz hozzátesz. Az emberek egyéni tevékenységének összegeként alakul ki a településtest. Ez a folyamat nehezen befolyásolható, irányítható vagy megjósolható, a vágykép mégis az egyéni építkezések halmazából összeálló, valamilyen módon koherens táj. Ilyenkor, a lakószövetekkel foglalkozó tanulmány

meghatározása szerint *„a részelemek – jellemzően lakóegységek és kiegészítő funkcióik – valamilyen rendszerbe rendeződve állnak össze egy harmonikus egységgé, egy önállóan is értelmezhető kompozícióvá.”*[2] Ez a koherens egység az archaikus, ősi települések létrejöttekor spontán módon, magától megvalósult a rendelkezésre álló anyagok és technológiák korlátossága és az egymás mellett élők hasonló életformája, a területi alapon fejlődő közösségek okán. A növekvő globalizáció, a helyi építési kultúrák keveredése, az egyre több rendelkezésre álló anyag és technológia kavalkádja nyomán ez a természetes kohézió válságba került.

Az életformát, ezzel együtt az épített világ képét meghatározó látható és láthatatlan erők keresése a mai építészetet, építészeket is foglalkoztatja: lehet-e ezeket a folyamatokat irányítani, a közös karaktert megteremteni, az egyenként létrejövő házakat szabályozásokkal egy irányba terelni? Christopher Alexander *A Pattern Language* című híres művében a társszerzőkkel együtt ebben a kérdésben egyértelműen foglal állást: *„Nem hiszünk abban, hogy ezek a környezeti mintázatok, melyek egy város vagy lakókörnyezet alapvető jellegét és struktúráját adják, központosított hatalom, törvény, vagy szabályozási terv által megteremthetők.”*[3] Akkor hát mi lehet ma az a természetes erő, ami befolyásolja, tereli, összetarthatja az egyre különbözőbb épületek összességét?

2: PERÉNYI Tamás, NAGY Márton, KONCZNÉ Theisler Katalin: Alacsony, sűrű beépítésű lakóházak. Budapest: BME Lakóépülettervezési Tanszék, 2013

3: ALEXANDER, Cristopher: A Pattern Language. New York: Oxford University Press, 1977

↑
Tabán. Sztehlo Borbála, 1927
Forrás: Fortepan / Schermann Ákos

EGYSÉG ÉS EGYEDISÉG

Magyarország egyes területeinek, településeinek leírásaiban találhatunk példát efféle összhang ábrázolására. Pogány Frigyes *Utcák és terek művészete* című könyvében a Budai Vár lakóházainak soráról ír így. *„Olyan együttest alkot, amelyben az egyes elemek (házak) önállóan is élnek, nem vesztik el egyéniségüket. Pontosan egyforma kiképzésű, azonos magasságú házakat általában nem építettek: változatos kialakítású elemek kapcsolódtak tehát egymáshoz. De éppen azért volt előnyös a változatos vonalvezetésű utca, mert egy-egy feltáruló utcaképben csupán annyi ilyen egymástól mérsékelten eltérő elem szerepelt (mintegy 5-8 épület), amennyi még könnyen áttekinthető volt s ezért együttessé is kapcsolódhatott.*

[...] Tehát nem a nagy távlatokba futó egyenes utcák és térsorok dinamikus sodrása, vagy udvarszerűen zárt terek szinte interieur-hatása alkotja a magyar városépítészeti együttesek esztétikai alapját, értékét, hanem legtöbbször néhány épület intim, inkább festői csoportosulása, amelyben a házak a környező tájelemekkel és a növényzet üde színeivel aláfestett harmonikus hatású oldottabb egységet alkotnak."[4]

Bernard Rudofsky építészek nélküli építészetet, ősi településeket gyűjtő albumában a mediterrán városok házainak egyedisége, az épületek finoman vibráló különbségei és a karakteres összkép kapcsán fogalmaz így: *„egyediség és egység tökéletes egyensúlya"*.[5] Hasonlókat néhány évtizede Magyarország is rejtett, például az 1930-as években felszámolt Tabánt. A tabáni házak változatos, mégis koherens képe Le Corbusier-t is lenyűgözte, magyarországi látogatása során az esztergomi bazilikán kívül a tabáni városképet találta arra érdemesnek, hogy rajzokat készítsen róla.[5] A Rudofsky által megfogalmazott egyensúly mértéke, érzékelése, sőt léte is szubjektív, a különböző tájak és korok példáit tekintve mégis úgy tűnik, van valamilyen fajta ideálisnak mondható állapot a teljes egyformaság és a teljes diverzitás között: az egyéni karakterekből összeálló változatos, mégis koherens táj.

Rudofsky szerint az egyediség és egység egyensúlyának ez a fajta természetes szépsége válságba került. Meggyesi Tamás *Települési kultúráink* című művében a településképek természetes koherenciájáról hasonlóan vélekedik: *„Ez a tradicionális építési mód organikus – szemben a maival, amelyik*

4: POGÁNY Frigyes: Terek és utcák művészete. Budapest: Építésügyi Kiadó, 1954

5: VADAS József: Le Corbusier. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1983

↑
Bokodi-tó
Fotó: Kerepeczki Anna

környezetünket egymástól független, önálló életet élő mozaikok halmazára bontja szét, és ezzel az emberi környezet atomizálásához, dezintegrálódásához vezet."[6]

6: MEGGYESI Tamás: Települési kultúráink. Budapest: TERC Kiadó, 2008

LENYOMATOK A PERIFÉRIÁN

Alkothatnak-e az egyre különbözőbb házak mégis egységet? Ha figyelmesek vagyunk, találhatunk hazánkban ma is erre élő példát, ahol a koherenciának ez a fajta organikus, fejlődés általi következménye feldereng. Ezek sokszor speciális funkciók, izolált helyek, melyeket gyakran az erős topográfiai, természeti sajátosságok határozzák meg: nehezen megközelíthető völgyekben elszigetelt kistelepülések, hegyoldalban pincefalvak, tavak partján horgászházak sorai lehetnek ilyenek. Úgy tűnik, a természet, a domborzati

↑
Miskolc, kisavasi pincesorok
Fotó: Gulyás Eszter

viszonyok, vagy a víz jelenléte egyes helyeken ma is erősen alakítják az életformát, ami használatot, funkciót, beépítést és ebből fakadó közös karaktert teremt.

Az ezeket az együtteseket alkotó házak méretükben, általános formáikban sokszor erősen eltérőek, soraik mégis valamilyen módon ritmikusak. A ritmus kulcsa, ha jobban megfigyeljük, a házakat alkotó elemek és tulajdonságaik ismétlődő rendszere. Ez a működés Christopher Alexander szerint a szavak és a nyelvtan által létrejövő beszéddel rokon: az elemek és az építés törvényszerűségei állandóak, mégis minden mondat, minden ház más, ebből fejlődik ki a változatos, de bizonyos szempontból homogén világ. Jó példa lehet erre hazánk egyik pincefaluja, a miskolci Kisavas. A bonyolult, színes szövetet alkotó házak hasonló elemekből, hasonló habitussal épülnek fel.

1: ZUMTHOR, Peter: Architektur Denken. Berlin: Birkhäuser, 2010, 97. (saját fordítás)

A változatos tetők szemlátomást alakítják egymást. Elgondolkodtató számomra, hogy míg egy átlagos mai – jelenleg is fejlődő – falukép szabályokkal fenntartott, azonos irányba forduló 40-45 fokos tetői gyakran mégsem eredményezik a koherens összhatást, mert látványosan nincs közük egymáshoz, addig az itt létrejövő épületek a közelség okán egymást támogatják, így például a tető gyakran a mellette lévőre reagál, fölötte kibukik, alatta megbújik, keresi a nap fényét. Az apró részletek mind valamilyen ismétlődő rendbe szerveződnek. Feltűnnek magas hangsúlyok, kémények, minden háznak van nagy kapuja és apró szellőzőnyílása, elemenként megjelennek ácsolt szerkezetek, kerítések, oszlopok, korlátok. Csíkos, hullámos, kockás, megint csíkos.

Meggyesi Tamás a jelenség kapcsán így fogalmaz: *„Ha a halmazok létrejöttét meghatározó törvényszerűségek nyitjára akarunk jutni, akkor legjobb, ha úgy képzeljük el, mint egyfajta genetikus kódot. Ezt a kódot kellene megfejtenünk, és akkor talán még »komponálni« is tudnánk. A megfejtés titka az, hogy megfigyeljük az ismétlődő elemeket, és azok egymáshoz való viszonyát. […] Az ismétlődő elemek »egyformaságát« persze úgy kell értenünk, ahogyan egyformák a levelek a fán, vagy ahogy egyformák az azonos fajhoz tartozó fák az erdőben.”*[7]

7: MEGGYESI Tamás: Települési kultúráink. Budapest: TERC Kiadó, 2008

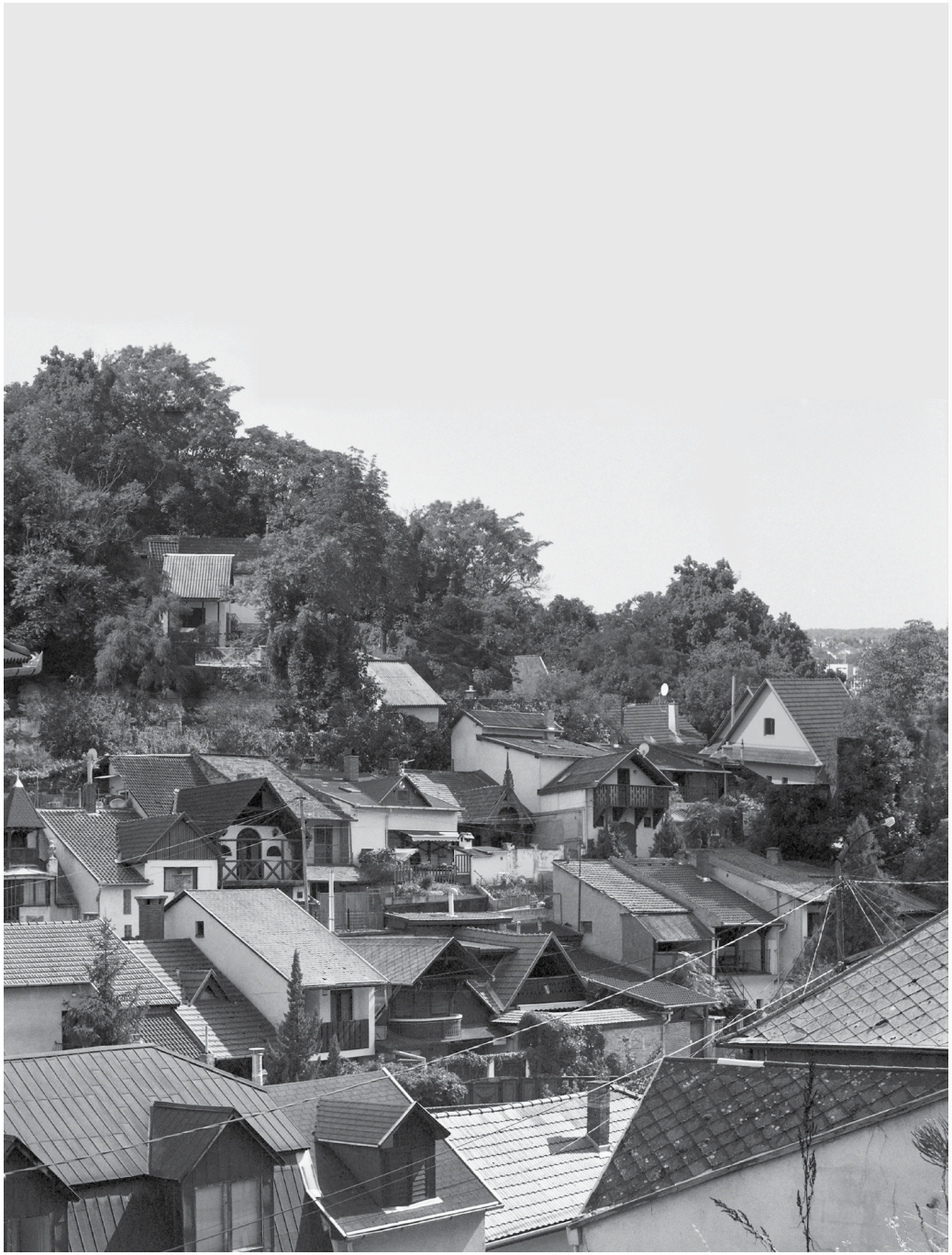
LEHETSÉGES VISZONYULÁS

A példák rávilágítanak arra, hogy az elemek, tulajdonságok, viselkedések egymásra rétegzett rendszere elemibb forrása a kohéziónak, mint a tetőhajlásszög, párkánymagasság, vagy efféle előírt formai azonosságok. A sokféleség bizonyos helyzetekben koherens képpé áll össze: az akár magyar sajátosságnak is tekinthető leleményes „tákolás”, az egyedi kreatív megoldások meg tudják találni egymás mellett a helyüket, a színes kavalkád üdítő karakterré állhat össze. Ennek a spontán, tervezetlen, saját kezű építésnek a szépsége ma is tetten érhető falvainkban; csúcspontjait Jancsó Miklós *Magyar Malter* című blogja vagy Janáky István *Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon* című könyve dokumentálja.

Ugyanakkor ez a spontánul fejlődő közös kép nem mindig jön létre. A fent vizsgált mai, hazai példák nagyon speciális funkciót rejtenek, a funkció köré pedig közösség szerveződik: a házak „közössége” a bennük élő emberek viszonyától nem nagyon választható el. A közösség valódi kapcsolódást szül, az emberek, és ezáltal a házak tudomást vesznek egymásról. Az ilyen kapcsolódás túlmutat a ma talán néha félreértelmezett *illeszkedésen*, a viszony nem hierarchikus, hanem természetes módon folytonos. Az ilyen helyzetek mesterségesen valószínűleg nem állíthatók elő, de biztosan támogathatók. Lehet, hogy az organikus és dezintegrált építési mód levezethető a gátló, korlátozó tényezők organikus vagy dezintegrált voltából: a természeti adottságok organikus volta organikus építést eredményez, a szabályozás dezintegrált volta pedig szervetlent. E szempont mentén talán az építési szabályozások lehetőségeivel is érdemes foglalkozni.

→
Illusztrációk a kisavasi pincesor épületeinek elemrendszeréről Rajz: Gulyás Eszter

←
Montázs
Kép: Gulyás Eszter

Elképzelhető, hogy a mai szabályozott környezeteknél koherensebb képet kapnánk akkor, ha mindenki egyetlen fát ültetne a kertjének közepére, ha minden házon egyetlen nagy nyílás és sok apró négyzetes lenne, ha minden épület pontosan négy színből állna, mint Charles Young papírmakettekből felépülő fiktív városában, vagy ha egy magból fejlődne ki, mint a Pezo von Ellrichshausen építésziroda chicagói tanulmányrajzaiban, ami ugyanazon alaptömeg több száz részes evolúciója. A mai, változatos épített környezetben a kohézió kérdései izgalmasak, gátak helyett lehetőségeket, új utakat is szülhetnek. Ezek kiindulópontjai lehetnek a ma Magyarországon még mindig jelen lévő, helyből gyökerező spontán formációk.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALEXANDER, Cristopher: A Pattern Language. New York: Oxford University Press, 1977

HAMVAS Béla: Az öt géniusz földje, 1940. Budapest: Medio, 2021

JANÁKY István: Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon. Budapest: TERC Kiadó, 2004

MEGGYESI Tamás: Települési kultúráink. Budapest: TERC Kiadó, 2008

POGÁNY Frigyes: Terek és utcák művészete. Budapest: Építésügyi Kiadó, 1954

RUDOFSKY, Bernard: Architecture without Architects. New York: Doubleday & Company, 1964

PERÉNYI Tamás, NAGY Márton, KONCZNÉ THEISLER Katalin: Alacsony, sűrű beépítésű lakóházak. Budapest: BME Lakóépülettervezési Tanszék, 2013

VADAS József: Le Corbusier. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1983

Kert és identitás

Az épített elemek és a kert viszonya a magyar építészetben

NEDECZKY ZSOLT

A KERT KÜLÖNBÖZŐ ÉRTELMEZÉSEI

A kert mindig fontos eleme volt épített környezetünknek, szerepe azonban kultúránként és korszakonként is igen nagy különbségeket mutat. A kerthasználaton számos attitűd leszűrhető, tükrözi hozzáállásunkat az épített környezethez, a természethez, utalhat a mindennapi tevékenységekre, így megélhetési, mezőgazdasági működésre, vagy akár vallási szerepet is betölthet. A legtöbb vallásban a kert – benne a teremtett természet egy szeletével – kiemelt szerepet kap: *„A természetben az Isten közvetlenül érint meg minket."*[1]

1: ZUMTHOR, Peter: Architektur Denken. Berlin: Birkhäuser, 2010, 97. (saját fordítás)

Egyik legősibb kertképünk a paradicsomi táj. Mint szimbolikus kép, transzcendens struktúra, megjelenik a zsidó-keresztény és az iszlám kultúrában is. Kultúrtörténeti vonatkozásai, a kert jelentésrétegei szinte kimeríthetetlenek mind a nyugati, mind a keleti világban.

A tervezett kertek az építészettörténetben a legelső épített elemekkel párhozamosan jelentek meg. A klasszikus történeti példák mellett – mint a római és görög lakóházak, a kolostori kerengők, a zen buddhista kertek – számos kortárs megközelítéssel is találkozhatunk, ahol az épületelemek és a kerített külső tér összhangban vannak, egységet alkotnak. Épület és kert viszonyának tudatos tervezése figyelhető meg a 20. század neves építészei, Mies van der Rohe, Carlo Scarpa, Dom Hans van der Laan, vagy Alvar Aalto munkáiban is.

A kert a természet és a mesterségesen formált tér közötti átmenet helyszíne, az élő természet és az ember kapcsolatának helye. A természet iránti ősi, misztikus vonzalmunkat Peter Zumthor svájci építész így határozza meg: *„A természet iránti érzés, ami*

mint valami hozzám kötődő, és azon túl is mutató jelleg mellett a tájat otthonomként élem meg. Az ég, az illatok, a fények, a színek és formák, gyermekkorom tája hús-vérré változott bennem, és ezért otthon érzem magam, amikor visszatérek hozzá."[2]

Az elkerítés folyamata által a természetből kiragadott tér, a homogén térből kikerített rész más minőséggé, egyedivé válik. Tarnay László így fogalmazza ezt meg: *„A kert fogalma úgy jön létre, hogy a keretezés műveletét a Természetre értelmezzük. A kert a környezetnek az a része, amelyik az embernek - Heidegger kifejezésével élve - a ‚bensőségessége', azaz a lakhelye, és a számára ismeretlen vadon között található."*[3] Az említett, elkerített részben az építészeti és természeti elemek kapcsolata és a köztük létrejövő harmónia hozza létre a kertet.

2: ZUMTHOR, Peter: Architektur Denken. Berlin: Birkhäuser, 2010, 95. (saját fordítás)

3: TARNAY László: Az esztétikai tapasztalás alapjai: A kert esztétikája. online egyetemi jegyzet, PTE

A MAGYAR KERT

A KSH adatszolgáltatása szerint a magyarországi lakásállományának körülbelül 60%-a egy-három lakásos házakból áll[4], tehát leginkább önálló, kertes családi ház jellegű – írásomban erre a meghatározó lakhatási formára összpontosítok. Ezekhez a házakhoz udvar vagy kert kapcsolódik, amelyek leginkább egy-egy családhoz vagy használóhoz köthetők, ezért ott jobban tetten érhetők az egyéni igényeket lekövető változások. Nem célom, hogy valamennyi fellelhető típust felsoroljam és elemezzem, azokról következtetéseket vonjak le, inkább egy-egy megfigyelést fogalmazok meg, és az azokhoz kapcsolódó gondolataimat gyűjtöm össze.

4: Központi Statisztikai Hivatal: Sajtószoba – Közlemények, tájékoztatók, 2016. 08. 09.

A kert kialakítását és használhatóságát nagyban befolyásolják a telek adottságai, annak arányai, elhelyezkedése. Ugyancsak fontos tényező a kert szempontjából az épített elemek helye, mérete és egymáshoz fűződő viszonya. Magyarországon a szalagtelkes elrendezés a falvak 60-80%-ára jellemző. Emellett az Alföldön sok helyen a halmazos elrendezés dominál, a telkek itt jellemzően szabálytalan alakúak. Régen a kertek és az udvarok kialakítását a természetes külső téri használat formálta. Vidéken az emberek többsége mezőgazdasággal foglalkozott – megművelte maga körül a tájat. Az ehhez kapcsolódó tevékenységek a kert logikus felépítését és belakását eredményezték, tehát a kialakult jellegzetes téri szituáció a főépület, melléképületek és egyéb kerti építmények, pl. kút, gabonatárolók, ólak, csűr egymáshoz fűződő viszonyából adódott. Az így létrejövő udvarrészek, különböző hangsúllyal és más-más karakterrel rendelkeztek a telken belül. (1. ábra)

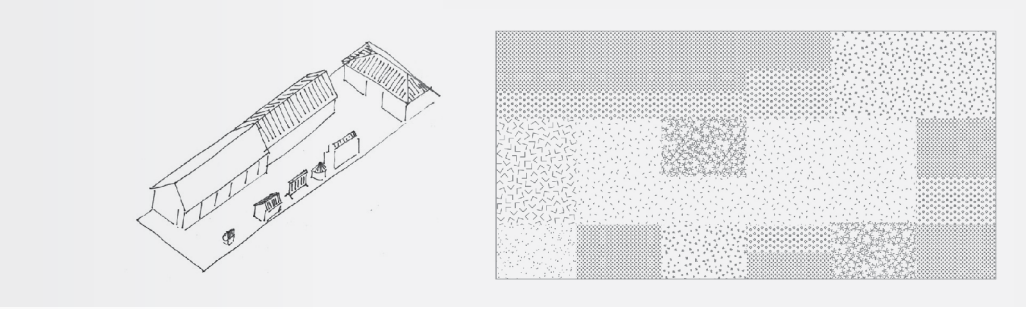
Magyarországon a jobbágyfelszabadítást követően alakult ki és terjedt el a háromosztatú paraszthá̀z és annak variánsai – a szakirodalom ezt tekinti az archetipikus magyar háznak. A hosszú telken lineárisan elhelyezkedő házat additív módon lehetett fejleszteni, az igényeket kielégítő, folyamatos hozzáépítésekkel. Kutatásunk során ebben a rendszerben egy analógiára ismertünk rá: anyanyelvünkre és ezáltal a gondolkodásunkra is jellemző ez a fajta hozzárendelő építkezés, ahogy a szótőhöz is hasonlóan kapcsolódnak a toldalékok, új egységet létrehozva. Meggyesi Tamás *Települési kultúráink* című könyvében az addícióra mint morfológiai képletet létrehozó generatív elvként tekint, melyet a magyar mentalitás

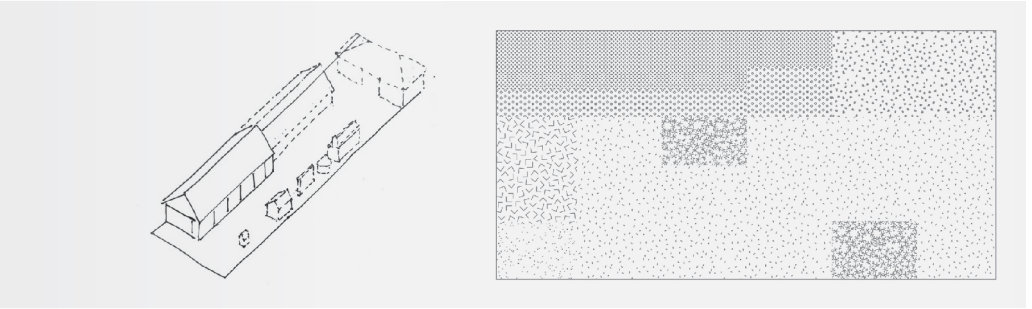
sajátossága határoz meg.[5] Az épülettípus és az udvar elemei számtalan részletében gazdagodhat, anélkül, hogy tipológiailag kilépne a fenti meghatározásból. Így a lakrész bővülhetett hosszirányban, de a később megjelenő tornác mint átmeneti tér is tudott csatlakozni az alapelemhez.

Az utcaképben is sokszor ennek az átalakulásnak a különböző fázisai láthatók, amelyek a természetes fejlődés egy-egy pillanatát mutatják. Meggyesi hangsúlyozza, hogy a sokféleséget mégis az teszi egységessé, hogy a változatok mintegy azonos genetikus kódból származnak, annak egy-egy stádiumát mutatva. Az oldalhatáron álló ház és vele együtt a tornác is megfelelő méretű oldalkerttel rendelkezett, így kapcsolatban tudott lenni az utcával, az utcán folyó élettel, ezáltal közösségépítő maradt. (2. ábra)

Ezt a fejlődést szakították meg a negyvenes évek végétől bekövetkező változások: a földművelőket földjük és eszközeik termelőszövetkezetbe való átadására kényszerítették. Ennek hatására az egész gazdasági udvar tartalmi értelemben kiürült, a korábbi gazdasági épületek nagy része elveszítette funkcióját, jelentőségét. Ezzel párhuzamosan a magyar falusi házkultúrában is új korszak köszöntött be, amely radikálisan szakított a régi alaprajzi rendszerrel és építésmóddal. Az ország megtelt kockaházakkal: négyzetes alaprajzú, sematikus, tömbszerű házak épültek két, esetleg három kisméretű szobával, fürdőszobával. Az új ház nem a hosszú, egymenetes építkezés folytatása volt, így a fent említett generatív folyamat megszakadt. Az utcafront felé megjelenő két szoba megváltoztatta a korábbi beépítési arányokat. A ház szélességéből adódóan a ház mellett már

5: MEGGYESI Tamás: Települési kultúráink. Budapest: TERC Kiadó, 2008. XVIII

↑↑
1. ÁBRA

Parasztudvar: funkcióból eredő sokszínűség
Rajz: Nedeczky Zsolt

↑
2. ÁBRA

Parasztudvar: funkcióból eredő sokszínűség
Rajz: Nedeczky Zsolt

csak keskeny oldalkert maradt, így elvágva az udvart az utcától, a korábbi intenzív kapcsolat az utcával beszűkült. (3. ábra) A megmaradó telket sem osztotta tovább a gazdálkodó életmódból származó melléképületekkel való belakás. Sokszor egyetlen épített elemként csak a garázs jelent meg a telken. A korábbi, gazdagon tagolt udvarkép és kerthasználat így nagy mértékben csökkent vagy eltűnt. A 70-es, 80-as években megjelenő „többgenerációs” háznak nevezett épülettípus a fent említett hatásokat csak megerősítette. A ház sokszor alápincézett lett, elemelve a lakószintet a kerttől, megszüntetve vele a közvetlen kapcsolatot. A pinceszintbe a garázs is bekerült, így egy épületben sűrűsödött össze minden funkció. A ház a kertben „úszó” tömbbé vált. (4. ábra)

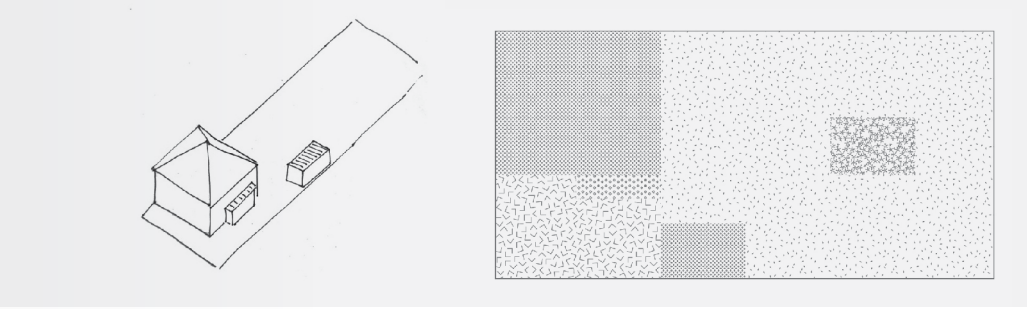
KÜLSŐ ÉS BELSŐ HATÁRÁN: ÁTMENETI TEREK VÁLTOZÁSA

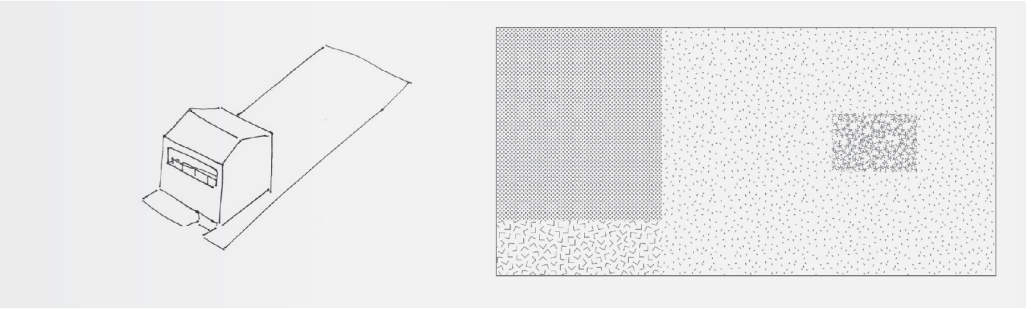
A fenti átalakulások egyik fontos hozadéka, hogy lényeges változások figyelhetők meg a külső és a belső tér határán létrejövő átmeneti terek mennyiségében és minőségében. Az ilyen terek fontosságáról már Alvar Aalto is említést tesz 1926-ban megjelenő *From Doorstep to Living Room* című esszéjében, hangot adva annak, hogy egy átlagos családi ház esetében az élettér nem a fűtött, belső térbe lépéskor kezdődik, hanem a kertkapun történő áthaladáskor[6]. Ezen terek helyes arányából adódó harmónia meglétét, a kert és a ház ideális viszonyát Le Corbusier *Pavillon de l'Esprit Nouveau* (1925) épületének képével illusztrálta.

A korábban leírtak is rámutattak arra, hogy a hagyományos paraszti életmód milyen intenzíven kapcsolódott az udvarhoz, a kerthez. A ház belső terei és a kert között átmeneti tér, tornác húzódott, számos funkciót ellátva: árnyékolta a belső tereket a nyári meleg ellen, esős időben védelmet nyújtott és a külön bejáratú épületrészek közlekedője is volt egyben. Ez a külső-belső élettér a kockaházak megjelenésével eltűnt, az oldalkertben legtöbbször csak egy előtetővel fedett bejáratra maradt hely, végül, ahogyan arra utaltam, a későbbi alápincézett és emeletes házaknál már ez a kapcsolat is megszűnt.

Az 50-es, 60-as évek falusi családi házainak fejlődéstörténetét vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a változó életmód tovább alakította azokat, a kezdeti kompakt forma átalakult az idők folyamán. A kert újbóli belakását részben a belső igények táplálják (fedett-nyitott terek, tárolók kerülnek bele), részben pedig a szükség okozza, így sokszor az épülethez hozzácsatolt épületrész egy újabb lakrész, az anyagi okok miatt elköltözni nem tudó következő generáció lakhelye lesz. A zárt alaprajzi rendszer sokszor nem teszi lehetővé a ház logikus továbbépítését, toldását, az alaprajz mellett a tetőforma zártsága sem segíti a bővítés lehetőségét. A korábbi észszerű lineáris hozzáépítés már nem jöhet szóba valamilyen fokú bontás nélkül. A bővítményeknek az alapépülethez való ilyen típusú kapcsolódásával a hagyományos, addíción alapuló építési jellegzetesség megmaradt, azonban a korábbi, sokszor a funkcióból adódó logikus felépítés már nincs jelen, így a kert is sokszor megtervezetlenül, esetlegesen alakul.

6: TÖRÖK Dávid: Tájtól a kertig. In: NAGY Márton (szerk.): Tatabánya. Budapest: BME Lakóépület-tervezési Tanszék, 2023, 110.

↑↑
3. ÁBRA

Bezárkózás: átmeneti terek hiánya
Rajz: Nedeczky Zsolt

↑
4. ÁBRA

Elszakadás a kerttől: egyensúly-eltolódás
Rajz: Nedeczky Zsolt

← **Gipszplasztika, digitális grafika Alkotó: Nedeczky Zsolt**

NAPJAINK

A ma tervezett és épülő lakóházaknál épület és udvar viszonya sokszor csak olyan mértékben van összehangolva, amennyire azt a szabályozás előírja: az oldalkert, előkert és hátsókert méretének betartása az egyetlen szempont. A keskeny telken a szabadonálló beépítés nem segíti a ház és a kert megfelelő kapcsolatát. Erről Benárd Aurél a *Hely és jelentés* című könyvben így ír: *„A szabadonálló beépítés miatt – s ha az építtető maximálisan ki akarja használni a beépíthető területet – az oldalkertek jelentős területet vonnak el a hasznos kertterületből. […] A nádpallóval takart drótfonatos kerítéseken a sűrű beépítés, a minimális oldalkertek miatt a szomszéd akadálytalanul belát az emeletről."*[7] Számtalanszor a befektetők, kivitelezők által előre elkészített alaprajzi variációk közül választanak a vevők. Ezeket a típusterveket a telek kiválasztása után csak minimálisan igazítják az adottságokhoz, legtöbbször csak olyan mértékben, hogy a terv a szabályozásnak megfeleljen, így a kertre, valamint a kert és a ház viszonyára kevéssé reagálnak. Egy adott terület jellegzetességeit pont ezek az apró mozdulatok adják meg – az udvaron lévő fa, támfal, kerítésfal –, amelyek hatnak a ház és környezete alakulására. Hasonló alakító tényező a hely topográfiája, a finom szintkülönbségek, melyeket nem elsimítani kellene, hanem apró mozdulatokkal reagálni rájuk, így beépülhetnének a ház koncepciójába, a tervezés folyamatába, egységként kezelve az egész telket, különböző minőségű belső és külső tereket, udvarrészeket létrehozva ezáltal.

7: BENÁRD Aurél: A táj eltűnése. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): Hely és jelentés. Budapest: TERC Kiadó, 2002

A korábbi, mezőgazdasági funkcióból adódó kertet rendező elv, és ezáltal az egyes elemek pontos helye a kert rendszerében a jelenkorra már nem érvényes. A kertben lévő elemek rendjét már nem a funkcióból eredő, évszázadok alatt kikristályosodó logikus felépítés határozza meg. A ház, az udvar és az udvarban lévő elemek viszonya emiatt tudatosabb tervezést igényel, melynek segítségével az egyes elemek megtalálhatják a pontos helyüket: *„A fésű közben rendet diktált, feszes rendet. Lassan minden megtalálta a helyét: udvar, átrium, tó, sziget, filagória, lugas, nyári konyha, és a sűrűség ellenére önállóak tudtak maradni, önálló élettérrel, nem zavarva egymás köreit."*[8]

KÖVETKEZTETÉSEK

A terület (hely) birtoklása és belakása az ember alapvető szükséglete. A tradicionális magyar falusi házak kertjei (a porták) jellegzetes differenciáltságot mutatnak, eltérő rendeltetésű, jellegű udvarok és átmeneti terek együtteséből állnak. A jelleg tájegységenként más-más, de a működési logika ugyanaz. A 20. század második felében a parasztság mint társadalmi osztály megszűnésével, ezáltal a gazdálkodás lehetőségének elvesztésével a porták mérete, a házak elhelyezése és belső térszervezése radikálisan megváltozott, megszakadt az évszázados folytonosság. A kert belakásának intenzitása csökkent, jellege átalakult és a megélhetés eszközéből lassan a pihenés, a szabadidős tevékenység terepévé vált. A helyhez való kötődés kényszere enyhült, ami a környezetünk és a kert használatának megváltozásához vezetett, ez pedig az identitással szoros összefüggésben áll.

8: KARÁCSONY Tamás: 2. ház. In: LÉVAI-KANYÓ Judit (szerk.): 5 ház. Budapest: TERC Kiadó, 2003

FELHASZNÁLT IRODALOM

BENÁRD Aurél: A táj eltűnése. In: KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): Hely és jelentés. Budapest: TERC Kiadó, 2002

KARÁCSONY Tamás: 2. ház. In: LÉVAI-KANYÓ Judit (szerk.): 5 ház. Budapest: TERC Kiadó, 2003

MEGGYESI Tamás: Települési kultúráink, Budapest: TERC Kiadó, 2008

TARNAY László: Az esztétikai tapasztalás alapjai: A kert esztétikája. Online egyetemi jegyzet, Pécs: PTE

TÖRÖK Dávid: Tájtól a kertig. In: NAGY Márton (szerk.) Tatabánya. Budapest: BME Lakóépülettervezési Tanszék, 2023, 110.

ZUMTHOR, Peter: Architektur Denken. Berlin: Birkhäuser, 2010

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: Sajtószoba – Közlemények, tájékoztatók, 2016. 08. 09. www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2016_08_09_2

Szabadon álló gondolatok szabadon álló lakóházakról

SZEDERKÉNYI LUKÁCS

mit jelent a mellérendelő viszony
az építmények között és a szavak között?

mit jelent a mellérendelő viszony
a szavak között és az építmények között?

a mellérendelő viszony mit jelent
a szavak között és az építmények között?

a szavak között mit jelent a mellérendelő
viszony és az építmények között?

az építmények között mit jelent
a mellérendelő viszony és a szavak között?

az építmények között és a szavak között
mit jelent a mellérendelő viszony?

mit a mellérendelő építmények között
viszony és az a között szavak jelent?

mit jelent a mellérendelő szavak között
az építmények és a viszony között?

mellérendelő építmények között és
a szavak között az a viszony mit jelent?

Egyre növekednek a városok közelében lévő kistelepülések széleit belakó, szabadon álló, családi házas övezetek. A történeti karakterrel nem rendelkező, újként felparcellázott területek a mai városcentrikus életformához kötődnek, ennek sajátosságait tükrözik, jelen formájukban elfogadottá váltak. Sajnos már nem tudjuk csak a meglévő épített környezet átformálásával kielégíteni az emberek lakhatási igényeit, mert azok jelentősen megváltoztak. Ennek következtében a még be nem épített területekre lehetőségként tekintek, hogy szabadon gondolkodhassunk lakóépítészetünk identitásáról.

Meggyesi Tamás urbanista a magyar néplélekkel, annak nyelvi definiáltságával kapcsolatban így fogalmaz: *„Karácsony Sándor életművén felbátorodva azt is mondhatnánk, hogy a »magyar észjárás« nem csak a nyelvben, hanem a települési és építési kultúrában is tetten érhető. Ő az (akkor még) élő beszédben olyan minőségeket nevezett meg, mint (a szó ősi értelmében vett) primitív-archaikus, szemléletes-érzéki, a mellérendelő, valamint tömondatokkal építkező addiktív mondatfűzés. Ennek az analógiának az érvényességét nem csak az oldalhatáron álló magyar paraszthá z elemeinek »teleszkopikus« rendjében, valamint az addiktív jellegű épülethővítések típusalkotó folyamatában, hanem az alföldi halmazos városok organikus alaprajzán, vagy a ma fraktálnak nevezett útelágazások tér- és szerkezetteremtő erejében is fölfedezhetjük.”*[1] A magyar nyelv sajátossága – agglutináló jellege – többek között, hogy mondataink tereiben a szavak mellérendelő viszonyban állnak egymással és nagyfokú szabadsággal

1: MEGGYESI Tamás: Települési kultúránk. Budapest: TERC Kiadó, 2008, XII.

sorrendjük alakítható. Megjelenik-e ez a nyelvi sajátosság a gondolkodásban, illetve van-e neki építészeti formai megnyilvánulása?

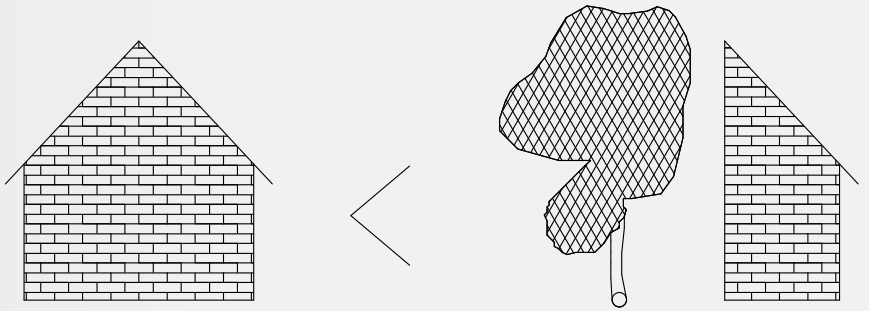
Ha a nyelv analógiájára elképzelem, hogy egy hierarchikus mondatot hogyan lenne szükséges bemutatni, akkor a szavakat mint különböző színű és formájú fadarabokat gondolnám el, amiket egymás tetejére rakva egy torony jön létre. A mellérendelő viszony esetében a szavakat szimbolizáló fa formák egy tál vízben úsznának, és ez az úszó, vízszintes viszony az, ami összetartja, vagy éppen ellenkezőleg, össze nem tartja őket. Ezen a rugalmas, laza viszonyon elgondolkodva vettem észre lehetséges kapcsolatot egy településszerkezeti fajtával, a szeres vagy halmazos építési formával. *„A szerek eredetét a feudális kötöttségek alól történő kibúvás és a pásztorkodás körül kell keresnünk. Az egyes nemzetségekhez tartozó családok egymás szomszédságában települtek le, és így szeres jellegű szórványtelepüléseket hoztak létre”*[2] – írja Meggyesi *Települési kultúránk* című írásában, ami egybecseng érvelésemmel. A szeres jellegű építés a különböző formai temperamentumokat összekapcsoló szabad elhelyezés rendszerében feszültség, kapcsolat az egyes elemek között, és ennek a tere maga a kert vagy a táji környezet. Ez idővel utakkal, „sorvezetőkkel” lett tagolva, ami aztán létrehozta az oldalhatáros beépítést, de még ott is a kertek belsejében fellelhető ez a karakter. A szeres jellegű településen az egyes részek, elemek nem kötődnek fizikailag egymáshoz úgy, mint mondjuk egy karintiai nagyház esetében, megőrzik saját zárt, egyéni formájukat, a kertben köztük ébredő laza viszony tartja össze őket. Ezt a viselkedést Lükő Gábor néprajzkutató,

2: MEGGYESI Tamás: Települési kultúránk. Budapest: TERC Kiadó, 2008, XII.

szociálpszichológus így fogalmazza meg 1944-es *A magyar lélek formái* című írásában: *„Az egységes ház tökéletes ellentéte a csoportos udvarnak. Ez (utóbbi) nem kíméli sem az anyagot, sem a teret: mindennek négy fallal határolt, külön fedéllel borított épületet szán [...] Az indogermán ház ma is központi szerkezetű, s ma is a tűzhely, a konyha foglalja egységbe. Innen nyílnak az istálló, a kamra és a lakóhelyiségek. Egyikből a másikba csak a konyhán keresztül juthat az ember, ha nem akarja megkerülni a házat. Mert külön kijárata is van mindegyiknek. Az ural-altáji udvarrendszer egészen más szerkezetű. Csak egy bejáró kapuja van, s az udvarok láncszemek módjára kapcsolódnak egymásba, sohasem alkotnak központi rendszert. A lakóház udvara csak egyik a sok közül."*[3] A magyar nyelv és a hozzá kapcsolódó gondolkodásmód egyik sajátossága is lehet ez a mellérendelő karakter. A szavak a mondat terében felvesznek egy értelmileg zárt, összetett formát. A fent említett idézetek azt mutatják, mintha a magyar nyelv a térben való szabad létezéshez, a szeres világhoz szervesen kapcsolódna. Egy olyan világ sejlik így fel, ahol az egyes elemek között nem a racionális, logikus, derékszögű rendszer a szervező elv, hanem a táj és a természetben élő, gyakorlati létezés. A kert, amit Erdélyben még ma is életnek hívnak, az épített környezeti formák befogadó helye. Ismét Lükőt idézve: *„Meglehetősen tarka, sőt néha tagadhatatlanul zűrzavaros képet nyújt ez a sok különböző formájú és nagyságú építmény, mert bizony megesik, hogy szeggel, véggel áll egymásnak valamennyi."*[4]

3: LÜKŐ Gábor: A magyar lélek formái. Budapest: Exodus, 1942. 244.

4: LÜKŐ, u. o.

↑
Az épületmagasság ellentmondása a kert és a ház viszonyát tekintve
Rajz: Szederkényi Lukács

A történeti példákhoz és örökölt településformákhoz képest ma Magyarországon a kert és a benne álló ház közti viszony szabályozásának egyik formája például az épületmagasság számítás. Ez legtöbbször általános 4,5-5 méteres arányszámával másfél szint magas épülettömeget feltételez. A legnagyobb ellentmondása ennek a számításnak, hogy úgy tudjuk a házat „kicsinyíteni", ha közben az alapterületét növeljük. Miközben a számítás teljesen logikus geometriai művelet, sok mindenről, így a ház és a kert kapcsolatának építészeti viszonyáról például semmit sem mond, sőt, sokkal inkább a ház tömegének növelésének irányába tolja a beépítést. Az alábbi példával szemléltetem az ellentmondást: egy nyeregtetős ház félbevágásával, aminek aztán csak a felét tartjuk meg, az eredeti ház alapterülete,

kertfoglalása a felére csökken, miközben végül egy 60 centiméterrel magasabb házat kapunk a számítások alapján. Sokkal célravezetőbb lenne, ha a szabályozás egy egységként kezelné az épületet a körülötte lévő növényzettel, illetve a szomszédos épületek között kialakuló térrel. A ház formájának utcaképi egységét az oldalhatáros beépítés erősen indokolja, ezzel szemben a szabadon álló, előkerttel rendelkező beépítésnél sokkal indokoltabb a kert egységének és a kertnek mint utcaképi karakternek a megvizsgálása. A kert közegét olyan rugalmas térként elképzelve, ami a különböző házformák közötti feszültséget kiegyensúlyozza és megteremti a kapcsolatot köztük, felmerül annak a lehetősége, hogy a ház magassági és tömegképzési formáit is újra lehet értelmezni. Épületeink magassága is viselkedés, viszony: tekintet a kert és a többi ház irányába. Ez sokkal összetettebb egy számításnál, a függőleges falfelület és a kerületi kontúr hányadosánál. A viszonyulás lényege a ház és a kert vertikális kapcsolata. Az a fontos kérdés tehát, hogy a ház hogyan van elhelyezve a kertben, a tájban, hasonlatosan ahhoz, ahogyan a régen jellemző, de még ma is tovább élő, szeres, szabad formálású telepítésnek is ez volt a lényege annak idején.

A kertek építészeti karakterét leglátványosabban meghatározó elemei a fák: ezek képviselik a kert vertikalitását, magasságát. *„A kert megformálása szempontjából a fák és a cserjék a legfontosabbak, mert ezek adják meg a téralakítás eszközeit. […] A térfalat alkotó növények nagysága befolyásolja a térmélységi benyomást, a fák nagysága kihat a közelükben álló ház nagyságának megítélésére”*[5] – írja Ormos Imre *A kerttervezés története és gyakorlata* című könyvében. A fák azok, amik kapcsolatba kerülnek a ház tömegével, vagy ahogyan a Frank Lloyd Wrightnak tulajdonított gondolat fogalmaz: *„Nincs rossz ház, csak kevés fa.”* És bár az idézetnek sokféle – akár gunyoros – értelmezése is elképzelhető, de annyi bizonyos, hogy a *Testamentum*ban ugyanő így ír: *„Az organikus építészet kebelében eggyé válik az épület helye, szerkezete, belső hútorzata, külső díszítése és a környező növényzet.”*[6] Mindez ráirányítja a figyelmet arra, hogy a fa az, ami a ház vertikális tömegének folytatása és egyenrangú társa lehet. Az, hogy egy fa eltakarja a házat, nem csak negatív értelmezésben igaz, hanem pozitív valóságként egy fa képes a házat rejtőzködővé tenni azáltal, hogy tömegével átmenetet képez a környezetbe.

A kert fontossága nem csak a magyar tradíció szempontjából érdekes kérdés, hanem a ház és a kert kapcsolata gazdagon interpretált téma. Patricia de Vries *On the Necessity of Gardening* című könyvében található egy írás a *Kertészkedés ellen* címmel. Ez a szöveg érdekes kérdést tesz fel a kert és az ember kapcsolatáról: *„A kert több. mint fizikai hely, mentális, szimbolikus tér is, biztonságos mentsvár, szentély vagy menedék, egy hely, ahol élhetünk, ahová vissza vonulhatunk, pihenhetünk, gondolkodhatunk. A metszés, gyomlálás és öntözés olyan tevékenységek, amik segítenek elfelejteni a mindennapok valóságát. A kertész összegyűjti és gondozza a kertjében a különböző élőlényeket, ezáltal saját világot épít a környezetén belül. Ha így nézzük, a kertészkedés egyfajta megváltó tevékenység, amellyel az elveszett*

5: ORMOS Imre: A kerttervezés története és gyakorlata. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1967, 293., 295.

6: WRIGHT, Frank Lloyd: Testamentum. Budapest: Gondolat Kiadó, 1974, 122. (fordította: Falvay Mihály)

Édenkert miniatűr modelljét teremti meg az ember.”[7] Mi történik az emberrel, ha abbahagyja a kertészkedést, és meghagyja a „vad” természet számára az öngondoskodást? Tényleg csak az ember által formált és gondozott tájban jelenik meg az Édenkert emléke? Mi tükröződik a romantikus, ember által elhagyott tájban? Az ember kiűzetését szimbolizálná ez az elvadult táj, azt, hogy ott már nincs meg a béke és nyugalom számára, vagy ellenkezőleg, mégis itt jelenik meg a verejtékes munka alól felszabaduló, édeni állapot? Ma, amikor a városiasodás egyre erősebb, és az ember egyre jobban visszaszorítja a megműveletlen tájat, egyre több helyen vetődik fel a visszavadítás gondolata. Mindez a természettel való viszony újraértelmezésének igényére utal, arra, hogy miként tudunk a legkevesebb jelenléttel, valóságosan részesei lenni a természet világának, abban úgy munkálkodni, hogy felismerjük a körülöttünk lévő élőlények, természeti erők összefüggéseit, és azokat tiszteletben tartva hozzuk létre „kertészetünket”.

A fenti gondolatok alapján egy olyan kertvárosi környezetet képzelek el, ahol a beépítés alacsony, ami a házak kicsiségéből fakad. A kertek karaktere olyan, mint a „vad” természet fás térségei, ahol nincs szükség gereblyézni, és ahol nincsenek különálló, egyéni, kerített területek, hanem egy nagy összefüggő természetes kert az egész. A házak mint a régi magyar udvarban a különböző funkciók és épületformák hozzák létre a közösség egységét. Ebben a városok körül kialakuló erdős tájban a kertek összefolynak, a házak mint „alvóhelyek” szabadon úsznak a fák között, és egyedi tekintetükkel nem zavarják a másik nyugalmát, de köztes tereikkel mégis kapcsolatot ápolnak

7: De VRIES, Patricia: Against Gardening
In: CLUITMANS, Lauire (szerk.): On the Necessity of Gardening an ABC of Art, Botany and Cultivation. Amsterdam: Valiz, 2021, 45.

↑
Ház a Klotild-ligetben
Fotó: Szederkényi Lukács

egymással. Mert a családi ház mint a személyes élet tere sokak számára pont a társadalmi aktivitásból való kivonulás helye, a saját magunk újragondolásának, értelmezésének színtere. Vilém Flusser cseh származású filozófus megfogalmazásában:
„Az ágy mint a szó szoros és szigorú értelmében vett lakhely a világ közepe. Megszámlálhatatlanul sok világ közepe. […] Az éjszaka: a passió, a szenvedés ideje. A nagyváros horizontjaim alá süllyedt. A gépek ritmikus zakatolása, ami világomat strukturálja, szünetel. Az éj elnyelte a világomat, s elnyelte a tettet és a tevékenységet is. Megnyílt a tér a passzivitás, a szenvedély és a szenvedés számára. Fekszem az ágyban és olvasok. […] Nappal kint tolongtam a világban, s kezem ökölbe szorult. Asztalokat és falakat

← **Alma munka: 'Zupfen' Dél-Tirolban a Vinschgau–völgyben Kép: Szederkényi Lukács**

döngettem, hogy utat nyissak magamnak. Kezem most pihen."[8]

Egy kis ház jut eszembe Piliscsaba Klotildliget nevű, egykori villa- és nyaralóövezetében. Ezt a klotildligeti házat már évek óta figyelem. Kicsi manzárdtetős tömege teljesen megbújik a fák között a hatalmas kertben. A ház régóta lakatlanul áll. Úgy van, akár az ember, aki alszik az ágyában az álom ismeretlen, számára kontrollálhatatlan állapotában. Az ember minden este az alvás által visszatér ebbe a számára ismeretlen világba, azzal a bizalommal, hogy holnap újra kitörhet, kiűzetett lehet saját kertjéből, és tovább formálhatja szabadon szociális és természeti környezetét.

8: FLUSSER, Wilém: Az ágy. Budapest: Kijárat Kiadó, 1996 (fordította: Sebők Zoltán)

FELHASZNÁLT IRODALOM

FLUSSER, Wilém: Az ágy. Budapest: Kijárat Kiadó, 1996 (fordította: Sebők Zoltán) https://artpool.hu/Flusser/agy.html

LÜKŐ Gábor: A magyar lélek formái. Budapest: Exodus, 1942

MEGGYESI Tamás: Települési kultúránk. Budapest: TERC Kiadó, 2008

ORMOS Imre: A kerttervezés története és gyakorlata. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1967

WRIGHT, Frank Lloyd: Testamentum. (fordította: Falvay Mihály) Budapest: Gondolat Kiadó, 1974

A szabadság építészete

→
Max Lamb: Exercises in Seating, Milanói Design Hét
Fotó: Sam Gilbert Photography

Napjainkban meghatározó, egységes stílusról már nem beszélhetünk, a kortárs építészetet a tervezői attitűd sokfélesége jellemzi, amelyben nagyszerűsége rejlik. Az alkotásokat a változó körülményekre adott válaszok, a választott viselkedésminták szerint értékelhetjük, rendszerezhetjük. Ha létezik „nemzeti" építészet, akkor azt a tervezői szemlélet hazai sajátosságaiban kell keresnünk. A három tanulmány a szabadság szó jelentéstartalmait vizsgálja. Az írások a kortárs magyar építészeten belül elsősorban a nyaralóépületekre koncentrálnak, mint a kikapcsolódás, a szabadidő-eltöltés színtereire – a szabadság építészetére. Második otthonként az épülettel szemben támasztott elvárás kevésbé szigorú, megbízói oldalról is nyitottabb, kísérleti hozzáállásra ad teret. A nyaralóépületek esetében az épületek elhelyezése is kötetlenebb, ember és természet viszonya átértékelődik, épület és kert, épület és táj jellemzően csak együtt értelmezhető. A nyaraló az építésznek és megbízójának identitását, személyiségét, önazonosságát jól tükröző épülettípus. A saját használatra tervezett nyaralók vizsgálata betekintést enged a magyar építészek egyedi gondolkodásmódjába, sajátos világszemléletébe, közelebb segít a kortárs magyar építészet megértéséhez. Az alkotói szabadság a korlátlan lehetőségek mellett egyben felelősség is, a helyénvaló magatartás

megtalálásához az önmérséklet gyakorlása alapvető fontosságú.

A spontán nyaralóépítés példái kapcsán vizsgálandó az építtetői szabadság és azzal összefüggésben a szabályozások kérdése, az építés szabadsága és lényegét tekintve maga az építés öröme. Az építésznek és megbízójának a tervezési folyamatban betöltött szerepe, dominanciája alapvetően meghatározza az épülettel, a közösen alakított új környezettel való azonosulásuk intenzitását. Építészet és identitás összefüggése annál erősebb, minél szabadabb az együttműködők – akár nemzeti léptékű közösség – részvétele az alkotási folyamatban.

FÁBIÁN GÁBOR DLA

A szabadság építészete

A pihenés spontán formái

STARKBAUER LILLA

Az üdülőházak sajátos tipológiával bírnak. A kis lépték ellenére különösen fontos szerepet töltenek be tulajdonosuk életében, hiszen az intenzív mindennapok ellenpólusát adják: a pihenés helyét jelölik. Amellett, hogy kialakításukban a használói igények minél teljesebb kiszolgálása a cél, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek az épületek a legbecsesebb természeti értékeinkkel állnak szoros kölcsönhatásban. Az elmúlt évtizedek üdülési kultúrájából eredő környezetrombolás miatt azonban kérdésessé válik ennek a kultúrának a fenntarthatósága, mivel a nyaralást érintő aktuális igények felélik a helyeket, ellehetetlenítik ezzel a jövő társadalmának hasonló igényeit.

Csoportos kutatásunk kezdeti szakaszában három vizsgálati kategória szerint tanulmányoztuk az alkotói szabadság függvényében alakuló épületkaraktert a nyaralóépületek esetében. Jelen tanulmány a spontán építés által létrejövő példákat vizsgálja, amelyek esetében a tulajdonosokat illeti meg a teljes szabadság. A külső korlátokat nélkülöző alkotás szakmai szemmel izgalmas épülethalmazt alkot, ami önmagában is érdemes a bemutatásra.

A dolgozat első szakaszában tágabb kontextusból tekintek a sajátkezű építés folyamatára, vizsgálom kialakulásának makrofeltételeit, kitérve a szabályozás kérdéskörére. Ebben a részben fontos szerepe van a periodizációnak, mert ezáltal az események folyamatként látszódnak, ami segíti az érthetőséget az olvasó számára. Ezt követően a spontán építést mint jelenségét járom körül, annak fizikai és szellemi aspektusaira összpontosítva. Írásomban a folyamat olyan értékeire helyezem a hangsúlyt, ami ellensúlyozza a mai üdülési szokásaink negatív irányait és

← **Saját kezűleg épített nyaraló, Szeged**
Fotó: Falvai Balázs

segíti a helyes tervezői és felhasználói attitűd felismerését a jövőre nézve. Célom, hogy szemléletváltást sürgetve hozzájáruljak ahhoz a folyamathoz, ami az emberi tér felelőtlen terjeszkedése miatt bekövetkező, egyre kritikusabb mértékű környezetkárosításnak elejét veszi.

Deskriptív kutatásunk a magyar épületállományra szorítkozik, mivel a közös kiindulási téma regionális kötődése okán a külföldi példák vizsgálata nem indokolt. Munkámban legfőképp a tanulmány szempontjából releváns online és offline írásokra támaszkodtam, dolgozatom állításait a mai településképet jellemző, hétköznapi épületek közül véletlenszerűen választott példákkal illusztrálom. Úgy gondolom, hogy a jelenség erős személyes jellege a témát alkalmassá teszi arra, hogy a kortárs építészetünk alappilléreként értelmezzük, és az építészetben megjelenő identitásformálódást értelmezzük általa. Írásom célja, hogy a szakmai párbeszéd határait átlépve mindenkit megszólítson. Ez kulcskérdés, ha belátjuk, hogy hazánk természeti és épített környezetének formálása közös ügyünk. Fontos tudatosulnia, hogy nem csak az építész szakma, hanem a társadalom minden tagja osztozik a környezetformálás felelősségén.

A 20. század elején, a széleskörű üdülőkultúra kialakulásával együtt, a rekreációs céllal létrejövő épületállomány egy addig nem létező funkciót jelentett az építészek számára. Ahogy Wettstein Domonkos építész, a téma szakértője is hivatkozik rá írásaiban, *„pózna-lemez architektúraként”* jellemezték szakmán belül az új épülettípust, a nyaralót. Az üdülőkultúra elterjedésének hatása a balatoni tájon mutatkozott meg a legdrasztikusabban, miután

a politikai és gazdasági törekvések lehetővé tették, hogy az új telekosztások révén széles társadalmi réteg számára váljon elérhetővé a Balaton-part. Ez rohamszerű új építéseket eredményezett a tó vonzáskörzetében. Tovább támogatta a leendő telektulajdonosokat, hogy minimális önerő mellett lehetőség volt kedvező hitelfelvételre. A probléma újszerűsége miatt szabályozási kérdésekben a szakma részéről nem volt tapasztalható egyetértés, ami nem meglepő, hiszen még az üdülőépületek stíluskérdései is aktívan lekötötték az építészeket. A hatóság felkészületlensége kedvezett a nyaralók szabályozatlan keretek között történő dinamikus szaporodásának.

A két világháború között a Balatoni Intéző Bizottság által kiadott mintatervek útján próbálták szervezett keretek közé szorítani az üdülőépítési folyamatot és emellett javítani a közízlést. A szabályozás fő feladata az új épületkarakter definiálása és általa közvetetten az egységes településkép védelme volt, a tájvédelem majd később jelentkezett egyre hangsúlyosabb kérdésként, csak lassan ébredezett az ökologikus szemlélet.[1] Egyes források úgy nyilatkoznak, hogy az építészet esztétikai problémák mellett nem csak formai, de sokszor műszaki szempontból is kihívást jelentettek a korszakban a képzetlen kőművesek és iparosok, akik ekkor a tóparti nyaralóépületek többségét készítették.[2] A második világháború alatt, majd a kitelepítések elől sok ember menekült élni vidéki nyaralójába, ami kisebb átalakításokat, utólagos hőszigetelést vont magával. Később a Kádár-korszakot, az állam által minden területen ellenőrzött és irányított működés jellemezte. A kék-piros útlevelek időszakában a külföldi (nyugati) utazás csak kiváltságos esetekben volt elképzelhető, a hatóságok által ellenőrizve zajlott, ami egyúttal a belföldi turizmusnak kedvezett. A „gulyáskommunizmusban” az emelkedő életszínvonal és a mobilizáció javulása a turizmust alapjaiban átszervezte.[3] A telekaprózódások révén egyre szélesebb rétegek számára vált elérhetővé a saját nyaraló építése.[4] Eleinte az akadályoztatott nemzetközi árucsere miatt az építőanyagoknak csak szűk választéka volt adottság, majd később az előregyártás elterjedése volt jellemző, ami bár megmutatkozik az üdülőépületeken is, a sajátkezű építések esetében a munkafolyamat eszköz- és szaktudásigénye miatt csak kis esetben volt alkalmazott módszer.

A régiót az 50-es évektől a szabályozások tekintetében már mint egységes tájat kezdték el művelni. A környezet átfogó fejlesztése érdekében Farkas Tibor volt balatoni főépítész kidolgozta a Balatonkörnyéki Regionális Tervet 1958-ban, ami nemzetközi sikert is aratott. A kis méretű parcellák sűrűségnövekedést, folyamatos urbanizációt eredményeznek, a térségben. Annak ellenére, hogy 1968-ig még hatnapos volt a munkahét, az 1960-as években mennyiségi ugrást mutattak az új nyaralóépítések, ez az építési láz végig jellemezte a szocializmus időszakát.[5] Az addig alkalmazásban lévő, ajánlásként szolgáló mintaterveket felváltották a kötelező érvényű típustervek a településkép védelmének érdekében. 1965-ben a Típustervező Intézet által, többek között Callmeyer Ferenc, Preisich Gábor, Kismarty-Lechner Kamill közreműködésével kidolgozásra került tervgyűjteményben 52 tervet tettek közzé három méretkategóriában. Népszerűségüket jelzi, hogy 1968-ban

1: WETTSTEIN Domonkos: Balatoni építészet – Stratégiakeresés a huszadik században. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2022

2: WETTSTEIN Domonkos: Szezonális örökség: Minták és típusok a nyaralóépítészetben, Építészfórum, 2021

3: SZÍJÁRTÓ Zsolt: Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai In.: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéről. Budapest: Néprajzi Múzeum, 2002

4: WETTSTEIN Domonkos: Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979). Doktori disszertáció. Műegyetemi digitális archívum, 2018

5: NÉMETH Szandra: A Balaton mindenkié? A szocialista időszakbeli nyaralóépítések egyéni motivációinak vizsgálata. Korall 64. 2016, 137–156.

az új igényeknek megfelelően átdolgozásra kerültek. Kötelező érvényű betartásuk kevés sikerrel járt, továbbra is sok maradt a sajátkezű, tehát építészt nélkülöző építkezés. Ki kell emelni, hogy ezek a tervek a lakosság számára is elérhetők voltak, az önmegvalósító építéseknek iránymutatásként szolgáltak és ezen túlmutatóan a telektulajdonosok számára lehetővé tették kreatív alkalmazásukat. Az engedély nélküli építésért a tulajdonosok inkább vállalták a pénzbüntetést, mint hogy felfüggesszék a kivitelezési folyamatot.[6] A típustervek a helyi anyagok használatát preferálták és a tömegformálás terén a klimatikus adottságokhoz való alkalmazkodást hangsúlyozták, azonban ezeknek regionális kötődés nélküli alkalmazása tovább színesítette településeink képét.[7] A nyaralók kis léptékben épültek, erős funkcionális szemlélet vezérelte kialakításukat. Ez azt is jelentette, hogy közel annyi funkció került a szabadba, mint a házba, ezáltal a ház a természettel szervesen összefonódott.

1981-től bevezetésre került az ötnapos munkahét és fokozatosan lazuló politikai kontroll volt tapasztalható. Az enyhülő szabályozások érzékelhetők az építészet területén is olyan változásokon, mint az ekkor megszüntetett Balatoni Főépítész pozíció. A sajátkezű építkezések nem mutattak visszaesést a nyaralóépületek terén, viszont méretbeli növekedés érzékelhető a kezdeti példákhoz képest. A sajátkezű építés velejárója volt a kalákázás, vagyis a szívességi alapon történő munkavégzés, ami a 60-as évek folyamán terjedt el. A szocializmus alatt a tulajdonos által épített nyaralók többsége ilyen kaláka munka eredménye.[8] A szabályozás a kilencvenes évekig nem akadályozta

6: TÖRŐ Balázs: Befogadott turizmus? Formálódó terek, közelítő felek Balatonakali nyaralókultúrájának korai időszakában. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat, 2021, 84. szám, 55–80.

7: WETTSTEIN Domonkos: Szezonális örökség: Minták és típusok a nyaralóépítészetben, Építészfórum, 2021

8: TÖRŐ Balázs: Második otthonok a Balaton partján. Szakdolgozat. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2012

jogilag ezt a munkafolyamatot: rokoni viszonytól függetlenül, bárki alkalmazásba állhatott. Sajnálatosan ma kalákában dolgozni gyakorlatilag jogszerűtlen és csak rokonok egymás között végezhetik.

A SPONTÁN ÉPÍTÉSZET MINT JELENSÉG

Sajátkezű építés fogalmának definiálásához kollégám, Bartha András Márk DLA disszertációjában használt meghatározását vettem alapul, így azokat a nem tervezett, barkácsolt épületek értem alatta, amelyek kívül esnek a műépítészet határain.[9] Építészként a jelenség fizikai vetületei állnak elsősorban az érdeklődésem középpontjában. A spontaneitás révén egy erősen heterogén épületállományról beszélünk, esztétikája viszont éppen ebben a sokszínűségben keresendő. Ahogy a nyaraló funkciójú épületekről általában, ezekről is elmondható, hogy nem sorolódnak be a globális építészeti irányzatok alá, funkcionalitás, sajátos tipológia, szezonális használat, a klimatikus adottságokhoz való alkalmazkodás, kísérletező szemléletmód, innovatív szerkezeti megoldások, részletképzés és anyaghasználat jellemző rájuk.[10] Utóbbiak hatványozottabban is, mint az építészek által tervezett házakon. A mai nyaraló-építésekkel szemben a sajátkezű építések folyamatos anyagi kontroll alatt zajlottak, a felszabadult alkotás során az egyetlen korlátozó tényezőt a tulajdonosok saját költségkerete jelentette. Ez egyben funkcionális redukciót jelentett, ami pedig mai szemmel nézve különösen nagy értéket képvisel. A beavatkozás léptékét tekintve, a díszítő festésektől, az új épületelemek bekerülésén át egészen az épületbővítésekig terjedt ez a munka.[11] Az sem ritka, hogy már a kezdetektől

9: BARTHA András Márk: Saját kezű építés: Építőanyagok második élete a Balaton körül. Doktori disszertáció. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2019

10: WETTSTEIN Domonkos: Alkotó szabadság: hétvégi házak, nyaralók, Építészfórum, 2022

11: BARTHA u.o.

← **Saját kezűleg épített nyaraló, Szeged**
Fotó: Falvai Balázs

módosult formában épültek meg a típustervek. Az emberi erővel történő kivitelezés emberi léptéket, kisebb épületeket eredményez. A költséghatékony kivitelezés és a méretbeli limitáció miatt a spontán építés fenntarthatóbb szemléletűnek is mondható és kisebb méretű házakat eredményez, mint a professzionális folyamatban megszülető nyaralóépületek.

A jelenség fizikai aspektusai mellett legalább annyira fontos a szellemi aspektusok megfigyelése. Hazánkat a 20. század második felében a világháborúk miatt instabillá váló társadalmi és gazdasági szerkezet jellemezte, miközben elnyomó, diktatórikus politikai környezet honosult meg. Ebben a klímában kiemelten fontos értéket képvisel mind a mai napig a saját tulajdon, ez a történelmet nézve, az állandó bizonytalanságok ismeretében nem meglepő. A nyaralóépítéseket ezért részben olyanok is elindították, akiknek valójában nem állt rendelkezésükre elég forrás az építkezéshez. Előfordult, hogy a telekvásárlás után több évig nem indult el az építés, vagy az építkezés több nyáron keresztül húzódott, mivel a tulajdonosok megtakarításaikból csak akadozva tudtak haladni. Ebben az időszakban az üdülés gyakran a tevékeny pihenés (házépítés, kertművelés) igényével fonódott össze, ami az idő előrehaladtával egyre passzívabbá vált, míg a mai korban át nem vette a helyét a kényelem és luxus keresése pihenésünk alatt.[12] Régen az építkezés családi program volt és hosszantartó ott tartózkodást kívánt meg. Ezáltal a település lakossága és a nyaralók csoportja között erős kapcsolatok köttettek. A kaláka munkának köszönhetően az egyéneknek lehetőségük nyílt saját szaktudásuk kamatoztatására, miközben létrejött az egymás

12: FERKAI András: Szemes és Széplak, avagy hogyan nyaralunk a Balatonon? Építészfórum, 2020

← **Saját kezűleg épített nyaraló, Szeged**
Fotó: Falvai Balázs

közötti tudástranszfer. A segítségnyújtás jelensége mindkét oldalról pozitív hatással bírt az ismeretségekre és ezáltal közösségfejlődére is. Szociológiai és környezetpszichológiai kutatások azt bizonyítják, hogy a magunk által elvégzett átalakítások során szorosabb kapcsolat köttetik a tulajdonosok, az épület és a hely között, ezáltal a folyamat identitásformáló hatással bír, továbbá a tulajdonosok szemében egyfajta értéknövekedést eredményez.[13] Ez az erős bevonódás, a saját igényekre való intenzív odafigyelést követő téralakítás erősebb kötődést eredményez, a kettő egymás indikátora.

Kutatócsoportunk hívószava a szabadság: ez a saját építésű nyaralók esetében a tulajdonosi oldalról megélhető. A korábban szakmai oldalról legtöbbször kritikával illetett spontán építés a mai kor társadalmi magatartásának függvényében más jelentéssel bír. Általánosan tapasztalható, hogy a városi élet már azáltal is beszivárog a vidéki idillbe, hogy az üdülőházakat kényelmi okokból az állandó otthon teljes igényével alakítjuk ki. Eltűnik a korábbi életmódbeli kétpólusosság, ami a városi mindennapokkal szemben az üdülés izgalmas kontrasztját adta. Többen – így például legutóbb Csomay Zsófia – felhívták a figyelmet a zavaróan homogénné váló környezet jelenségére és szemléletváltást sürgetnek az aktuális szakmai diskurzusban.[14] Érvényre juttatásuk azonban nem egyszerű, mivel ez a felvetés csak szakmai portálokon fut, aminek olvasói általában szűk rétegből kerülnek ki.

Pedig a témával tágabban is szükséges foglalkozni, mert az épített emberi tér folyamatos növekedése egyre aránytalanabb mértékben szorítja ki a természeti környezetet. A komfort és a lépték növekedése

13: DÚLL Andrea: Helyek, tárgyak, viselkedés. Környezetpszichológiai tanulmányok, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009

14: CSOMAY Zsófia: Mivé lett a Svábhegy? Építészfórum, 2023

a nyaralókban egyre passzívabbá teszi az időtöltést, és az üdülőkben töltött idő során csökken a természet megélése, így megszűnik a kontraszt az otthon és az üdülő között, korábban drasztikusan eltérő életmódbeli minőségek oldódnak fel egymásban.[15] Ez hosszú távon kedvezőtlen folyamat, mert eltűnik a különböző tájegységek izgalma, felszámolódik a táj, és nincs, ami kilépésre késztessen minket a komfortzónánkból. Mindez a korábbi nyaralások élménygazdagságához képest egysíkú, ingerszegényebb életmódot eredményez. A jelenkor pozitív jelenségnek mondható ugyanakkor, hogy ismét érzékelhető egyfajta természetbe való visszavágyódás, ez az emberek nyaralási szokásaiban is megjelenik, amitől talán az remélhető, hogy ez a szemlélet a jövőben egyfajta mértéktartással párosul majd. Tanulmányomban ezért amellett érveltem, hogy a spontán építésnek és a kalákában való alkotásnak a lélektani és környezeti hatásai miatt is, bizonyos keretek között helye van napjainkban is. Szükséges lenne tehát megtalálni ezeknek a megfelelő kereteit a szabályozásokban.

15: FERKAI. u. o.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARTHA András Márk: Saját kezű építés: Építőanyagok második élete a Balaton körül. Doktori disszertáció.
Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2019

CALLMEYER Ferenc – ROJKÓ Ervin: Hétvégi házak-nyaralók.
Budapest: Műszaki Kiadó, 1972

CSOMAY Zsófia: Mivé lett a Svábhegy?, Építészfórum, 2023. 03. 02.
epiteszforum.hu/mive-lett-a-svabhegy (utolsó elérés: 2023. 06. 28.)

DÚLL Andrea: Helyek, tárgyak, viselkedés. Környezetpszichológiai tanulmányok, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009

FERKAI András: Szemes és Széplak, avagy hogyan nyaralunk a Balatonon? Építészfórum, 2020. 08. 24.
epiteszforum.hu/szemes-es-szeplak-avagy-hogyan-nyaralunk-a-balatonon--ferkai-andras-irasa (utolsó elérés: 2023. 06. 28.)

NÉMETH Szandra: A Balaton mindenkié? A szocialista időszakbeli nyaralóépítések egyéni motivációinak vizsgálata. Korall 64. 2016, 137–156.

SZÍJÁRTÓ Zsolt: Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéről.
Budapest: Néprajzi Múzeum, 2002

TÖRŐ Balázs: Második otthonok a Balaton partján. Szakdolgozat.
Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2012

TÖRŐ Balázs: Befogadott turizmus? Formálódó terek, közelítő felek Balatonakali nyaralókultúrájának korai időszakában. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat, 2021, 84. szám, 55–80.

WETTSTEIN Domonkos: Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979). Doktori disszertáció.
Budapest: BME Csonka Pál Doktori Iskola, 2018
repozitorium.omikk.bme.hu/handle/10890/5623
(utolsó elérés: 2023. 06. 28.)

WETTSTEIN Domonkos: Szezonális örökség: Minták és típusok a nyaralóépítészetben, Építészfórum, 2021. 04. 20.
epiteszforum.hu/szezonalis-orokseg-mintak-es-tipusok-a-nyaralo-epiteszetben (utolsó elérés: 2023. 06. 28.)

WETTSTEIN Domonkos: Balatoni építészet – Stratégiakeresés a huszadik században. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2022

WETTSTEIN Domonkos: Alkotó szabadság: hétvégi házak, nyaralók, Építészfórum, 2022. 08. 09.
epiteszforum.hu/alkoto-szabadsag-hetvegi-hazak-nyaralok
(utolsó elérés: 2023. 11. 24.)

A szabadság építészete

A szabadság korlátai

SÁGHEGYI ADÉL LAURA

A szabadság lehetőség, de egyben felelősség is. Az, hogy mit kezdünk a szabadság adta potenciállal, rólunk árulkodik. A közösen használt térben kialakulhat illeszkedés, harmónia, de az egységesség teljes hiánya káosz is. Mindez az egyénben és az általa képviselt identitásban gyökerezik. A szabadság megélése mellett szükségünk van iránymutató korlátokra, amelyek kapaszkodót biztosítanak az egyén karakterének kifejeződéséhez irányított és rendezett formában. A szabályokban rejlő korlátok flexibilitása jelenti a lehetőséget az építészeti karakter állandó fejlődésére. Egyensúly jöhet létre a megbízó és az építész egyedi karaktere, valamint az egységességet támogató külső szabályozás között.

A kutatás fókuszába az alkotói szabadság került, a tervezési folyamat különböző szereplőinek lehetőségei, valamint az ezt mederbe terelő külső és belső szabályozás, amelynek eredményeképpen létrejöhet egy magas színvonalú, karakteres, de egyben a környezetébe harmonikusan illő alkotás. A szabadság és a korlátok között egyensúlyozva születhet meg egy olyan együttműködés a megbízó mint identitásképző és a tervező mint identitásformáló között, amelynek a kölcsönhatásaként valósulhat meg a szereplők és az alkotás karakterét kifejező, de mégis egységes produktum, ami szintézise a szakértelemnek és az egyéni igényeknek. Ez maga a ház.

SZABADSÁG

A szabadság kérdése az építészeti tervezésben sokféle irányból megközelíthető. Az egyén szabadságfokát leginkább annak a rendszernek a szabadságfoka tudja meghatározni, amelyben működik. Ezt az egyéni identitás kifejezési lehetőségének is tekinthetjük, ezáltal feltételezhetjük, hogy ami a szabadság szellemében születik, ott erős identitástudat alakulhat ki, hiszen lehetőség van bármit megmutatni, amit hangsúlyozni szeretne a tervező vagy éppen a megbízó.

Az 1950-es évek kulturális doktrínája, majd a 60-as években a típustervek megjelenésével az egyéniség kifejezése limitálttá vált az épített környezeten keresztül, hiszen a szabadság és az identitás megnyilvánulása szoros összefüggésben vannak. Lekerült a fókusz az egyénről, a közös cél felülírta az egyediséget, ezáltal sokaknál identitáskrízis alakult ki. Az egyediség elnyomása és korlátok közé szorítása a rendszerváltás idején épp az ellenkezőjére váltott. Megjelent a lehetőség az egyéni karakter erőteljes kifejezésére, nem csak pszichológiai értelemben, de az építészetben is. A posztmodern épületek megjelenése a 80-as, 90-es években az identitáskeresés korszaka volt, pont emiatt nehezen mondható egységesnek. Ebben az időszakban az ötletek és lehetőségek erőteljesen törtek a felszínre, az egyediség került a középpontba, amit addig nem volt szabad megmutatni, az most megjelenhetett.

A tervezői szabadság és a megbízó identitásának szabad megjelenésének viszonyában a legfontosabb kérdés, hogy milyen szempontok érvényesüljenek. Az együttműködésben készült tervek sikere az építész szakmai tudásával, saját alkotói habitusával és

a megbízó egyedi karakterével és igényeivel együttesen érhető el. Ennek köszönhetően jöhet létre az a minőségi egyediség, amit a szabadságban rejlő lehetőség és a fegyelmezett, rendszerezett tudás kettőse tesz értékessé. A túlzott egyéniség megjelenését a szabályozások hivatottak egységesebb mederbe terelni település léptékében, de az értékteremtéshez szükség van az alkotói szabadság megjelenésére is. Alkotói szabadságra és racionális korlátok betartására együtt van tehát szükség.

KORLÁTOK

A szocializmus idején a szabadság hiánya az építészeti tervezésben is érzékelhető volt. Magyarországon az állam által irányított gazdaságban és építési programokban az egységesítés volt a meghatározó, ahol az épületeknek egymáshoz illeszkedő megjelenést kellett mutatniuk, ami az építészeti diverzitás és egyediség hiányához vezetett. A rendszerváltás utáni időszak Magyarországon több lehetőséget biztosított, mint a korábbi szigorú kötöttségek, megnyílt a lehetőség a szabad önkifejezésre. Ez a változás nagyon (túl) rövid időn belül játszódott le, ezért ha azt akarnánk reprezentálni, hogy milyen egészséges módon megőrizni és megjeleníteni az identitásunkat az épített környezetünkben, akkor valószínűleg nem ennek az időszaknak az építészetével tudnánk ezt megtenni.

A túlzott mértékű szabadság, az építészet sok helyen túlzóan heterogén megjelenése indokolta a szabályozások felülvizsgálatát, amelynek keretében egységesebb mederbe igyekeznek terelni az építészeti megjelenést. A szabályozás hivatott a megbízók

– sokszor – nagyratörő vágyait észszerű keretek között tartani, de ez egyben sok esetben limitálja az építész játékterét, az alkotás művészeti aspektusait a településkép védelmében. Csökken így az egyedi karakter megjelenésének lehetősége. A szabályozás az adott korszak elvárásait rögzíti az egységesség, a limitált sokféleség perspektívájából, de a fizikai jellemzők többnyire túlszabályozottak és túl általánosak, azaz nem feltétlenül az adott helyszínre szabottak.

Ez a szabályozottság akár inspiráció is lehet a korlátok között mozgó tervezésre, a határok újraértelmezésére és a szabályok módosításának indokoltságára, lazítására, akár szigorítására is. A jelenlegi szabályozás felszínesen, de nagyobb területre terjed ki, átfogó képet igyekszik javasolni az adott terület arculatára, ahol az egyediség megjelenésének lehetősége és nehézsége egyszerre van jelen. Ennek az egységes egyediségnek a drámáját kellene feloldani egy átfogó, de az eltérő karakterekre szenzitív szabályozással.

EGYENSÚLYKERESÉS ÉS FLEXIBILITÁS

A 2000-es évektől visszalépés érzékelhető a szigorú, majd később túlságosan megengedő hatások szabályozásában, elkezdett kibontakozni egy egyszerűbb és tisztább irányvonal, ezzel megkezdődött az egyensúly beállítása. A természetközeliség, fenntarthatóság, megfizethetőség, észszerűség került előtérbe. Ez leginkább az egyénhez legközelebb álló épületeken, az otthonaikon érhető tetten. Egészségesebb együttműködés jelenik meg a tervezési folyamat szereplői között, a megbízók is racionálisabb terveket várnak el, hiszen már nem az egyéniség megmutatása az elsődleges célja a házaiknak, és már az építészeknek sem limitáltak a lehetőségeik a tervezés terén.

Fontos kérdés, hogy egy terv elkészítésekor az építésznek mivel kell azonosulni, hiszen több területen kell képviselnie saját és a megbízó érdekeit, és ebből létrehozni egy következetes egyensúlyt. A tervezőnek korábbi tapasztalatai, tanulmányai, kortársai és külföldi példák hatásaival együtt kell előremutató és értékálló épületet létrehoznia. A korábbi tapasztalatoknak, a jelen trendjeinek és a jövőbe mutató ötleteknek az összegzése mellett szükség van egy olyan tényezőre is, ami új nézőpontot képes behozni a tervezési folyamatba, ez pedig a megbízó személye. Ugyanúgy, ahogy a személyesség meg tud jelenni az építész saját magának tervezett házában, úgy az alkotónak szükséges felismernie megbízójának személyiségét és valós igényeit ebben a többfókuszú tervezési folyamatban.

Az építésznek tehát egyensúlyt kell teremtenie különböző szempontok között, hogy egy olyan tervet tudjon létrehozni, ami hosszú távon is értéket képvisel. Az építésznek az a feladata, hogy segítse megbízóját az épület terveinek megalkotásában, de ez nem jelenti azt, hogy minden esetben kontrollálnia kellene a megbízó által képviselt identitás megjelenését. Egyszerre van szükség az egyénre mint identitásképző szereplőre, aki a megbízó és az építész maga, és a szabályozásra, ami létrehozza az egységességet tágabb perspektívából nézve. Ezeknek a viszonyoknak a flexibilitása és reflexiója adhatja meg a lehetőséget az építészeti karakter továbbfejlődésére.

EGYSÉGES EGYEDISÉG

Az identitáskeresésben fontos szerepe van a múlt megismerésének, hiszen a korábbi korok értékeinek feltérképezésével jobban megismerhetjük önmagunkat, saját és környezetünk történetét, ennek folyamán tárhatjuk fel valódi identitásunkat és ezáltal találhatunk rá egy olyan közös karakterre, viselkedésmódra, ami egységbe foglal minket mint egyéneket. Vajon az egyének identitása képes-e visszahatni a társadalomra? Ez olyan alapvető kérdés, amelynek a megválaszolása jelenti az alapját annak a kijelentésnek, hogy a magyar építészet identitásválsága az egyénben gyökerezik.

A korlátlan szabadság csak a környezet rovására létezik, ezért a szabályozásban megjelenő kötöttségekre inkább lehetőségként kell tekintenünk. A szabályok megléte a feltétele annak, hogy valami egységes születhessen. Ellenben szabályozott keretek között csak akkor jöhet létre egyedi és értékes, ha az egyén karaktere is megjelenik az alkotásban. Az egyén karaktere egyszerre jelenti a megbízót és az építészt is, mert nem kizárólag az egyik szereplő identitása szükséges az alkotás létrehozásához. A tervezési folyamatban minden szereplő és tényező egyaránt fontos, ezért az egységes karakterként értelmezhető nemzeti építészeti identitás megteremtésének folyamata a megadott keretek között megélt egyéni szabadságára építhető. Ennek az alapoktól indított változásnak az eredménye hamar megmutatkozhat az építészetünkben.

Felvetésem alternatív modellezéseként a jelenkorban izgalmassá váló mesterséges intelligencia használatát vettem igénybe. A kutatásomban megjelenő

→
A Midjourney AI felületén generált képsorozat a “hungarian contemporary national architecture” prompt megadásával

absztrakt fogalmakat és a hétköznapi tervezési folyamatokat alternatív módon értelmezi és a működési elvét leképezi számomra az az általam generált képsorozat, ahol a tartalmat szolgáltató felület a korlátozott hozzáférésű adatbázis, ami a mesterséges intelligencia fejlettségétől függ (Szabályozás), a korábban megtanult behatások alapján struktúrát adó Módszer (Tervező) alkalmazásával és a megadott Parancs (Megbízó) megadásából jön létre a Produktum (Ház). A képeket a Midjourney AI felületén generáltattam a „hungarian contemporary national architecture" parancs megadásával. A válogatás reprezentálja a szabályozott alkotói szabadságot a nemzeti identitásképzés nézőpontjából, ezáltal létrejön az egységes egyediség.

Ha arra a kérdésre keressük tehát a választ, hogy miért ennyire nehezen meghatározható, vagy hogy van-e egyáltalán magyar építészeti identitásunk, akkor arra nem az építészetben kell keresni a választ, hanem a kultúránkban, a koherencia hiányának az okát például azokban a tragikus történelemi eseményekben, amelyeket az egyes egyének, családok, közösségek megéltek. Az építészet olyan, mint maga az ember, aki létrehozza. Az elmúlt évszázad több traumatikus eseménye törést hozott az egyének életében, és ennek a traumája nemzetünk művészetén keresztül is megmutatkozik. A közelmúltban mind a szocializmus, mind a rendszerváltás éles, hirtelen változást hozott, felforgatta az értékrendet, a kontinuitás hiánya traumaként hatott a magyar emberekre. Mindezt időbe telik rendezni magunkban. A történelmi és egyéni traumák feldolgozásával majd egyszerre mutatkozhat meg az egyén identitása és alakulhat ki

egy karakteresen formált építészeti kultúra, egy olyan építészet, amiben tetten érhető a magyar emberek egyénisége csakúgy, mint a kortárs építészeti megoldások sokrétűsége. Ennek a folyamatnak köszönhetően kirajzolódhat a múltból építkező, egészségesebb és egyértelműbb építészeti attitűd is. Az építészetünk, ha akarjuk, ha nem, rólunk árulkodik: magában hordozza a történelmünket, kultúránkat, fájdalmas és örömteli emlékeinket, az egységet és az egységesség hiányát egyaránt.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

FARBAKY Péter, FERKAI András, GERLE János, KELÉNYI György: Magyarország építészetének története. Budapest: Vince Kiadó, 1998

A szabadság építészete

Magyar építészek önarcképe saját nyaralóik tükrében

KARLOVECZ ÁDÁM

Az építészek saját maguknak tervezett nyaralói mindennél pontosabban tükrözik személyiségüket. Vannak, akik újfajta életmódot vagy építészeti stílust szeretnének kipróbálni és népszerűsíteni, mások technológiai vívmányokkal, gazdag forma- és színhasználattal dolgoznak, megint mások visszafogott menedékhelyet látnak nyaralójukban különösebb építészeti manifesztumok nélkül. Ezen eltérő preferenciák és érdeklődési körök alkalmassá teszik a saját tervezésű nyaralót – mint műfajt – arra, hogy vizsgálatával közelebb kerüljünk a kortárs magyar építészek identitásához, megismerkedjünk az alkotók – az épület születésekor képviselt – hozzáállásával, tervezői attitűdjével. A tanulmány három kortárs hazai alkotó és alkotásának kapcsolatát vizsgálja Bán Ferenc, Dobai János és Fajcsák Dénes tokaji, balatonszepezdi és cserépfalui nyaralóján keresztül. Az írás személyes megismerésre épít: mindhárom építésszel készítettem interjút nyaralója kapcsán, ebből kettő az adott helyszínen, egy pedig a fővárosban készült. A tanulmánnyal célom volt közelebb kerülni az alkotói szabadság értelmezéséhez, ahogy arra is kíváncsi voltam, hogy a nyaraló milyen pozíciót foglal el a teljes munkásságon belül.

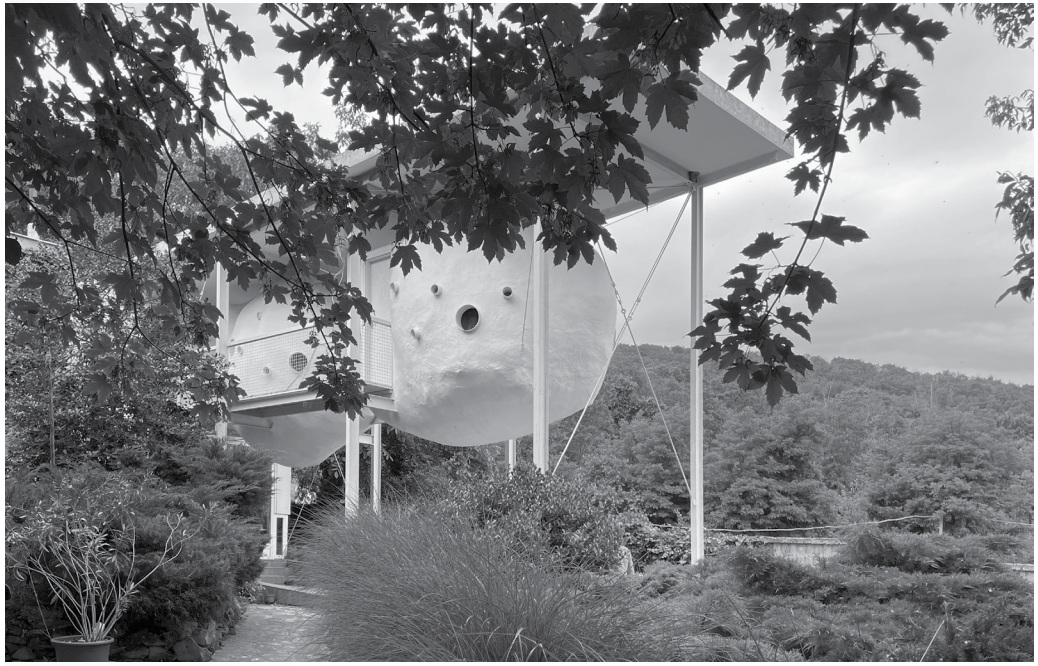
BÁN FERENC, TOKAJ, 1998-2000

Az első vizsgált épület Bán Ferenc tokaji nyaralója, mely valójában két okból is jelen írás origójaként értelmezhető. Személyes kötődésem az épülethez régről eredeztethető, először másodéves egyetemista koromban jártam Bánnál, buszos kirándulás keretében. Ebben nincs semmi különös, a tokaji nyaraló

átadása óta valóságos építész zarándokhellyé vált, Bán minden évben tucatjával, sőt akár százával fogad vendégeket. Az épület atmoszférája, meghökkentő formavilága minden odalátogatóra nagy hatással van, talán nem túlzás az az állítás, hogy a kollektív magyar építész tudatban Bán háza a nagybetűs kortárs hazai nyaraló. Másfelől, a nyíregyházi építész és a szabadság szó számos publikációban, könyvben, kiállításcímben megjelenik. Sulyok Miklós művészettörténész a tokaji nyaraló elkészülte után például eképpen fogalmazott: ***„akárhogyan is nézem, Bán Ferenc építészetéről mindig ugyanaz jut az eszembe: a szabadság."***[1] Bán munkássága tehát egészében is közel áll az alkotói szabadság témaköréhez, mely az aprócska, ám annál koncentráltabb tokaji házában különösen jól olvasható.

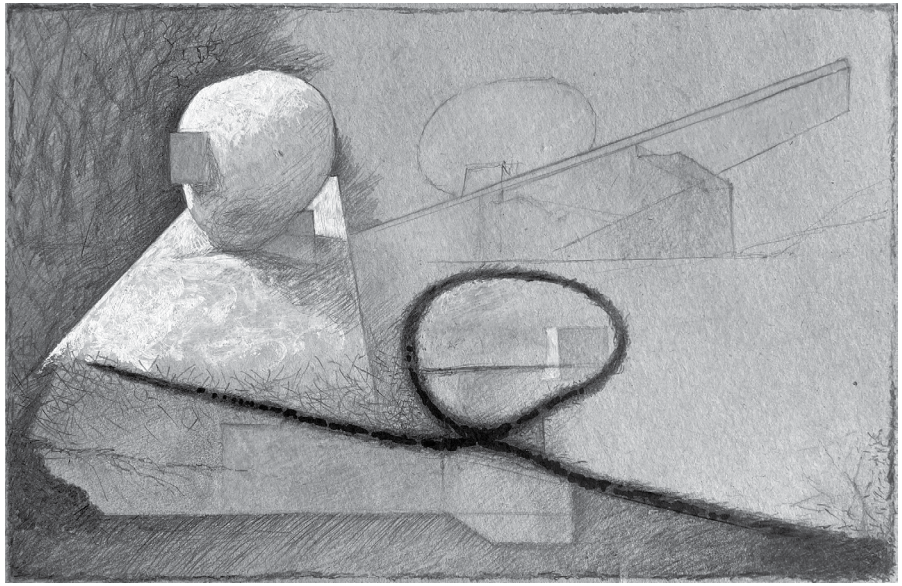
Mint megannyi épületénél (pl. Nyíregyházi Művelődési Központ, Nyíregyházi Szakszervetek Háza, Színészlakóház) Bán fő rendezőeleme itt is egy kifejező erejű, nagyméretű, a formát meghatározó tartószerkezet, jelen esetben egy filigrán, lineáris szerkesztésű acél keretváz. E linearitás – mely a beltér után a nagyméretű fedett-nyitott térben, majd a medencénél folytatódik – kétségtelenül kölcsönöz a háznak egyfajta rendet és grandiózus jelleget, hasonlóképpen, mint az Erzsébet téri, meg nem valósult Nemzeti Színház tervének Károly körúti kolonnádja. Az épület legkülönlegesebb és leglátványosabb elemei minden bizonnyal a lebegő ***„tökök, selyemguhók, gubacsok, fészkek, űrkapszulák, anyaméhek"***, vagy ahogy a kiviteli terven szerepel: ***„krumplik"***. Az unokáknak épült kuckók egyaránt kapcsolhatók a népi építészethez és az építész-nélküli-építészethez is.

1: SULYOK Miklós: Bán Ferenc és munkatársai. Beszélő, 6. évf., 10. szám, 2001

↑
Bán Ferenc tokaji nyaralója
Fotó: Karlovecz Ádám

Bán Ferenc experimentalitására mi sem lehetne jobb bizonyíték, mint az a rövid történet, amit beszélgetésünkkor elmesélt: három nemzeti színház tervpályázaton vett részt, melyből egyen első, egyen második díjat ért el, egyen pedig nem kapott semmit. Bán kedvence ez utóbbi, melyet 1966-ban, 26 évesen (!) tervezett a Városligetbe. Az épület különlegessége, hogy a nézőtér tömege egy üvegkocka, előadás előtt a székek elfoglalásakor rálátni a Ligetre. Amikor a színdarab elkezdődik, egy hatalmas tömör kocka lassan rácsúszik az üvegre, teljes sötétségbe borítva a nézőteret. Az óriási mozgó épületrész sínjei közt tükröződő vízfelület található, tovább fokozva a dramaturgiát és a formák téri játékát. Bán – bő ötven évvel megelőzve Diller Scofidio + Renfro New York-i

↑
Bán Ferenc tokaji nyaralójának legelső vázlata

The Shed épületét – talán joggal nevezhető a formák és az építészeti kísérletezés hazai mesterének.

Bán tokaji nyaralója irányított nézőpontjaival, játékos formavilágával, valamint egyszerre fegyelmezettséget és méltóságot sugárzó rendjével nem kisebb vizuális élményben részesíti használóit, mint az építész lényegesen nagyobb méretű középületei, ideértve ifjúkori színháztervét. A nyaraló tehát kiválóan példázza Bán munkásságának folytonosságát, ösztönösségét és egyben önazonosságát.

DOBAI JÁNOS, BALATONSZEPEZD, 2014-2019

Nemnarratív építészet,[2] rendes ház,[3] csendes építészet[4] – Szabó Levente, Vargha Mihály és Lévai-Kanyó Judit ezekkel a szókapcsolatokkal összegzik épületkritikáikban Dobai János munkásságát. Habár az írások három különböző épületről szólnak, mégis számtalan vissza-visszatérő jelzőt fedezhetünk fel: megfontolt, funkcionalista, szűkszavú, pragmatikus, tiszta, következetes, modern, racionális, professzionális. Dobai János az Iparterv és a MATERV munkatársaként, majd saját praxisában sok százezer négyzetmétert tervezett, és még ennél is többet konzultált több évtizedes oktatói pályafutása során, melyből tíz évet az Ipartanszék élén töltött. Saját nyaralója kapcsán szokatlan feladattal találta szemben magát – lépték: 100 m^2, tervezési idő: 15 év.

Az épület tömegét két egyszerű fehér hasáb alkotja, melyeket egy színes, játékos, könnyed szerkesztésű kültéri elem kapcsol össze, biztosítva a földszinti étkező fedett és az emeleti nappali nyitott – panorámás – teraszait. Az épületrészek

2: SZABÓ Levente: Nem narratív építészet. A Számalk Mérnök utcai épületéről. Metszet, 2010/1.

3: VARGHA Mihály: Üptre nem. M9H10 „Passzázsház" lakótömb a Józsefvárosban. Élet és Irodalom, 2006

4: LÉVAI-KANYÓ Judit: A csendes építészet. 24 tantermes általános iskola Budaörsön. Műértő (HVG), 2010/6.

← **Dobai János balatonszepezdi nyaralója. Fotó: Dobai János**

e hangulatbéli párbeszéde Dobai munkásságában gyakran visszatérő motívum, elég csak a Budaörsi Iskola élénk belsőépítészetét vagy a Passzázsház földszinti, ovális közlekedőblokkját megvizsgálnunk. A téli-nyári használatú második otthon teljes légtömörséget biztosító – passzívházas mutatóknak is megfelelő – termikus burka talán az Iparterv vállalati önmeghatározásának, tervezési elveinek párhuzamba állításával nyer értelmet: ***„bonyolult technológia és összetett épületszerkezetek integrált, célratörő és józan alkalmazása”.***[5]

Egy meglévő, „csúnyácska”, 1970-es évekbeli épületegyüttes továbbírásaként a kényelem és az egyenletesség vált Dobai nyaralójának két legfontosabb jelzőjévé. A rendkívül átgondolt, precíz, mérnöki alkotás jól illeszkedik az építész munkásságába: kijelenthető,

5: HARSÁNYI István: Az Iparterv 40 éve. Magyar Építőipar, 1988/12.

hogy a Számalk, a Passzázsház és a Budaörsi Iskola korábban felsorolt jelzői a balatonszepezdi nyaralóra is érvényesek. Dobai és nyaralójának identitásbéli kapcsolatát mi sem példázza jobban, mint személyes válasza arra a kérdésre, hogy egyetért-e azzal az állítással, hogy az építész háza egy önarckép: ***„Teljes mértékig egyetértek. Erről egy kedves történet jut eszembe: 2019-ben Tomay Tamás mesteriskolás kvartettjén a nyaralóm volt a téma. A beszélgetőpartnerek közül páran hiányolták az épületből a nagy építészeti manifesztumokat, hogy az építész álmodjon és mondjon valamit, mire Dévényi Tamás a hallgatóságból félhangosan megjegyezte: »nem látjátok, hogy ez a ház egy önéletrajz?!«”***[6]

FAJCSÁK DÉNES, CSERÉPFALU, 2019

A vizsgált nyaralók legfrissebb tagja Fajcsák Dénes cserépfalui hétvégi háza (tervezőtárs: Fábián Gábor, Arkt Építész Stúdió). A ***friss*** jelző itt nemcsak a mű korára értendő, hanem fiatal alkotójára és annak szakmai felfogására, tervezői attitűdjére is. Aktív vidéki jelenlét, léptékfüggetlen építészeti szemlélet és kényelmi visszalépés a fenntarthatóság érdekében – így összegezhetnénk röviden az Arkt szerteágazó munkásságát, amivel egyben a cserépfalui nyaraló három legfőbb jellemzőjét is felsoroltuk.

Az ifjú Fajcsák pályája elején számos meglévő épület újragondolásában vett részt tervezőként – Gál Tibor Pincebár és Bikavér Múzeum, Üdvhadsereg Népkonyha, Arkt Művészeti Ellátó – így akarva-akaratlanul is a ***„ne bonts, alakítsd át”***[7] jelige

6: Tomay Tamás a kvartett műfaját az irodalmi szcénából kölcsönözte. A mesteriskolás esemény lényege, hogy egy kortárs magyar épületet három meghívott építész értékel Tomay moderálásával, többnyire az alkotó jelenléte nélkül. 2019. március 8-án Dobai János balatonszepezdi nyaralója volt a téma, a vitapartnerek U. Nagy Gábor, Gunther Zsolt és Szentirmai Tamás voltak.

7: LACATON, Anne: Transformation, no demolition. USI Academy of Architecture, 2022

alatt dolgozhatott, mintegy évtizeddel megelőzve a Lacaton & Vassal 2021-es Pritzker-díját és az ezzel járó széleskörű szakmai párbeszédet. A belakás és újraértelmezés témakörében tehát rutinosan mozgó Fajcsák számára nem lehetett kérdés, hogy nyaralója kapcsán egy meglévő épület értékeinek tovább-örökítését tűzi ki célul.

A szerencsés ház, mely Fajcsák gondozásába került, az Eger vonzáskörzetéhez tartozó Cserépfalun található – a helyszínválasztás természetesen nem a véletlen műve. Aktív tervezői praxisa mellett Fajcsák Heves vármegye főépítészi székében kiemelt figyelmet fordított az elnéptelenedő falvak, a sorvadó utcaképek és az üresen kallódó ingatlanok problémájára, így nyaralójával mintaprojektet, egy lehetséges új megközelítést kívánt bemutatni. Az alkotás nem várt publicitása – 2020-ban az Építészfórum messze legolvasottabb cikkeként 40 ezernél nagyobb kattintásszámot ért el[8] – széles körben világított rá lakhatatlannak hitt házaink szunnyadó értékeire: az iránymutatás és a tájékoztatás a főépítészi szakma egyfajta hiteles zálogaként is értelmezhető.

Az Arkt munkásságában fokozott érzékenységet figyelhetünk meg korunk legégetőbb társadalmi kérdéseivel szemben, köztük a környezettudatosság, az újrahasznosítás, az elnéptelenedő vidék, vagy éppen a mértéktartó magatartás témakörében. Fajcsák nyaralója talán a leghelyesebb válasznak tűnik, amit építész-főépítész ezekre a kérdésekre adhat. A cserépfalui hétvégi ház szerethetősége egyszerűségében és arányosságban rejlik: a mértéktartó és hozzáértő beavatkozás miatt egyforma súllyal vannak jelen a hagyományos és a kortárs elemek. Ez lehet

8: CSÓKA Balázs: Újratervezés – Hétvégi ház Cserépfalun. Építészfórum, 2020

↑
Fajcsák Dénes cserépfalui hétvégi háza
Fotó: Karlovecz Ádám

a legfőbb magyarázat arra, hogy miért látják egyaránt szépnek a házat szakmabeliek és nem szakmabeliek, ami – valljuk be – bizony túlságosan szűk metszete mai építészetünknek. Fajcsák nyaralójára akár összegző műként is tekinthetnénk, ha negyvenes alkotója előtt nem állnának még izgalmas, szakmai kihívásokkal teli évtizedek.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az előbbiekben megvizsgált három eset az identitás, az önmérséklet és az alkotói szabadság házakban való kifejeződése, Carl Gustav Jung megfogalmazásában ***„kőbe vésett vallomása”***, aki saját házának megépítése kapcsán írta le pszichológiai kísérletének eredményeit. Az építész saját nyaralója tehát beszédes épülettípus. Sokat mond az építésekor uralkodó

← **Fajcsák Dénes cserépfalui hétvégi háza Fotó: Fajcsák Dénes**

korszellemről, használóinak szokásairól, de legfőképpen alkotójának tervezői attitűdjéről. A megvizsgált példák szerint rendkívül szoros a kapcsolat alkotó és alkotása között. Kijelenthető, hogy nyaralóik elemzésével az építészek teljes munkásságához és a személyes érdeklődéséhez is közelebb kerültünk, megismertük a *szabadság* értelmezésének számos rétegét.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSÓKA Balázs: Újratervezés – Hétvégi ház Cserépfalun. Építészfórum, 2020

HARSÁNYI István: Az Iparterv 40 éve. Magyar Építőipar, 1988/12.

LACATON, Anne: Transformation, no demolition. USI Academy of Architecture, 2022

LÉVAI-KANYÓ Judit: A csendes építészet. 24 tantermes általános iskola Budaörsön. Műértő (HVG), 2010/6.

SULYOK Miklós: Bán Ferenc és munkatársai. Beszélő, 6. évfolyam, 10. szám, 2001

SZABÓ Levente: Nem narratív építészet. A Számalk Mérnök utcai épületéről. Metszet, 2010/1.

VARGHA Mihály: Üptre nem. M9H10 „Passzázsház” lakótömb a Józsefvárosban. Élet és Irodalom, 2006

Mátosz

→
Hanyatlás
Fotó: Gulyás Bálint

A 20. század jelentős történelmi és társadalmi változásai egyben az általános értékítélet átalakulását is magával hozták. A század második felében bekövetkező kényszerű modernizáció következtében az építészethez való társadalmi viszony jelentősen megváltozik, ezáltal az építész szerepe is jelentősen átalakul. Az addig hagyományosnak tekinthető alkotó köré épülő mítosz jelentőségét veszti. Az építészet vetületében a társadalom nem képes feldolgozni a második világháborút követő korszak változásait. Nem érti a kor formanyelvét, emiatt minden ezt követő változás befogadása is lehetetlenné válik. Fontos mélyen megismernünk ezt a korszakot, mert ennek építészeti alkotásai és életútjai is tartalmaznak olyan értékeket, amelyek minden korban és helyzetben érvényesek: az alkotások egyetemleges és kanonizált minőségét. Az 1955 és 1990 közötti időszakban eltérő építészeti stratégiákat és életutakat láthatunk, melyekben a különbségek ellenére felfedezhető sajátosság a minőségi alkotásra való törekvés, és az erre épülő építészet mítosza. A témához kötődő három kutatás három életutat vizsgál, melyek különböző módon viszonyulnak az építészet, a mítosz és a minőség fogalmához.

Ivánka András fő művében teljes elhivatottsággal fordul a részletképzés és az egyediség felé, melyen keresztül igazolhatóvá válik a minőségi formálásra épülő alkotói mítosz.

Makovecz Imre életútja egyedülálló, sajátos módon a részletképzés másodlagosságával, de a kényszerűen modernizált társadalommal szembehelyezkedő, erősen narratív alkotásaival és különutas építészetével egyéni mítoszt tudott felépíteni.

A Hegyi Lajos építész nevéhez köthető mezőtúri társasház azért tűnik sajátosnak, mert alkotója látszólag elutasítja az egyéni mítoszépítés igényét, ennek ellenére kimutatható minőségi többlettel rendelkezik. Ezekből a kiragadott, mégis karakteres példákból értelmezhetővé válnak az építészeti mítoszépítés egyéni útjai. A minőségi alkotásokra törekvő építészek munkái közvetlenül járulnak hozzá a kanonizált formakincs alakulásához.

FENES TAMÁS DLA

Lordok háza

Jelenség a gúnynév mögött

SZŰCS IMRE FERENC

A második világháborút követően jelentősen megváltoztak az építés és az építészet célterületei: más társadalmi csoportok szükségletei lettek elsődlegesek, a termelés épületei, illetve az ún. munkásosztály került a fókuszba. A mezőgazdaság kollektivizálása, majd iparosítása munkaerőt szabadított fel a szektorban,[1] mely így megélhetést keresve új lakóhelyet választott magának a terv szerint fejlesztett ipari városokban.[2,3] Az időszak városiasodásáról számos publikáció született, többek között Körner Zsuzsa és Nagy Márta ***Lakáspolitika az 1960-as évek elejétől a rendszerváltásig***,[4] vagy Szabó Árpád 2022-ben megjelent ***Területfejlesztés és lakáspolitika vidéken az államszocializmus alatt***[5] című írása.
A folyamatot katalizálta a második világháború utáni népességnövekedési boom. Bár a társadalom széles köre jogosult volt bérlakásra, viszont a lakások mennyiségét az állam nem tudta biztosítani, így lakáshiány alakult ki. A tervgazdaságban a lakásokat is központi rendszeren keresztül utalták ki, amely azonban nem kizárólag rászorultsági alapon történt.

Az első 15 éves lakásépítési terv 1961-1975 között ennek a problémának az enyhítését tűzte ki célul, melyben egymillió új lakás építését irányozták elő, jellemzően előregyártott panellakások épültek három épülettípusban, nagy telepeket alkotva. A lakótelepek kialakulása mellett több helyen belső városi környezetben is épültek lakások. A vidéki belvárosi építkezéseknél az építtetők és a tervezők az életkörülmények javítása és a modernizáció igényével léptek fel.
A zártsorú helyzetekben a rendszer lehetővé tette a típustervtől való eltérést, így teret kapott az egyedi építészeti formálás ezeknél az épületeknél.[6]

1: KOVÁCS Teréz: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 2010

2: ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó. 2010

3: SZIRMAI Viktória: Csinált városok a XXI. század elején. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutató központ Szociológiai Intézete. 2013

4: KÖRNER Zsuzsa, NAGY Márta: Lakáspolitika az 1960-as évek elejétől a rendszerváltásig. In: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig. Budapest: TERC Kiadó, 2006, 248.

5: SZABÓ Árpád: Területfejlesztés és lakáspolitika vidéken az államszocializmus alatt. Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle, 2022, 75-91.

6: u. o.

↑
Mezőtúr, 43 lakásos társasház
Fotó: Papp János, 1979

A lakások elérhetőségét az állam bérleti jog formájában szabályozta, ügyelve arra, hogy a rendszert elfogadók részesüljenek támogatásban. Mivel a döntéshozók ilyen szinten szabályozták a polgárok lakhatáshoz jutását, a korszakban épült házak társadalmi megítélését a fizikai, építészeti környezet minőségén felül befolyásolta az a politikai és társadalmi környezet, amiben létrejöttek. Kimutathatóan létrejöttek olyan speciális helyzetek, amelyeknél a minőségi lakásokat a rendszert támogatók és kiszolgálók kapták meg. Ezekre az épületekre az egyes városokban hasonló, stigmatizáló elnevezés született, ezzel utalva a lakók társadalmi pozíciójára, így született meg a több helyen is jellemző „Lordok háza” elnevezés.

Az elnevezéssel több vidéki helyszínen is találkozhatunk (Sárvár, Veszprém, Kecskemét, Tiszaújváros,

Szolnok, illetve Mezőtúr[7]), miközben az épületek között stiláris összefüggés nem fedezhető fel. A településeken a modern építészet szellemében épült egyéb lakótelepekhez képest magasabb minőségű építészeti formálás és településszerkezeti elhelyezés jellemzi ezeket az épületek. A mélyebb építészeti elemzés lehetőséget ad arra, hogy megértsük, hogyan alakul ki egy épület negatív társadalmi megítélése, ezáltal segítsük a korszak lakóépületeihez tapadó jelentés megváltozásának lehetőségét, javítsuk elfogadottságát.

7: BRAKSZATORISZ Éva, SZABÓ András: A mezőtúri városháza korai tervei és késői felépülése. Lámpás, 29. 2015/2

A HÁZ ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A mezőtúri Városi Tanács VB. Terv-Munkaügyi Csoportja 1968-ban adott megbízást az Általános Épülettervező Vállalatnak 40 lakásos tanácsi bérház tervezésére. Az épület vezető tervezője Hegyi Lajos lett. A tervezési programot az üzlethelyiségek későbbi bérlőivel a városi tanács képviselői közösen alakították ki 1969-től.[8] A tárgyalásokon eldőlt a földszinti üzlethelyiségek kialakítása és a lakásmix is. Az egyeztetések az épület építészeti megjelenésére is erős hatást gyakoroltak. A jegyzőkönyvekben megőrződött, hogy a tanács indoklása szerint *„városképi szempontból nem létesíthető típusépület, csak olyan, ami a tér képébe építészetileg beleillik”*.[9] A végül 43 lakás tartalmazó lakóépület engedélyezési tervei 1970-re készültek el, a kivitelezést 1971-73 között több fennakadással a Szolnok Megyei Állami Építőipari Vállalat végezte. Az épületet 1973. augusztus 20-án adták át, a végleges költségek akkori áron számolva 20 millió forintot tettek ki.

8: Jegyzőkönyv. Mezőtúr, 1969. október 18.

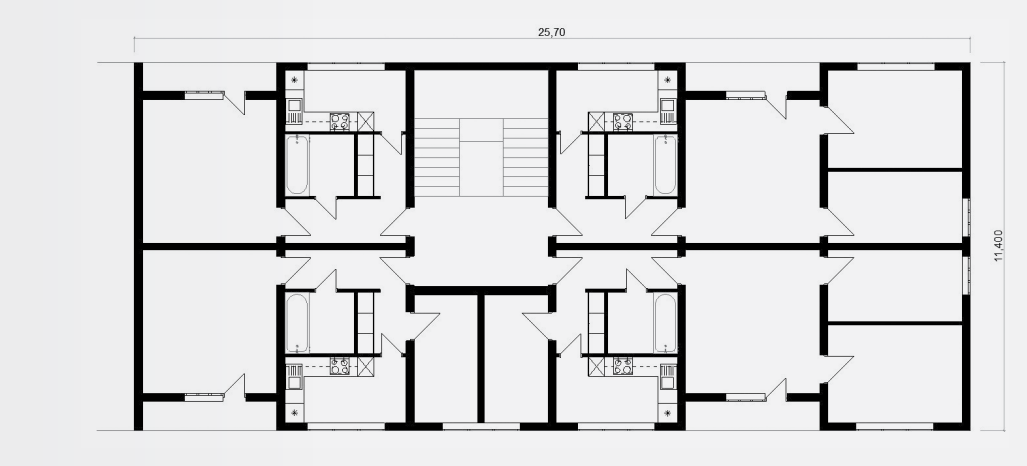
9: Jegyzőkönyv. Mezőtúr: VB. Terv-Munkaügyi csoport, 1970

Az utcaszinten megnövelt belmagasságú tér fogadja a közterekkel intenzíven kapcsolódó szolgáltató funkciókat. Eredetileg Volán iroda, ruha szaküzlet, presszó, műszaki bolt és szerviz, valamint gyógyszertár foglalták el ezt a szintet. Felette az első és második emeleten többségében 2 szobás, erkélyes lakások kaptak helyet, a harmadik emeleten 1,5 és 2 szobás lakásokat alakítottak ki, utcára néző terasszal. A ház egyedi, korszerű épületként jelenik meg környezetében, a korszellemet és sajátos minőséget képviselve.

AZ ÉPÍTÉSZETI MINŐSÉG ÉRTÉKELÉSE OBJEKTÍV SZEMPONTOK SZERINT

Összetett kérdés, hogy miként definiálható az építészeti minőség. A modern építészet problémáiról Vittorio Gregotti 1983-ban így fogalmazott: ***„A modern építészet legnagyobb ellensége a helyszín szellemével szembeni közömbösség, a térnek egyedül a gazdasági és technikai szükségletek szerinti mérlegelése."***[10] Úgy gondolta, hogy az épített környezet történetének egymásra halmozódó jelentésszintjei kialakítják a helyszín sajátos jellegét, identitásképző erővel bírnak. Az identitás kérdése az általam vizsgált épületeknél is fontos kérdés.
A „Lordok háza" elnevezés magyarázatához tisztáznunk kell a névadás mögötti motivációt, a tényezők közül építészeti szempontból az épület formálása és a funkcionális felépítése értelmezhető. Az ettől eltérő motiváció azonosításához már az építész szakmán túlmutató eszközöket kell használnunk, ugyanis feltételezhető, hogy az építészeti formáláson túl akár a kapcsolódó intézmények, illetve a szelektált

10: GREGOTTI, Vittorio: New York-i Építészeti Liga előtt tartott beszéde. 1983. In: FRAMPTON, Kenneth (szerk.): A modern építészet kritikai története. Budapest: TERC Kiadó 2002, 433.

↑
Hegyi Lajos fogatolt minta alaprajza
Forrás: Magyar Építőművészet, 1963/1
Digitális rajz: Szűcs Imre Ferenc

lakóközösség összetétele is meghatározó lehet mind a névadásban, mind a megítélésben.

A „Lordok háza" névvel illetett házak mindegyike a késő modern vagy második modern korszak alkotása, ezért az építészeti minőség megítéléséhez speciális, a modern építészeti alkotások értékelésére kialakított rendszer lehet alkalmas: a DOCOMOMO US rendszerét a korban épület alkotások minőségének megítélésére optimalizálták, azzal a céllal, hogy elősegítse a modern építészet széles társadalmi elfogadottságát. Ezt az értékelő rendszert alkalmazom a Mezőtúri 43 lakásos lakóházra is.

Technológiai érdem: Az egyszerű szervezhetőség és feltételezhetően a kor előregyártást preferáló szabályozása miatt UNIVÁZ tartószerkezeti rendszert alkalmaztak a háznál. A Felsőzsolcán legyártott

elemeket vasúton szállították a városba. A korszaknak ez volt a legelterjedtebb kommunális vázszerkezete, 1966-87 között 6 millió négyzetméternyi épület épült ezzel a technikával. A ház tartószerkezetét tehát korszerű technológiával építették. A sarki lépcsőház homlokzati megfogalmazása elkülönült a ház többi részétől, a visszahúzott tömeg profilüveg szerkezetű falazatot kapott.

Szociológiai érdem: A Szolnok Megyei Néplap beszámolója alapján nagy reményeket fűztek a város fejlődéstörténetében az új lakásépítésekhez. A dolgozatban tárgyalt 43 lakásos ház mellett tanácsi értékesítésű lakások, OTP fejlesztéssel lakótelepi lakások épültek és szövetkezeti formában is építkeztek a későbbi Ifjúsági lakótelep területén. A ház az első példája volt a modern lakóépület típusnak a városban, amellyel az új városias életmódnak adott teret. A tervezés az aktuális szociológiai kihívásokra reagált.

Művészi és esztétikai érték: A ház sarokhelyzetét arányos tömegformálással is hangsúlyozták. A lépcsőház visszahúzott tömege jól bontja és értelmezi külön egységként a keleti épületszárnyat. A sarokablakok kihangsúlyozzák a modern vázas tartószerkezet előnyeit, karakteres megnyitást adva a saroklakásoknak, amire ráerősítenek az egyedi készítésű műkő elemek. A harmadik szint utcai homlokzatának tetőszintként való megfogalmazása tömegében jól illeszkedik a városképbe, de bádoglemez fedése kissé elüt a környező épületektől. A ház művészi és esztétikai értéket kizárólag a város kontextusában értelmezve képvisel.

Szakmai érték: A ház vezető tervezője, Hegyi Lajos egyike volt annak a 94 hallgatónak, akiket 1944-ben előbb Németországba, majd Dániába

mentettek ki a szovjet csapatok benyomulása elől, és ott tervezőmunkát is végeztek, megismerkedve így egy igen magas színvonalú építész- és építéskultúrával. Hazaköltözése után karrierjének nagy részét Hegyi az ÁÉTV-ben töltötte. 1956-ban díjazott 40 férőhelyes bölcsőde tervét dolgozta át Szrogh György 1957-ben a KÖZTI típusterv sorozatába,[11] a Rózsadomb kapujában álló Regent és Szomjas házak társtervezője is ő volt. A tárgyalt ház esetében, ha nem is tudta maradéktalanul érvényesíteni építészeti elképzeléseit, de a ház arányai, részletképzései alapján meghatározta az általános építészeti minőséget. A Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet (TTI) 1962-es ankétjának egyik előadásában a „középmagas lakóházépítés" jó példájaként említik meg alaprajzi tervét.[12] A fogatolt alaprajzi szerkesztésben a loggiákat a főfalak között visszahúzva alakította ki, férőhelyszámok tekintetében törekedett a flexibilis alaprajzi szerkesztésre. Szerkesztési módja már a paneles logikát követi, de még pillérvázas rendszerű.

11: SZROGH György: Típusgondolatok. Magyar Építőművészet, 1957/5. 138.

12: FARKASDY Zoltán: Típustervezés – tipizálás. Magyar Építőművészet, 1963/1. 34.

Referencia erő: Nincs igazolható formai utóélete a háznak. Nem ismert, hogy referenciaként szolgált volna más alkotók számára, vagy esetleg az ÁÉTV-n belül más tervezési folyamatokban.

Integritás: Jelen állapotában továbbra is az eredeti lakó és szolgáltatási vegyes funkcióit tölti be az épület. Fő közlekedő rendszere a lépcsőházakkal és függőfolyosókkal változatlanul megvan. A homlokzaton a földszint eredeti mozaik burkolata egy felújítás során megsemmisült, de a vakolat, a bádogozások és a műkő ablakkeretezések eredetiek maradtak a házon. Az eredeti tervezési szándék ma is nyilvánvaló, továbbra is felismerhető.

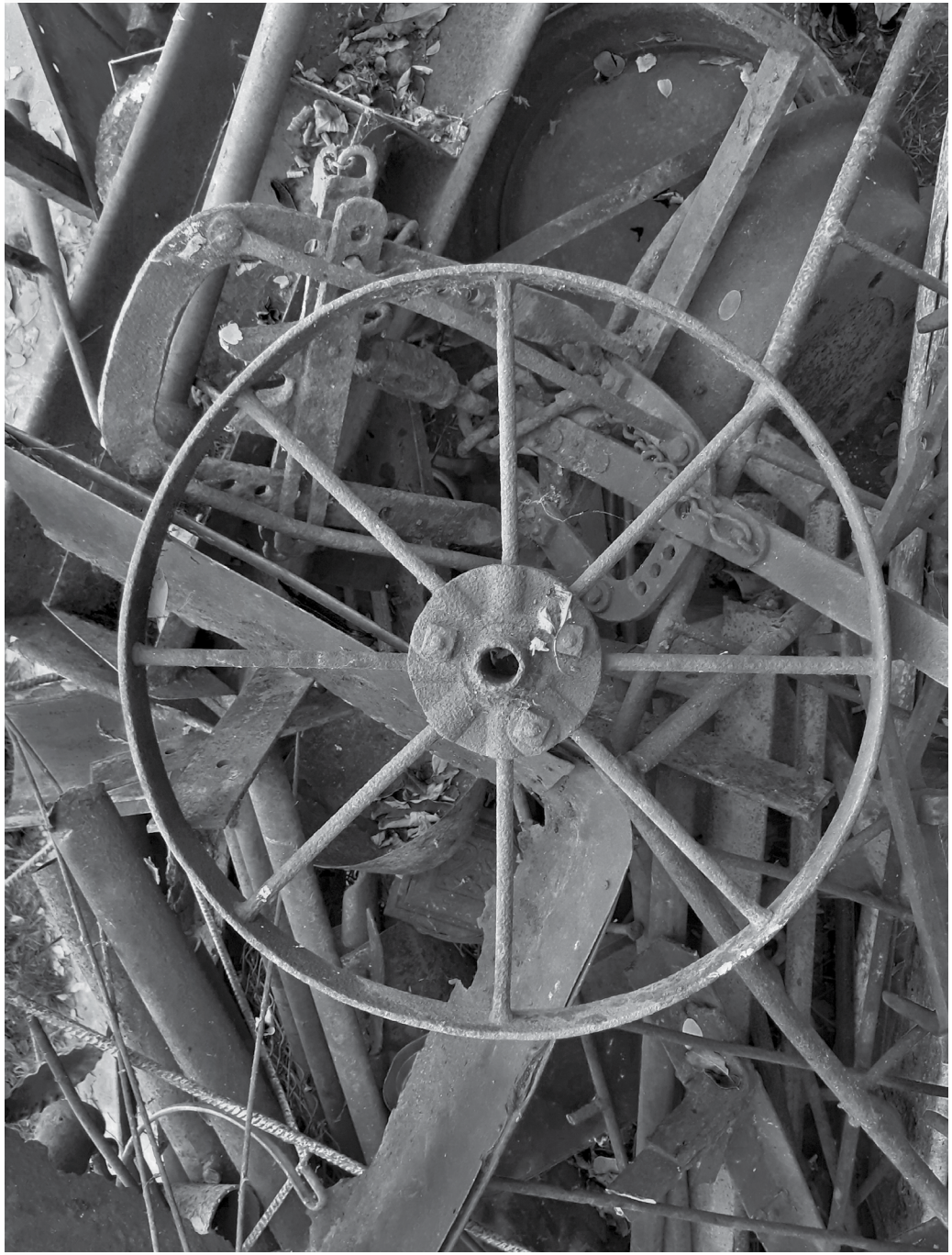
A minőség társadalmi megítélése: A DOCOMOMO módszere az építészek számára előnyös, mert objektív mérőrendszerével tudományosan kimutatható a minőség, azonban a hétköznapi ember számára ez az értékelés még mindig nehezen megtapasztalható értékrenddel bír. A lakók szempontjai mások, számukra lakás és az épület élhetősége és funkcionális időtállósága, működésmódja az elsődleges szempont, amelyeknek ez az épület az elmúlt évtizedekben megfelelt.

KÖVETKEZTETÉSEK

A házak építészeti értékelése alapján igazolható, hogy a „Lordok háza” stigmatizáló elnevezés oka mind a bemutatott konkrét esetben, de egy tágabb kutatásban a többi hasonló nevű épület esetében sem építészeti hiányosságra vezethető vissza, nem ez a névadás motivációja. Különböző építészek által, más-más megyékben, különböző megrendelők által épített házakat csak későmodern formálásuk és városközponti elhelyezkedésük köti össze, de nem alkotnak külön, egységesnek mondható stiláris csoportot a korszak épületein belül, ezzel nem magyarázható a névadás motivációja.

Társadalmi megítélésüket az épületek modern formálása nem befolyásolta, azok élhetősége felülírta az épületek korszakhoz kapcsolódó általános előítéleteit. Sőt, itt fontos megjegyezni, hogy a 60-as években épült lakások komfortfokozata és minősége magas volt, ezzel összhangban ezeknek a lakásoknak a megítélése is sokkal pozitívabb volt, mint a jelenben. Ezzel szemben a vidéki lakások kiosztása átláthatatlan és korrupcióval terhelt folyamat volt, az első

→
Örökül kapni – örökül venni
Fotó: Szűcs Imre Ferenc

lakók kiválasztása adhat magyarázatot a névadásban megjelenő stigmatizálás társadalmi motivációjára. Ezek a házak tehát építészeti értékeik ellenére kapták elnevezésüket, amely szemléletes példája az állam-szocializmus bonyolult szociofizikai örökségének. A folyamat megismerése napjaink gyakorlatára, az építészet általános recepciójára is hatással lehet, mivel az épületek negatív megítélésére kiható kulturális, politikai és szociális jellemzők nem válnak le a közmegítélésben a házakról, sőt összemosódnak azokkal. A „Lordok háza” elnevezés rávilágít arra, hogy az építészeti és funkcionális megfontolásokon felül a lakók kiválasztásának gyakorlata milyen fontos egy bérház társadalmi megítélésének kialakulásában. A jelenség megismerése nem csak a meglévő lakásállományról alakított vélemény szempontjából lehet fontos, hanem hatással lehet arra is, hogy egy újonnan kialakított bérlakásrendszerben a humán szempontoknak és a kiutalás rendszerének transzparenciája kiemelten fontos szempont. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy el tudjuk kerülni a stigmatizáló névadásban is megnyilvánuló társadalmi elégedetlenséget és segítheti az új építések pozitív recepcióját.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

Jegyzőkönyv. Mezőtúr, 1969. október 18.

Jegyzőkönyv. Mezőtúr, VB. Terv-Munkaügyi csoport. 1970

BRAKSZATORISZ Éva, SZABÓ András: A Mezőtúri Városháza korai tervei és késői felépülése. Lámpás, 29. 2015/2

FARKASDY Zoltán: Típustervezés – tipizálás. Magyar Építőművészet, 1963/1. 34.

GREGOTTI, Vittorio: New York-i Építészeti Liga előtt tartott beszéde. 1983. In: FRAMPTON, Kenneth (szerk.): A modern építészet kritikai története. Budapest: TERC Kiadó 2002, 433.

KOVÁCS Teréz: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. Budapest: L’Harmattan Kiadó. 2010

KÖRNER Zsuzsa, NAGY Márta: Lakáspolitika az 1960-as évek elejétől a rendszerváltásig. In: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig. Budapest: TERC Kiadó, 2006, 248.

ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó. 2010

SZABÓ Árpád: Területfejlesztés és lakáspolitika vidéken az állam-szocializmus alatt. Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle, 2022, 75-91.

SZIRMAI Viktória: Csinált városok a XXI. század elején. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete. 2013

SZROGH György: Típus-gondolatok. Magyar Építőművészet, 1957/5. 138.

Mítosz? Pátosz?

A modernizáció társadalmi következményei Makovecz Imre építészetében

GULYÁS BÁLINT

A modern kor előtt az építőipar egy vertikális hierarchiát követő, néhány tudományterületet és művészeti ágat foglalkoztató iparág volt. Viszont a szecesszió már jelentős társadalmi változások előszele volt, mely a művészet minden területén a kiszakadást hirdette az addig megszokott normákból. A szecesszió nem csak markánsan szembehelyezkedett az addig folytatott építészeti hagyománnyal, az eklektikával és az akadémikus építészettel, hanem egészen új építészeti gondolkodásmódot teremtett. A szecessziós építészek ugyanis épületeiket összművészeti alkotásként értelmezték, amelyeknek minden egyes elemét magasan képzett, a szakmájukat mesterien végző építészek, képzőművészek, iparművészek, építőmesterek, iparosok hozták létre. Ezen szakmák egymásra épülésével jöttek létre az egységként értelmezhető művészeti alkotások.

A szecesszió korában tevékenykedő (építő) társadalom felépítése merőben más volt, mint napjainkban. Az építést a klasszikus értelemben vett mesterek végezték, nem volt szükség a végletekig részletezett tervek készítésére, készültségi szintjük nyitott végű megvalósulásokat kínált a mesterek szaktudása és önállósága iránti bizalom jegyében. A tervező lehetőséget adott a mestereknek saját tudásuk, kreativitásuk kifejtésére a teljes kivitelezés során, melynek hatására kívülről érkező szakértelemmel, munkamorállal és tudással bővültek az épületek. Ilyen formán a tervek hiányosságai sokkal inkább voltak lehetőségek, semmint bizonytalanságok.

Ennek a felépítésnek köszönhetően született meg a Gesamtkunstwerk (összművészet), egy olyan kísérlet, mely az összes művészeti ágat, mint egyenrangú elemet, egyetlen mű mondanivalójának szolgálatába

állítja. Magyarországon Lechner Ödön volt a szecesszziós építészet legelismertebb alakja, építészete illeszkedik az európai korszellemhez. Terveinek részletességét és műszaki tartalmát a kor magyar építőipari jellemzőire optimalizálta.

Lechner épületein jellemzően megjelennek Zsolnay kerámia díszítőelemek és gyakran a tetők héjalása is mázas kerámiával történt. Az évtizedekig tartó együttműködést a Zsolnay gyár kerámiáról való tudása és innovatív szemlélete tette lehetővé.

A korszellem változását mutatja, hogy ezt a tervezési metódust Adolf Loos osztrák építész már 1910-ben elveti *Ornamens és nevelés*[1] című művében. Írásában Loos a túltervezett, kidíszített épületek ellen emel hangot. Felfogása szerint mindennemű díszítés az anyag és a munkaerő pazarlása, sőt, elkerülhetetlenül a kézműves réteg rabszolgaságához vezet.

Annak ellenére, hogy technológiai szinten a 18-19. század fordulóján a világban lezajló ipari forradalom tette lehetővé mindazon újításokat, melyek a barokkból a szecesszióhoz vezettek (társadalmi mobilitás, polgárosodás, a tudás könnyebb hozzáférhetősége, az iskolarendszer kialakulása, az információ gyorsabb áramlása, nyomtatott média elterjedése, új építőanyagok megjelenése, vasbeton feltalálása), a 20. század elejére fenntarthatatlan társadalmi különbségeket és kielégítetlen igényeket ébresztett ez a nyugati társadalmakban.

A kort jellemző társadalmi átalakulás egyik velejárója, a magasabb szintű oktatás, az iskolarendszer reformja és az iskolázottság általánossá válása megindította az építő társadalomban is az intelligencia generációról generációra történő felfelé áramlását.

→
Adolf Loos: Villa Müller, Prága
Fotó: Szabó Levente

1: LOOS, Adolf: Ornamens és nevelés. Válogatott írások. 1910. Budapest: TERC Kiadó, 2004

↑
Szent László templom, Kőbánya, építész: Lechner Ödön, 1899
Fotó: Balázs Mihály, 2023

Az iskolarendszerben átadott tudás jelentősen csökkentette az építőmesterek egyéni jelentőségét, és a helyettük egyre nagyobb számban megjelenő építészek kezdték uralni az építés folyamatát. Az idő előrehaladtával az építész szerepe átalakult, elindult egy specializációs folyamat, melyben megváltozott a tervek részletezettsége és műszaki tartalma. Egyre kevesebb dologhoz értünk egyre jobban, beindult a szakosodás, elkezdődött a specialisták korszaka. A modern korban egy Gesamtkunstwerk épület létrehozásához feltétlenül szükséges a rendszerben való gondolkodás, mely során az építész előre meghatározott stratégia mentén tervezi a házat, készíti elő a kivitelezést és felügyeli azt, minél kevesebb teret engedve a bizonytalan végkimenetelű helyzeteknek.

A második világháború után sajátos időszak kezdődött Európa történelmében, hiszen a kettévágott kontinensen az addig egymás mellett hasonló társadalmi és gazdasági berendezkedésben élő, hasonló kultúrájú népek merőben más irányba indultak. A szabad, iparosodott nyugaton a polgárosodás már eleve sokkal előrehaladottabb állapotban volt, így az építészek által adott válaszok is sokkal kézenfekvőbbek és társadalmilag beágyazottak voltak.

Magyarországon a polgárosodást és a modernizációt – az ország elmaradottságából fakadó szükségszerűsége ellenére – a társadalom egyfajta kényszernek élte meg a kommunista rendszer alatt. Ez természetes reakcióként értékelhető, hiszen a nyugattal ellentétben itt a modernizáció nem egy organikusan létrejövő, „alulról” generált folyamat volt, hanem a hatalom diktálta, és előirányzott elvek mentén kellett haladnia. Ily módon sem társadalmi beágyazottsága, sem gazdasági feltételei nem voltak adottak. Míg nyugaton az egész modernizáció egy öngerjesztő folyamatként zajlott le, addig Magyarország ezt a hatalom diktálta a társadalomnak és a művészetnek is. A magyar építészek sokféleképpen viszonyultak a kényszerített modernizációhoz. Néhányan felismerték a folyamatban rejlő potenciált, és képességeik révén tudtak alkalmazkodni és a korszellem körülményei között is értékelhető építészeti minőséget alkotni. Mások inkább belesimultak, elfogadták a tömegtermelést és típustervek készítésébe kezdtek, de volt, aki az ellenállás útjára lépett.

Ebben az időszakban kezdett alkotni Makovecz Imre, akinek életútja különböző tervezőirodákon vezetett végig, azonban oppozíciós habitusa mindvégig

változatlan maradt az évek során. A SZÖVTERV, a VÁTI és a Pilisi Állami Parkerdő esetében munkáit áthatja erős személyisége és a kényszerűen modernizáló rendszerrel szemben felvett alapállása. Nemcsak alkot, de iskolát is szervez...

Makovecz Imre szakmai megítélése halála előtt is, és azóta is megosztja mind az építészeket, mind a társadalmat. Tanítványai Lechner Ödönhöz és Kós Károlyhoz hasonlítják építészeti jelentőségét, másik végletként egyes nem organikus építészek azt is vitatják, hogy Makovecz Imre egyáltalán építésznek tekinthető-e. Ahhoz, hogy az alkotó motivációit és építészethez való hozzáállását megértsük, nem elég az épületeit elemezni. Társadalmi szerepvállalása, iskolateremtő ambíciója, az építéshez való hozzáállása legalább annyit hozzátesz életművéhez, mint megépült épületei. A lezajló társadalmi változások és a kommunista rezsim által adott válaszok azok, amik Makovecz Imre identitását és építészetét leginkább meghatározták. Az oppozíció a rendszerrel és a modern fogyasztói társadalommal szemben reakciós hozzáállás volt részéről a társadalmi folyamatokhoz, ennek a szemléletmódnak a legplasztikusabb példái az általa tervezett faluházak. A faluházak megépülésének köszönhetően a helyi közösségek szervezésével a kor településtervezési rendszerének erősen központosító szándékát tudták fékezni.

Általános érvényű igazság, hogy az alkotót nehéz különválasztani a korszellemtől, amiben élt, hiszen ahogy az egyéni alkotók formálják a kultúrát, úgy hat vissza a kultúra az adott alkotóra. Még inkább igaz ez az ellenkulturális szereplőkre, hiszen az ő motivációjuknak üzemanyaga épp a korszellemre adott

→
Makovecz Imre
Rajz: Gulyás Bálint

ellenreakció. Makovecz Imre építészetét alapjaiban határozta meg társadalmi, történelmi, kulturális víziója. Amikor alternatívát kívánt nyújtani a kényszerített modernizációra és az építőiparra gyakorolt hatására, a szecesszióhoz nyúlt vissza. A szecesszió korára jellemző társadalmi felépítésben hitt és eszerint alakította építészetét, terveinek műszaki tartalmát, de az értelmiségi szerepét is. Személyes mesterek híján szecessziós példaképeket keresett Lechner Ödön és Kós Károly személyében. Ugyan Makovecz Imre építészetét nem a Gesamtkunstwerk gondolata járta körül – ennek sem anyagi, sem művészeti feltételei nem voltak adottak –, mégis konzervatívan állt az építési folyamathoz. Az elkésett modernizáció miatt elkésett polgárosodás következtében Magyarországon még a második világháborút követően is létre lehetett hozni az első világháború előtt jellemző, arra hasonlító összetételű építő társadalmat.

Makovecz alkotóként a közösségépítés jelentőségét sokkal nagyobbnak ítélte, mint az építés folyamatának teljes mélységű kontrollálását. Terveinek részletezettsége, műszaki tartalma elmaradt a kor műszaki követelményeitől, a szabványok betartását szükségtelennek érezte. Hozzáállása a 60-80 évvel korábbihoz hasonló nyitott végű megvalósítást tett lehetővé, melyben a „munkásintelligencia" kreatív energiáit hasznosította, ezzel növelve az építők morálját és motivációját. A szecesszióhoz való visszanyúlás tehát nem csak formailag, hanem társadalmi szerepvállalásában és terveinek részletezettségében, a hangsúlyok hangolásában is tetten érhető. Sajnos azonban formai innovációinak a megvalósításához nem mindig sikerült jól felmérnie a megfelelő

megvalósíthatósági korlátokat, ezért számos épülete küzd komoly műszaki, állagmegóvási problémákkal.

Kétség sem fér hozzá, hogy Makovecz Imre személye megkerülhetetlen a 20. század második felének magyar építészetében. A szecessziót idéző attitűdje számos aspektusban adaptálható volt a kommunista Magyarországára, munkássága komoly visszahúzó erőt jelentett a falvak elnéptelenedési folyamatában. Lényegi kérdés volt ez számára, mert úgy gondolta, hogy a falvak elhagyása annak a kultúrának az elvesztéséhez vezet, mely felbecsülhetetlen érték, komoly tartalék egy társadalom életében. Ezt felismerve korát 50 évvel megelőzve hozott létre olyan közösségi építéseket, melyek ma divatosak szerte Európában. Ugyanebből a „szecessziós" szemléletből következik társadalmi szerepvállalása és politikai állásfoglalása, de ebből adódnak terveinek műszaki hiányosságai is.

Az épített környezet alakításának módja, a résztvevők bevonása nem csak szellemi és fizikai értelemben befolyásolja az eredményt, hanem mély érzelmi kötődést is generál, ezért az alkotók szűk körén túlmutat, a társadalom egészére kihatással van. Az építészet közösségteremtő–megtartó képességére való rámutatás Makovecz Imre építészeti és közéleti munkásságának talán legerősebb vonása.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

LOOS, Adolf: Ornamens és nevelés. Válogatott írások. 1910. Budapest: TERC Kiadó, 2004

Az egyediség és gondos részletképzés felbukkanása a tömegtermelés időszakában

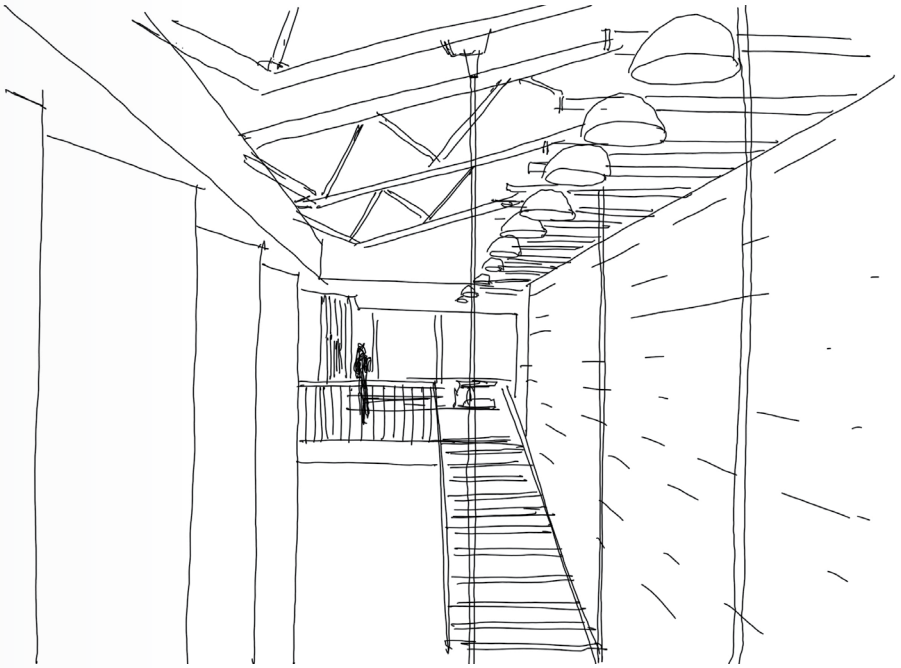
Ivánka András győri Megyei Kórház orvosi klubházának esettanulmánya

DORMÁN MIKLÓS

A második világháborút követő időszak jelentős politikai, társadalmi és gazdasági változásai az építészeti alkotásokat is mélyrehatóan befolyásolták. A háborúban megsemmisült épületállomány újjáépítése jelentős erőforrásokat emésztett fel. Elsősorban a termelőüzemek és a munkásosztály lakó- és alapvető szórakozási lehetőségeinek helyreállítása volt az állam prioritása. A szocialista állam a megelőző korszakokhoz képest rendkívül takarékosan, lehetőség szerint típustervek alapján igyekezett a tömegépítést megvalósítani. Ebben a közegben, a tömeges lakásépítéssel és tipizálással párhuzamosan, tudatosan megválasztott kivételes helyzetekben – jellemzően középületeknél – a hatalom más stratégiát is megengedett: a tipizált tömeges építéstől eltérően lehetővé vált egyedi építészeti és kivitelezésű megoldások létrehozását, ami kiterjedt a formaalakításra és a részletképzésre is. Az egyediség sajátos példagyűjteménye a győri Megyei Kórház orvosi klubháza (1963-1968), amelyet a Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Vállalat munkatársaként Ivánka András tervezett. Az alkotó attitűdjében egyszerre van jelen a szándék a tömegtermelés ellenpontozására és egy olyan személyes építészeti program megfogalmazására, amelyet „másik modernnek” nevezhetünk. A részletezettségében, kidolgozottságában és formaalkotásában is kiemelkedő alkotás a világháborút megelőző korszak igényes részletképzését eleveníti meg egy ettől gyökeresen eltérő korszakban.

AZ ALKOTÓ

Ivánka András építészeti tanulmányait 1929-36 között a Műegyetemen végezte. Diplomaszerzés után Brestyánszky Tibor, Rimanóczy Gyula és a Nyiri–Lauber irodákban dolgozott. Aktív közösségi és kulturális életet élt, társalapítója volt a képzőművészeti Benczúr-körnek, az egyetem után tagja lett a CIRPAC hazai csoportjának. Ivánka 1947-ben kapott meghívót a svéd kormánytól hosszabb szakmai tartózkodásra Svédországba. Egyfajta szellemi mentőakciónak is értelmezhető a meghívás, melynek az volt a célja, hogy a kelet-európai országokból kimentsék a tehetséges fiatal értelmiségieket és megfelelő körülményeket biztosítsanak számukra. Ivánka Svédországban hamar teljesen otthon érezte magát, beilleszkedett a szabadságot biztosító közegbe, építészeti szemlélete eközben jelentősen átalakult. Erre az időszakra így emlékszik vissza az ARC magazin 2000 januári számában megjelent, de egy korábbi időpontban Petróczy Gábor és Madzin Attila által készített interjújában: *„Mikor Svédországban voltam, elvittek Asplund egy érdekes épületébe. Ott láttam egy csodálatos, hosszan elnyúló lépcsőt az enteriőrben, amelyet egyszerűen felakasztottak a mennyezetre. Akkor azt gondoltam, hogy istenem, ezt meg kell építeni Magyarországon. És sikerült is megcsinálnom itt Győrben: a galériára vezető lépcső hossza 11 méter! Nincsen pihenő benne, és az egész vasszerkezet fel van függesztve, mint egy híd. Elvégre az építészettörténet már a gótikában is úgy formálódott, hogy voltak építészeti közkincsek, amelyek a mesterek révén bejárták Európát, így gerjesztették a fejlődést. Úgy tartom tehát,*

↑
A győri Megyei Kórház orvosi klubháza
Rajz: Dormán Miklós

1: PETRÓCZY Gábor, MADZIN Attila: Keresni a semmiből, keresni a lényeget 1995. In: VÁMOS Dominika (szerk.): Egy megtalált ház. ARC' 4 Az Új Magyar Építőművészet melléklete, 2020

ha valahol, valamikor egy építész által egy nagy gondolat testet ölt, az egyszerre közkincsnek tekinthető és hasznos, ha az építészeti köznyelv részévé válik."[1] Svédországban állampolgárságot is ajánlottak neki, de megözvegyült édesanyja miatt Ivánka 1948-ban hazatért Magyarországra. Kintléte alatt nagyban formálódott építészeti szemlélete, amelyet aztán Magyarországon próbált honosítani, bár a környezet erre kevéssé volt befogadó. Az a szemléletmód, amit az északiaktól eltanult, leginkább a részletképzésben nyilvánul meg számomra: az orvosi klubház síkkoordinációja, a gépészeti szellőzőrácsok, csatlakozások, az egyedi gyártmányok készítésének igénye, de mindezek előtt a térképzés tisztasága a svédországi építészeti gondolkodást tükrözik.

← **A győri Megyei Kórház orvosi klubháza Fotó: Dormán Miklós**

Ivánka magyarországi pályája nem futotta be azt az ívet, amit tehetsége és tudása előrevetített. 1949-52 között a Magasépítési Tervező Irodánál (MATI), majd 1953-1957 között a KÖZTI-nél dolgozott, az 1956-os forradalom alatt a vállalat munkástanácsának elnöke volt. Nem meglepő módon ezt a lépését retorzió követte, hét éven keresztül mellőzték őt a fontos munkákból, magántervezői jogosultságát bevonták. Ebben az időszakban barátai és az evangélikus egyház adott neki munkát, illetve ennek az időszaknak érdekes epizódja, hogy két évre vidékre küldték. 1961-63 között dolgozott a Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál, ebben az időszakban vállalta el a klubház tervezését. Ezt követően 1964-től a KÖZTI-ben, majd a Pest megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál dolgozott. Munkásságáért 1995-ben Ybl Miklós-díjat kapott.

AZ ORVOSI KLUBHÁZ

Győr belvárosában a Megyei Kórház területén lévő épület nem csak a sokszor emlegetett részletképzései és a skandináv formai párhuzamok miatt tekinthető kiemelkedőnek. A létrehozott alkotás egyedi téri játék is, melyben rafináltan egymás mellé helyezett funkciókból áll össze egy sajátos, de mégis arányos belső tér. Az épületet az áramló terek jellemzik, a közösségi funkció intelligens elemekkel, differenciáltan van megoldva, okosan válik le a kevésbé publikus, szinte privát tér a mindenki számára elérhető, bejárható terekről, mint például a menzáról, amelyet az egész kórház dolgozói igénybe vettek. Az épület keleti üvegfalán kialakított bejáraton megérkezve két szint belmagasságú előtérbe érünk, ahol egy beltéri szobor

kapott helyet, innen áramlik a tér tovább a már egy szint belmagasságú előcsarnokba, ahol a ruhatár is megtalálható, ami lényegében a falba integrált akasztósor. A csarnokból egy lendülettel vezet fel az emeletre az épület ikonikussá vált lépcsősora, amelynek technikai bravúrja, hogy az emeleti rácsostartóról függesztett. Az épületben két fő körülzárt mag található, amely tagolja a földszintet és az emeletet. Még az előcsarnokban állva az egyik mag a baloldalunkon, a másik a jobboldalunkon helyezkedik el a lépcső két oldalán. A központi tértagoló mag bal oldalán található az önkiszolgáló étterem, bent a magban pedig az étterem melegítőkonyhája. A szélső kiszolgálósáv fogja közre a mosdókat és az üzemeltetési irodát, valamint az öltözőt. Az előcsarnok folytatásában egy kandalló lett kialakítva, amely egy önálló közösségi teret szervez maga köré, fotelekkel berendezve.

A lépcsőn felérve az épület emeletén az olvasótérbe érkezünk, amelynek bútorozása is egyedi. Ennek a térnek az ablakain keresztül a kórház területén túli világra nyílik kilátás. A terek szabad egymásba áramlása az emeletre is jellemző, az olvasó tere tovább folyik az előadóterembe, aminek hátfala mobil, így a tárgyaló opcionálisan bekapcsolható az előadó terébe, körbe érhet a tér a központi mag körül. A tárgyaló ellenben csak a katedrán, illetve az iroda mentén közelíthető meg, ezzel védettebb, privát térré válik. Térileg ugyanakkor bekapcsolódik a bejárati légtérbe és az előcsarnokba, opcionálisan az előadóterembe. Az épület különleges adottsága a belső és külső tér közötti optikai kapcsolat harmóniája, a tárgyalóhelyiségből pazar kilátás nyílik a kórház külső kertjére, illetve a belső terekre. Az olvasó – olvasószoba

– könyvtár – iroda funkciósor térileg egyre inkább bezárul, lehatárolódik. Az épület koncepciójáról elmondható, hogy a terek felszabadítására, a fizikai és optikai kapcsolatok gazdagságára és egymásba áramló terek kialakítására törekszik, mindezt egy tudatos, pontosan átgondolt használati logika mentén szervezve.

Az épületben tisztán, képletszerűen válnak külön a publikus és a privát terek: az egyiket összefüggő áramló terek jellemzik, míg a privát tereket a betömörödő, definiáltan különváló magban és az oldalsó kiszolgálósávban találni meg. Az épület külső nyílásait a térszervezés koherens kivetülése alapozza meg gondosan megtervezett árnyékolókkal, ami a fénybeengedés intenzitásával finomhangolja a megvilágítást.

RÉSZLETEK – TESTRE SZABOTT HÁZ

A klubház egyedi gyártmánytervek alapján készült: ez adja a szépségét és egyben ez okozta az építés nehézségét is. Ivánka számára például nagy hangsúlyt kapott az épületgépészet integrálása az épületbe úgy, hogy a belső terek kialakítását, megjelenését ez ne korlátozza, illetve, hogy a gépészet és a szellőzőnyílások megjelenése ne okozzon a belső térben esztétikai torzulást. Az épületet végigjárva már a bejáratnál megfigyelhetjük a formatervezett légfüggönyt. Az építész a függönyfal előtti résbefúvókat egy mozaikkal burkolt 'barázdába' integrálta, ez a megoldás az épületben máshol is visszaköszön: a gépészeti szellőzés kerámiába történő integrálása míves jellemzője az épületnek. Ivánka András egy vele folytatott beszélgetésben úgy fogalmazott, hogy a szabad szakmagyakorlástól való eltiltása idején dolgozott kerámiaüzemben is, ahol megismerkedett

a műszaki alapelvekkel és a gyakorlattal, illetve a kerámia esztétikájával. Az épület tervezésekor Ivánka András a B.É.P.A ktsz. (Budapesti Építőanyagipari Kisipari termelő szövetkezet) műszaki főmérnöke volt, kapcsolatban állt a szentendrei kerámiaüzemmel. Így bízta meg az ott dolgozó keramikus házaspárt, Borsódy Lászlót és Urbán Terézt, akikkel 2021 januárjában Ézsöl Bettina, a Széchenyi István Egyetem Design Tanszék formatervező hallgatója készített interjút, és akik úgy emlékeznek vissza, hogy az elvek megismerése után nagy szabadságot kaptak Ivánkától. A keramikus házaspár kifinomultan értelmezte Ivánka instrukcióit a győri épület belső tereinek burkolatain, az egyedi elemek mellett a falburkolatba rejtett szellőzőelemek is egytől egyig egyedileg tervezett és gyártott kerámiából készültek.

A részletképzés nem csak a kerámia felületekbe illeszkedve jelenik meg, hanem az épület emeletén lévő előadóteremben is. Ott a faborítású fal síkplasztikájába idomul bele a résbefúvó farácsa. Az előadótér a részletképzés szempontjából más szempontból is fontos: a filigrán fa lamellák a terem akusztikai adottságait előnyösen módosítják. Az egyedi, kézműves megoldások a csatlakozásokra is jellemzőek: minden könnyűszerkezet szerelhető kapcsolattal lett kialakítva, hegesztést sem látunk a mára sajnálatos módon igen leromlott épületben. Ez csak úgy elképzelhető, hogy Ivánka pontos részletrajzokat készített minden egyes kialakításról, és folyamatosan kapcsolatban kellett legyen a mesteremberekkel.

Az épületet végig járva az a legszembetűnőbb, hogy szinte semmilyen kész termék nincs benne: minden korlátelem, lámpa, falburkolati fa elem,

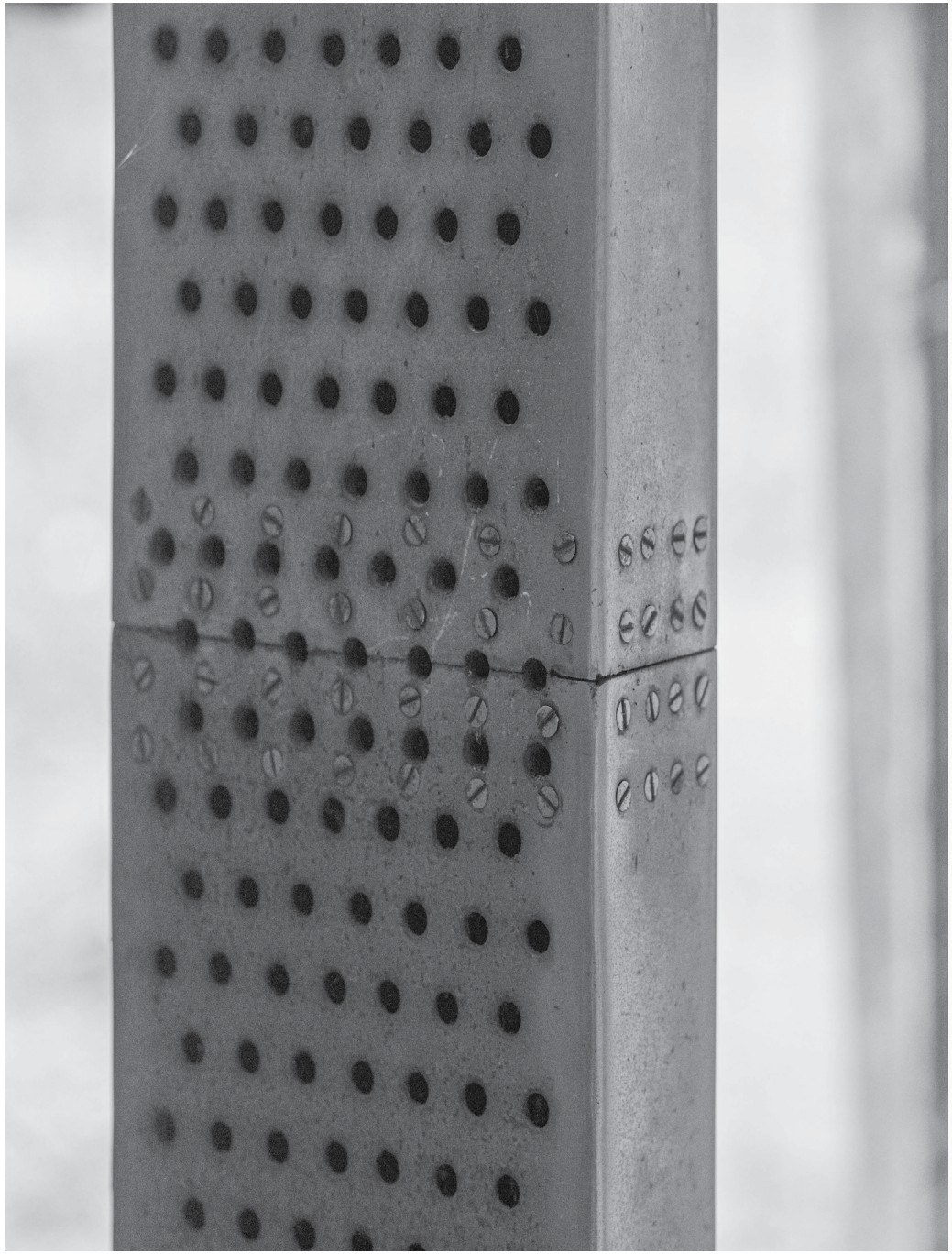

↑
A győri Megyei Kórház orvosi klubháza
Fotó: Dormán Miklós

minden bútor, így az asztalok és székek is egyedileg tervezett, a kivitelezővel legyeztetett gyártmányok. A 60-as években ez a szemlélet különleges, a tömeggyártás ellenpontjaként értelmezhető, mivel az időszakban a tipizálható építés került előtérbe, ugyanakkor jelzi azt is, hogy éltek még olyan mesteremberek, akik az egyedi gyártásban partnerként tudtak közreműködni.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ivánka András alkotói attitűdje, szakmai tudása és elhivatottsága kiemelkedő a klubház esetében, de érvelésemben fontos megállapításnak szánom azt is, hogy a szocreál lezárását követően a 60-as években léteztek az államszocializmusban is olyan egyedi tervezési feladatok, amelyeket megfelelő építészi

← **A győri Megyei Kórház orvosi klubháza Fotó: Fenes Tamás**

attitűddel, hatalmas többletenergiákkal, de kiváló színvonalon meg lehetett valósítani. Ezzel együtt az is jól látszik, hogy a korszaktól eltérő szemléletű alkotók megítélése gyakran ellentmondásos, életútjuk pedig igen nehéz. Ivánka András pályája mindkettőre – a kiváló eredményre és a sok nehézségre is – jó példa.

A győri orvosi klubházat megelőző időszak egyik fő műve, a salgótarjáni kultúrház elkészülése kapcsán például így vélekedett Ivánkáról a Magyar Építőművészet 1954-ben: *„A Cádoros műteremben dolgozóktól erősen eltérő felfogású Ivánka András salgótarjáni kultúrháza. Ez a munka különösen érdekes és sok vitára ad alkalmat. Ivánka meseszerű átértékelésben tárja elénk az elmúlt korok gazdag építészeti hatását, pontosabban annak leegyszerűsített kivonatát. A kifejezőerő, a stilizálásnak ez a más építészektől eltérő módja különös ereje munkájának. Túlcsorduló romanticizmusa egészen frappáns hatású. Vitatható azonban, hogy építészeti eszközökkel elérhető-e az a hatás, amit ez a terv mutat. Helyes-e vajjon az, hogy a terv félreteszi mindazt, amit mai napig az építészeti kompozíció egységének neveznek? Végül legerősebben vitatható az a meseszerű, romantikus, szinte irreális hangulat, amelyet a reális ember komolytalannak találhat. Mindezek alapján felmerül a kérdés: vajon Ivánka András rendkívüli művészi kifejezőerejét megfelelő irányban használja fel?”*[2] Az írás tanúsága szerint Ivánka András a szocreál idején is a részletképzésben és az egyedi formáltságban látott szakmai kihívást, de korábbi épületeinél nem volt arra lehetősége, hogy minden részletet ő

2: KÖRNER Miklós: Magyar Építőművészet, 1954. 1-2. 47. o.

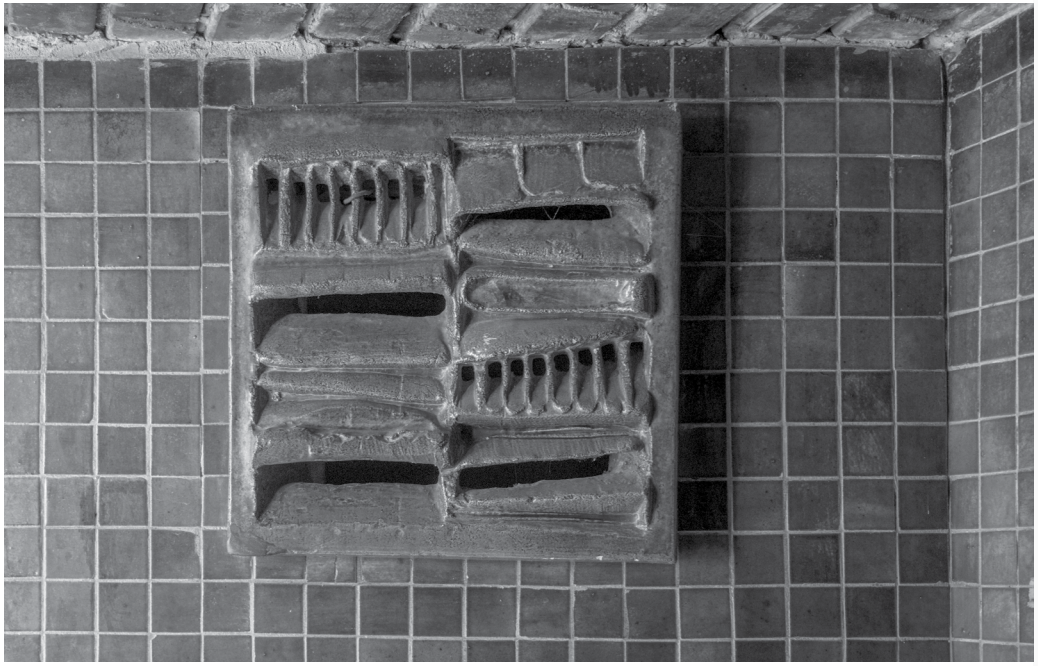
maga tervezen. Feltehetően egyéni szemlélete alakult át és jelent meg a későbbiekben egy modernebb korszak győri közegében az orvosi klubház épületében. Magas nívójú középületekre a szocializmusnak is szüksége volt, ugyanakkor a hiánygazdaság sajátosságai és a korszak szemlélete nehezen fért össze az egyedi építészeti alkotások létrehozásával. Mivel Ivánka megoldásai a szocialista gazdasági rendszerrel teljesen összeegyeztethetetlenek voltak, így a győri orvosi klubháza különleges, de izolált eleme maradt az életműnek, a későbbiekben már nem épülhettek meg ilyen szinten egyedi formálású épületei.

Egy adott korszak szellemisége, gazdasági és technológiai adottságai és az alkotói attitűd közötti viszony természetesen minden korban érdekes kutatási téma; az építészet különösen kiszolgáltatott a kontextusnak. Ma az építőipart jellemző tömeggyártás és a szigorú szabványoknak megfelelő, a gyártósorról érkező kész anyagok és szerkezetek előnyben részesítése állít korlátokat az építészek elé. Másik fontos jellemzője a jelennek, hogy a fenntarthatóság kérdése kiemelten fontos szempont, ebben a termékek lebonthatósága és újrahasznosíthatósága előtérbe kerül. Ide kapcsol, hogy ma hatékony és kisebb energiabefektetésű, gyors és pontos építésmódra törekszünk, amiben fontos szerepet játszik az építés gépesítése, tehát a gépek 'finommotorikája' jelenti ma a pontosságot. Mindez hozzájárul a moduláris építőelemek elterjedéséhez, ami egy újabb 'rasztert', tehát korlátot jelent az építész tervezőnek a szabad téralkotásban, de leginkább a részletképzésben. A fenntarthatóság további fontos paramétere ma a hőtechnika, illetve a páratechnika kérdésköre. Az időjárás

↑
A győri Megyei Kórház orvosi klubháza
Fotó: Fenes Tamás

összetett fizikai hatásokkal teszi próbára az épületet, csak a szigorúan tervezett és kivitelezett szerkezetek felelnek meg az egyre szigorodó szabványi előírásoknak. Pontos kivitelezést ugyanakkor professzionális műhelykörülmények között lehet megépíteni energiahatékonyan, ennek következménye az elemes homlokzat, ami szintén egyre inkább elterjed az építőiparban. Egy ilyen panel akár 5x5m felületű modul is lehet, amely még szűkebb keretek közé szorítja az építész részletképzési szabadságát és a tervezhető tér arányait. E folyamatok hatására a külső részletképzés szabadsága mára lecsökkent, és tovább korlátozódhat a jövőben. De mi a helyzet a belső részletképzéssel? Ha Ivánka orvosi klubházára gondolunk, ott számos egyedi gyártmány, kézműipari megoldás található, egy egyedi épületgépészeti koncepció valósult meg. Ma

↑
A győri Megyei Kórház orvosi klubháza
Fotó: Fenes Tamás

a hőtechnikai berendezések belső téri elemei szintén gyártmányok, melyeken az építész igen kevéssé változtathat. Milyen lehetőség maradt a részletképzésre? A belsőépítészeti megoldások sok esetben még mai is egyediek, bár a bútorozás gyakran kimerül a gyártmányok palettájából való választásban. Ugyanakkor az uralkodó folyamatok ellenére továbbra is van lehetőség arra, hogy az építőművész együttműködjön iparművészekkel, úgy, mint Ivánka András tette győri épületénél. Az egyediségből és a tervezhetőségből fakadóan magas minőségű kooperációra van szükség a hazai piacon működő iparművészek egyedi termékei és az építész gondolkodása között, így koherensen illeszkedhetnek az iparművészeti alkotások az épület belső terének koncepciójához, miközben a közös munka során az építész kifejezésmódja és a hazai

művészet szerepe is erősödhet. Hipotetikusan felmerülhet egy olyan jövőkép, hogy az építészeti tervezésben újra megjelenik az iparművész és a képzőművész, akik együtt gondolkodnak a rendelkezésre álló eszközkészletben és az elérhető ideális technológiában. Egy ilyen együttműködés végeredményeként a hazai tudás és az építészeti gondolkodás közös produktum gyanánt jelentkezik, így nem az építőipar termékeinek adottságai, hanem a hazai kultúra jelenne meg a kortárs középületeken, aminek identitásformáló hatása lehet. Miközben számos iparművész már a diplomamunkájától kezdve a helyi anyaghasználatból, a népművészet anyagformálásból és motívumkincséből, azaz a vernakuláris kultúrából merít, mindez azonban általában kísérleti fázisban marad, hiszen a gyártási költség nem versenyképes a tömeggyártással szemben. Érdemes lenne egy olyan működésmódot támogatni, amiben a részletképzéshez értő iparművészek újra helyet kaphatnak és bevonódhatnak az építésszel történő közös tervezésbe. Ez egyben szolgálhatná az egyedi karakterű, sajátos identitású építészeti kultúra továbbélését, inspirálódó egyediségét, esztétikáját és a helyhez, az alkotókhoz és a magyar kultúrához köthető építészet identitás erősödését.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖRNER Miklós: Magyar Építőművészet, 1954. 1-2. 47. o.

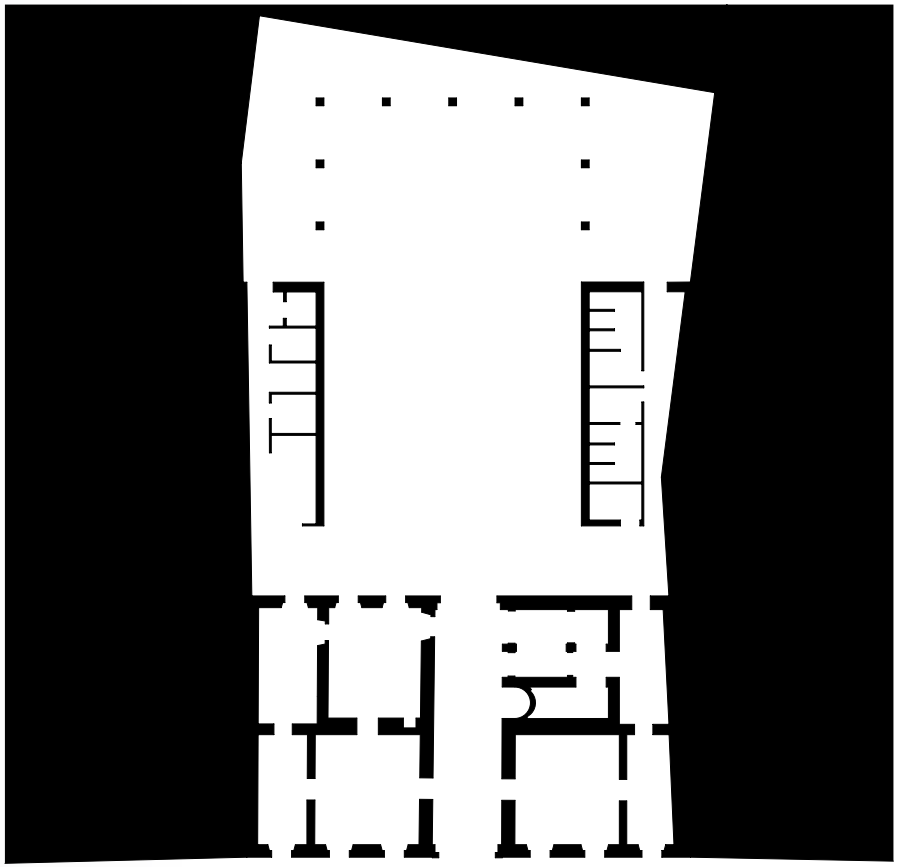
PETRÓCZY Gábor, MADZIN Attila: Keresni a semmiből, keresni a lényeget 1995. In: VÁMOS Dominika (szerk.): Egy megtalált ház. ARC' 4 Az Új Magyar Építőművészet melléklete, 2020

Falak

Ott, ahol lenne hely, távolság a privát térre, mi ott is körbekerítjük magunkat kerítéssel, sövénnyel, fallal. Senki se lássa, mi történik odabent, csak az, akit mi beengedünk. Mintha mindig titkolni, óvni akarnánk valamit. Állandóan védjük magunkat: hidegtől, melegtől, esőtől, másoktól, a külvilágtól. Talán ez nem meglepő itt, a Kárpát-medencében, ahol jött a tatár, később százötven évig maradt a török, átvonultak rajtunk háborúk és menekültek. Mindig volt mit elrejteni, volt mitől rejtve maradni. Mintha hosszú idő óta velünk lenne ez a rejtőzködés, talán ezért emelünk tömör falakat magunk és a többi ember közé. Ezt a körbekerítettséget vizsgáljuk három helyzetben a fal és a tér viszonyában. Városfal, mely az embereket veszi körül, a városi polgárokat védi, kerítésfal, mely a családot, templomfal, amely a közösséget védi. Fal a helység körül, fal a hely körül, fal a helyiség körül.

VANNAY MIKLÓS DLA

→
Tér, helyiség, hely. A szingularitás után – Megyik János inspiráció Rajz: Vannay Miklós

Vonalak mentén

Kerítések mint a hely falai

SZUSZIK DÓRA

Kijelölés, lehatárolás, összekötés. Életünk terei rétegesen választanak el a minket körülvevő kontextustól. Az emberek mindennapi élethelyzeteire természetes reakció a térközszabályozás, ami az éntől indulva, a távolság növekedésével egyre nagyobb területre terjed ki. A távolságok tartása és kezelése az építményeink esetében is megfigyelhető. A hely karakterével összefüggő téri rétegződés legkülső határolóeleme a kerítés.

A kerítés[1] a ház, a porta meghatározó része, az első határvonal, az első mozzanat, amit érzékelünk az épülethez közeledve. A végtelen térből lehatárol, elválaszt, védelmet ígér, de egyben össze is köt bennünket a hasonló építészeti viselkedésmód által. A tér személyessé tételének fontos eszköze.[2] Körbekeríti a kertet, ami a magántulajdon védelmét szolgálja. A kertművelés állandó jelenlétet, szellemi és fizikai kötődést, gondoskodást feltételez a helyhez viszonyulva. A kerítés a fal egyik típusa, léptékében a környezethez igazodik, az épülethez viszonyított méretét tekintve markánsan eltér, érzékelhetően kisebb minden irányú kiterjedése. Építőanyaga, struktúrája és sűrűsége a pozíció és a tájegység függvényében változik. Az ősi gyökerek, a történelmi események és a kulturális szokások alakították formálását, a helyi anyagok és az éghajlat is befolyásolja megjelenését. A kerítésnek az évtizedes háborúk, fosztogatások miatt társított védelmi funkciója generációkon keresztül belénk ivódott. Elválasztja a kint és bent tereit, az anyaga, struktúrája és tömörsége információkat ad át a mögöttes térről és a használói igényekről, rajta jelennek meg az első személyiségjegyek is. Reprezentációja miatt egy építészeti jel is.[3]

1: A kerítés fogalmát okleveles adatok alapján a 15. századtól használják.

1: ZOMBOR Gábor: Elegendő építészet. A tervezettség határai az építészeti formaalkotás során. Műhelydilemmák. DLA-értekezés. Budapest, 2014

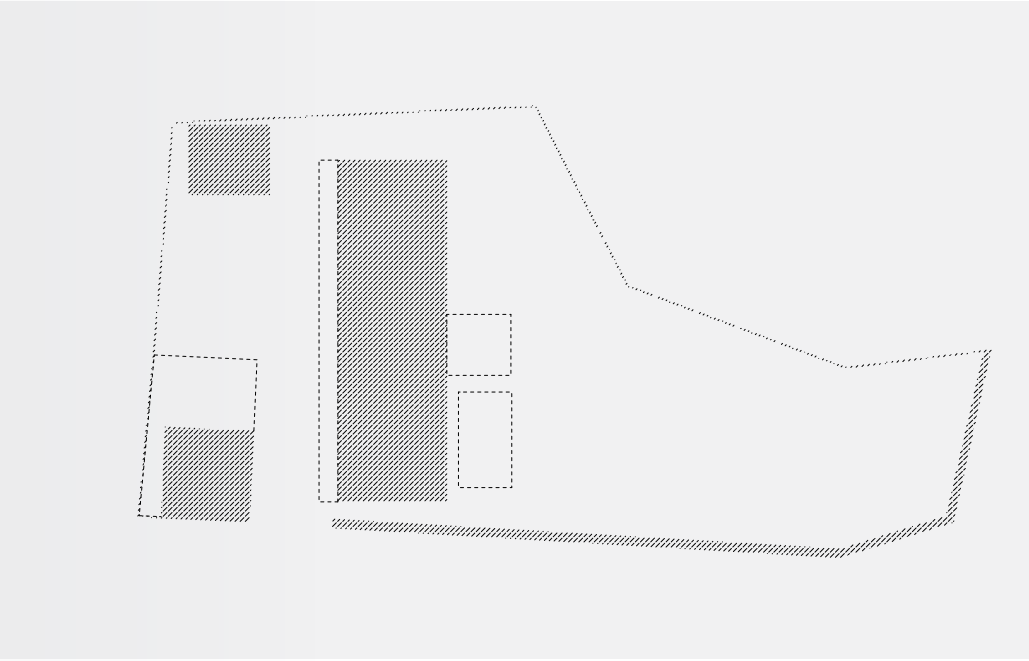
3: WEISZ Mátyás: Jel és elhatárolás. Hazai kerítések vizsgálata és rendszerezése. TDK dolgozat BME, Lakóépülettervezési Tanszék, 2021

Hazánkban a területfoglalás, a kerítéssel a területből kijelölt telek a letelepedés, ezzel a helyhez való kötődés egyik ősi, ha nem a legősibb formája.

A kerítés mint építészeti elem napjainkban is meghatározó része a háznak. A telek megvétele után szinte szokássá vált első mozzanat, hogy bekerítik azt. Az életkörülményeink változnak, az építési technológia folyamatosan fejlődik és jóléti társadalomban élünk. A kérdés, hogy a megváltozott körülmények ellenére miért építünk még mindig elhatároló kerítéseket magunk köré. Ezt több irányból is érdemes megvizsgálni, emiatt tanulmányomban kortárs, lakófunkcióval is rendelkező épületek példáin keresztül elemzem a kerítésfalaknak és hovatartozásunknak összekapcsolását és az életünkre gyakorolt hatását. A választott épületek az ország eltérő pontjain helyezkednek el, jellemző rájuk a kerítésnek mint építészeti koncepcionális elemnek a használata.

Az Arkt Építész Stúdió által tervezett cserépfalui nyaraló revitalizációjánál a minimális beavatkozásokra hagyatkoztak. Megőrizték a paraszthaz és a melléképületek közötti kapcsolatot,[4] ők maguk belső térelhatárolást generálnak a telken belül, ezt csak kiegészíti az utcai kerítés. Második példám a Karácsony Tamás és Janesch Péter által tervezett Perbáli Gyermekotthon, amelynek megvalósulása és fejlődési folyamata lehetővé tette a hellyel és a közösséggel való szoros kapcsolat kialakítását, ami oda-vissza hatásként egy a napig szeretett épületet eredményezett. Kovács Péter saját magának tervezett Műteremháza Debrecenben található, ebben a példában a településszövet, a telket meghatározó kerítés továbbépítésének gondolata erős identitást hordozó

4: CSÓKA Balázs: Újratervezés – Hétvégi ház Cserépfalun. Építészfórum, 2020

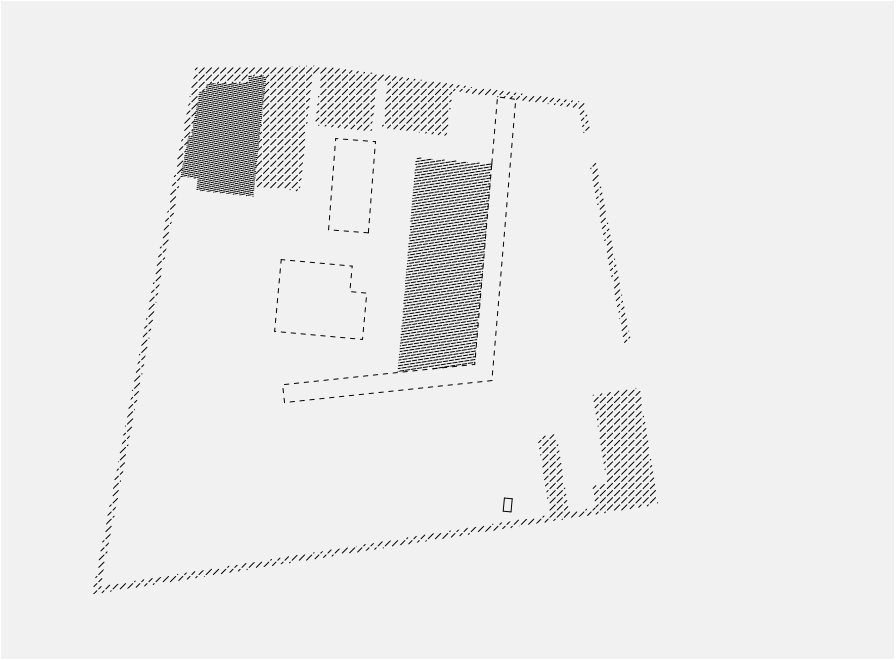
↑
1. KÉP

Cserépfalui nyaraló sematikus alaprajza
Ábra: Szuszik Dóra

elem. Végül Álmos Gergely szegedi lakóházánál a déli vidék jellegzetes napsugaras házainak térstruktúráját, anyaghasználatát és léptékét gondolta újra egy, a szabályozás által erősen kötött közegbe. Az épület két tömegre bontásával köztes térrészként jelenik meg a kerítés is. Nem csak az épületrészek, hanem a kinti és benti terek között is kapcsolatot teremt.

A HELY LEHATÁROLÁSA

A helyet meghatározó falak különböző léptékben és sűrűségben is értelmezhetőek. A hely létrejöhet a telekhatáron végigfuttatott fallal, de a telken belül elhelyezett paraszthaz és melléképületei is generálhatnak együttesen védett téri szituációt. Megépült a paraszthaz, kiegészült nyárikonyhával, a telekhatáron keresztirányban elhelyezett csűrrel, góréval és

egyéb, a megélhetéshez szükséges melléképületekkel. A belső, privát tér az általuk lehatárolt helyen jön létre. A cserépfalui háznál megőrizték az épületek eredeti struktúráját, a kerítés csak kiegészíti ezt a rendszert, szépen rétegződnek az átmeneti és belső terek. (1. kép)

A telekhatárra telepített kerítés eltérő téri minőségekre osztja az addig homogén területet. Kialakul a külső és a belső tér, a lehatároláson való áthaladás a terület személyessé tételének téri dramaturgiájában játszik szerepet. A Perbáli Gyermekotthon esetében az építészek elsődleges célja a település szélén fekvő terület lehatárolása, egy védett, privát világ létrehozása volt. Zombor Gábor építész megfogalmazásában: *„Kerítésépítés, mely definiálja, a továbbiakra előrajzolja a megélhető részét*

↑
2. KÉP

A Perbáli gyermekotthon sematikus alaprajza
Ábra: Szuszik Dóra

a térnek, átláthatóvá és védetté teszi az életteret.”[5] A hosszú kivitelezési folyamat során a kerítést építették meg először, ez a szabadságot biztosította a gyermekeknek, egy olyan helyet, ahol annak védő funkciója miatt korlátok nélkül, biztonságban lehettek és játszhattak.[6] (2. kép)

A kerítésnek mint vonalmenti térhatároló elemnek a kiterjedése és mélysége a helytől függően változik. A városok sűrűsödő telepítési struktúrái miatt ezek pontonként integrálják a házat a település szövetébe, ami meghatározza a cselekvések rétegeit és az életet szervező elemmé válik. Kovács Péter Műteremháza esetében minden egy határtengelyre van felfűzve, egy vonal mentén besűrűsödnek a terek. Az utca felé homogén, zárt képet mutat, de az udvar felé feloldódik és kinyílik a tér. A kerítésbe integrált privát terek határhelyzetbe kerülnek, így átmeneti térként is értelmezhető ez a szerkesztési forma. (3. kép, 4. kép)

FOLYTONOSSÁG – TÖRTÉNETI KAPCSOLÓDÁSI PONTOK

Valkai Csaba így ír a *Kiegészítések, a folytatás építészete* című DLA értekezésében: *„A hitelesség, a karakter, a folytonosság eszméje így tulajdonképpen a posztmodern kor gyümölcse, nem elsősorban az épületek, hanem inkább az elméletek terén. Heidegger* **Építés, lak(oz)ás, gondolkodás** *esszéjére alapozva, Norberg-Schulz és a fenomenológusok ébresztik fel a hellyel való mély kapcsolatunkat, láttatva a minden érzékszervünkre ható, s térbeli észlelésünkre alapozó építészet értékét. Vallják, hogy nem a semmiből jövünk, előtörténetünk, hagyományunk és*

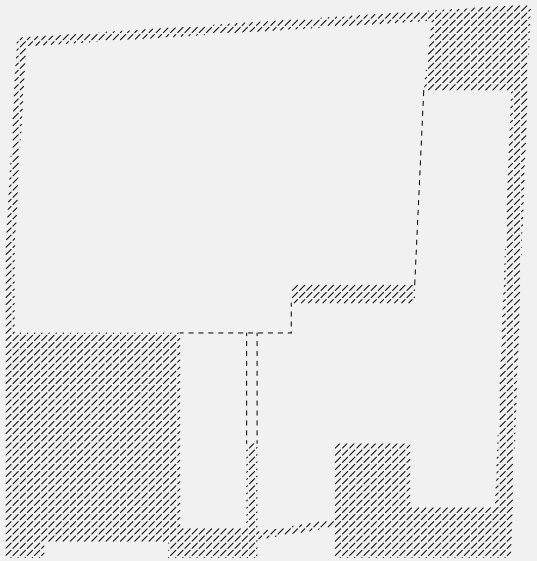
5: ZOMBOR Gábor: Elegendő építészet. A tervezettség határai az építészeti formaalkotás során. Műhelydilemmák. DLA-értekezés. Budapest, 2014

6: CHROMICSEK Adrienn: Kísérlet egy teljesebb életért. A perbáli gyermekotthon elemzése. TDK dolgozat. Budapest: BME Középülettervezési Tanszék, 2018

↑
3. KÉP

Műteremház Debrecenben Fotó: Bujnovszky Tamás

↗
4. KÉP

Műteremház Debrecenben, sematikus alaprajz Ábra: Szuszik Dóra

7: VALKAI Csaba: Kiegészítések, a folytatás építészete. Doktori értekezés, Pécs, 2014, 8.

8: TAMÁSKA Máté: A vidéki tér emlékezete: Az épített környezet társadalomtörténeti magyarázata és jelenkori örökségesítése Tiszafüred, Sukoró és Nagykarácsony példáján. Doktori értekezés. Bp. 2012

9: KOVÁCS Péter: Műteremház Debrecenben. Építészfórum, 2015

identitásunk van, s eredetünktől nem szabad elszakadnunk.”[7] A terek kialakítása hatással van a kultúránkra, és a kultúránk is hatással van a térala-kításunkra. Az életvitelből adódó formaképzésből és a térhasználatból leolvasható kulturális identitásunk, emellett érvel meggyőzően Tamáska Máté ***A vidéki tér emlékezete***[8] című kutatásában is. Kovács Péter Műteremháza esetében a folytonosság fenntartása nem csak az építés által történik, hanem a tervezési folyamatnak, az anyaghasználatnak és a tömegformá-lásnak is fontos része. A tervezés kiindulópontja a tel-ken található magas és tömör kerítés volt, a tervező ennek a struktúráját folytatta és egészítette ki.[9] A ház az utca felől megőrizte a kerítés általi tömör megjele-nését, míg a belső udvar felé teljes mértékben nyitnak az épület terei. Horizontális rétegződés jellemzi, mind

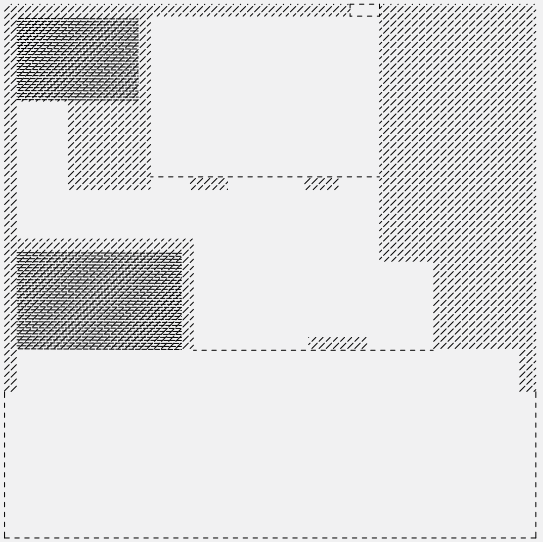

befelé haladva a centrum felé, egy vonal mentén összpontosul minden, egy határvonalat képez a külső és a belső között. A debreceni zárt településstruktúra kialakulásában nagy szerepe volt a helyi cívis közösségnek. Napjainkban több kutatás is folyamatban van a cívis lakosok habitusa és az épületstruktúra közötti metszéspontok megtalálásáról, magáról a cívis identitásról. Kőszeghy Flóra *A cívis identitás kérdései*ről [10] készített kutatása szerint ezek a házak egy befelé forduló világot rejtettek magukban. Az utcával párhuzamos telepítési pozíciót folytató kapuval egy teljesen zárt utcakép alakult ki. Léptékük meghaladta az általános családi házét és emelt homlokzatmagasságukkal elzárták a belső területeket a közterülettől.

↑
5. KÉP

Álmos Gergely szegedi lakóháza
Fotó: Danyi Balázs

10: KŐSZEGHY Flóra: A cívis identitás kérdései az épített örökség múltjában és jövőjében. 2023

↑
6. KÉP

Álmos Gergely szegedi lakóháza, sematikus alaprajz
Ábra: Szuszik Dóra

11: ÁLMOS Gergely: Napsugarak újragondolva – családi ház Szegeden. Építészfórum, 2021

A szegedi lakóház tervezői a környékre jellemző napsugaras házak esszenciáját szerették volna visszaadni kortárs átértelmezésben. A helyi építési szabályzat nem engedi meg a telekre merőleges telepítést, csak a zártsorú beépítést. Az épület két részre való bontása és köztük egy kerítéssel határolt átmeneti tér létrehozása lehetővé teszi az oromfalak megmutatását, kapcsolatot teremt a köztér és a privát tér, a régi és az új struktúra között.[11] Az ilyen típusú történeti rétegződések és kapcsolódások kizárólag lokálisan, település szinten jellemzőek és a helyi identitást erősítik. (5. kép, 6. kép)

ÉRZÉKELÉS ÉS ÖNKIFEJEZÉS

Az utcán sétálva a kerítés az első határvonal, amit a házból érzékelünk. Perifériás látásmódunkkal képesek vagyunk észlelni, érzékelni homogenitását és ezáltali téri állandóságát.[12] Megkülönböztetjük az eltérő téri minőségeket, a valódi és a helyhez köthető anyagokat.[13] *„Egy erdei helyszín vagy egy gazdagon megformált épített tér kellő stimulust kínál a perifériás látás számára, és ezzel a tér közepébe helyez bennünket. [...] Orvostudományi bizonyítékok állnak rendelkezésre arról, hogy érzékelésünkben és idegrendszerünkben a perifériás látás magasabb prioritással bír, mint a fókuszált."*[14]

A Műteremház homlokzati kialakítása folytatja, idomul a már meglévő utcaképhez. A formai folytonosságot erősíti a tégla mint taktilis matéria használata is. Az ebben rejlő kapcsolódás lehetőségét a Gyermekotthon kőből készült kerítése és a szegedi lakóház napsugaras homlokzathoz használt sűrű lécezése is erősíti. A sűrűség, a tapinthatóság, az anyag kézi megmunkálása történeti kapcsolódási pontokat is magában hordoz.

Az érzékelésünk nem csak fizikai síkra terjed ki, hanem meg tudjuk különböztetni az újat a régitől, képesek vagyunk asszociációs képeket használni, beazonosítani a jellegzetes formákat, térarányokat és használatukat.[15] Képesek vagyunk megkülönböztetni a valódi anyagokat az utánzattól, a helyhez köthető anyagok használata, egyes esetekben azok átértelmezése erősítheti az identitást.

12: KARDOS Lajos: Alaklélektan. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1974

13: PALLASMAA, Juhani: A bőr szemei. Építészet és érzékek. Budapest: Typotex Elektronikus Kiadó Kft, 2018, 45-49.

14: PALLASMAA, u.o., 15.

15: KARDOS Lajos: Alaklélektan. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1974

16: ÁLMOS Gergely: Napsugarak újragondolva – családi ház Szegeden. Építészfórum, 2021

ÚJ NÉZŐPONTOK MEGJELENÉSE

A történelmi események és szokások alakította „ismert" kerítés-megfogalmazás napjaink eseményeinek, történéseinek függvényében változik. A szegedi lakóház esetében a zárt kerítés hézagos kialakítása párbeszédet indukált a szomszédok között.[16] Az egykori napsugaras ház rendszerének újraértelmezése, a régi zárt és tömör formáltság kortárs módon való átértelmezése közösségszervező erővel bírt, a környékbeli lakosokból kíváncsiságot váltott ki. Napjainkban az egyre gyorsuló technológiai innovációk és az infrastruktúra fejlődésével az egykori település- és telekstruktúra változik. Sok esetben új határokat jelölnek ki, a régi telekstruktúrán keresztül tervezett utak miatt a tömbbelsők és a védett területek láthatóvá válnak, mint például a debreceni új Kiskörútnál is. Változik a szerkezet, az egykori kerítés rendszere átalakul, nagyobb hangsúly kerül az átmeneti terekre és a határok újradefiniálására.

Az internetnek köszönhetően lazulnak a határok. Napjainkban az online világon keresztül könnyen hozzáférünk új ismeretekhez, feltérképezhetünk helyeket, kultúrákat. A kapcsolattartás a közösségi platformok által könnyebbé vált, a fényképek és hívások megosztásával valós időben kommunikálhatunk. Ennek tudatában kérdésként merül fel, hogy az online téri határtalanságot nem ellensúlyozzák-e a való élet „határai". A személyes terünk védelme, a térközszabályozás ezen a ponton válhat ismét fontossá. Amit az online térben nem határolhatunk le, azt a való életben egy fallal képesek vagyunk megtenni. A formai megjelenése nem változik, de a hozzátársított jelentés igen. (7. kép, 8. kép)

↑
7. KÉP

A debreceni Hatvan és Mester utcák által határolt városi tömb a Kiskörút megépítése előtt, sematikus helyszínrajz
Ábra: Szuszik Dóra

KÖVETKEZTETÉSEK

A kerítésépítés, a lehatárolás belénk van kódolva, ősi szokás, a hely megteremtésének eszköze. Egykori védelmi funkciója nem szűnt meg teljesen, de jelentésbeli átalakulás történt. A kerítés tömörségével, építészeti megfogalmazásával, formájával, arányaival, áttörtségével kifejezhetjük hovatartozásunkat, a személyiségünk karakterei formálhatják a ház ezen részét. Minden egy összetett folyamat része. Az újonnan kialakult használati igények és megjelenő funkciók változást determinálnak, bontás és építés körforgását. A felgyorsult fejlődés hatására a településeken belüli struktúrában úgy vágjuk át a telkek rendszerét, mint ahogyan egyszer a nagy végtelenből lerekesztettük a telkeket és kijelöltük a helyeket. Manapság a telkek struktúrájából történik egy újabb lerekesztés és

↑
8. KÉP

A debreceni Kiskörút kialakításának hatása a telekstruktúrára, sematikus helyszínrajz
Ábra: Szuszik Dóra

átszerkesztés. Zártból nyitott helyzeteket teremtünk, hogy aztán újra zárt legyen és privát. A kerítés tömör formai meghatározása történelmi kapcsolódású, azonban hiába az öröklött forma, ha a jelentéstartalom átalakul és napjaink eseményeinek többlettartalmával látjuk el azt. Ami biztosnak tűnik: szükségünk van és lesz is egy saját helyre, ami csak a miénk.

← **Kerámia makett és fotó: Szuszik Dóra**

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁLMOS Gergely: Napsugarak újragondolva – családi ház Szegeden. Építészfórum, 2021. 07. 06. https://epiteszforum.hu/napsugarak-ujragondolva (utolsó elérés: 2023. 04. 05.)

CHROMICSEK Adrienn: Kísérlet egy teljesebb életért. A perbáli gyermekotthon elemzése. TDK dolgozat. Budapest: BME Középülettervezési Tanszék, 2018

CSÓKA Balázs: Újratervezés – Hétvégi ház Cserépfalun. Építészfórum, 2020. 01. 21. https://epiteszforum.hu/ujratervezes--hetvegi-haz-cserepfalun (utolsó elérés: 2023. 06. 05.)

DÚLL Andrea: A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés. Budapest: L'Harmattan, 2009

KARDOS Lajos: Alaklélektan. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1974

KOVÁCS Péter DLA: Műteremház Debrecenben. Építészfórum, 2015. 07. 16. https://epiteszforum.hu/muteremhaz-debrecenben (utolsó elérés: 2023. 04. 02.)

KŐSZEGHY Flóra: A cívis identitás kérdései az épített örökség múltjában és jövőjében. 2023. 03. 06. https://epiteszforum.hu/kompozit-civis-haz-bovitese-debrecenben (utolsó elérés: 2023. 03. 26.)

KŐSZEGHY Flóra: KOMPOZIT: Cívis ház bővítése Debrecenben. Építészfórum, 2023. 03. 07. https://epiteszforum.hu/kompozit-civis-haz-bovitese-debrecenben (utolsó elérés: 2023. 04. 05.)

Magyar Elektronikus Könyvtár: kerítés. forrás: https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-369.html (utolsó elérés: 2023. 04. 02.)

PALLASMAA, Juhani: A bőr szemei. Építészet és érzékek. Budapest: Typotex Elektronikus Kiadó Kft, 2018

TAMÁSKA Máté: A vidéki tér emlékezete: Az épített környezet társadalomtörténeti magyarázata és jelenkori örökségesítése Tiszafüred, Sukoró és Nagykarácsony példáján. Doktori értekezés. Budapest: ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola, 2012

VALKAI Csaba: Kiegészítések, a folytatás építészete. Doktori értekezés, Pécs: PTE Breuer Marcell Doktori Iskola, 2014

WEISZ Mátyás: Jel és elhatárolás. Hazai kerítések vizsgálata és rendszerezése. TDK dolgozat. Budapest: BME Lakóépülettervezési Tanszék, 2021

ZOMBOR Gábor: Elegendő építészet. A tervezettség határai az építészeti formaalkotás során. Műhelydilemmák. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2014

Közösségek falai

Téglába zárt szakralitás

RAB SAROLTA

KITÁGÍTOTT HELY ÉS IDŐ A TEMPLOMKERTBEN

„Az építészet egyfajta szükségszerűség, amely nagyon erősen függ a kollektívumtól. Mindig valamely kollektíva hozza létre, kollektív igényekből, valamilyen megrendelésre."[1] Török Ferenc építésznek a Vallomások sorozatban megjelent írása arra irányítja rá a figyelmet, hogy az építés közösségi aktus, nem egyéni kísérletezés eredménye. Ez az egészen kisléptékű, hagyományosan kalákában épült magyar parasztházaktól a nagyobb léptékű középületekig nyomon követhető. Történetileg nem a tervezői önkifejezés és a korszerű stílus, hanem a közösségi szándékok megértése, kiszolgálása és az időtálló tartósság jellemeztek egy-egy házat; a korokon átívelő masszív jelenlét, az időtlenség érzetének anyagi megformálása. Különösen érdekes ez egy olyan, a magyar államalapítással is összefüggő, kétezer éves intézmény esetében, mint a keresztény egyház, *„amelyik nem napokban, hónapokban méri az időt, hanem évszázadokban"*,[2] hogy egy másik építésznek, Balázs Mihálynak a gondolatait emeljem ide. Mindez azt is jelenti, hogy ugyanazon háznak más-más korban is aktuálisnak, frissnek és funkcionálisnak kell maradnia, hogy az állandóan változó társadalmi igényeknek megfeleljen, és hogy be tudja fogadni a megújuló liturgikus szertartásokat, esetlegesen a különböző hitű felekezetek váltakozását is.

1: TÖRÖK Ferenc: Vallomások. Budapest: Kijárat Kiadó, 1996

2: SOMOGYI Krisztina (szerk.): Balázs Mihály, Budapest: Kijárat Kiadó, 2006 – B. M. a kazincbarcikai és a fehérgyarmati templom kapcsán

Egy-egy templom építése évtizedeket (akár évszázadot) vett igénybe a történelem során, miközben több generáció építőmesterei is dolgoztak rajta. Mélyreható kohéziós ereje lehetett a közösség életében az ilyen hosszú időn át együtt épített falaknak. A magyar falvakban sokáig jellemzően sárból,

agyagból, vályogból épített parasztházak között a monumentális, vaskos román kori kőfalak például már a végtelen térben és időben való létezés állandóságát, az elmúlástól való védelmet is jelentették. A külhoni mesterek által, a Budai-hegységből szállított kőből épült ócsai középkori templom például magányos mementóként maradt meg a török által elpusztított, nála sokkal sérülékenyebb épített szövettel rendelkező vidéken. Az erdélyi vártemplomokat pedig fallal vették körül, amelyek békeidőben a vagyontárgyaknak, veszély esetén a teljes településnek nyújtottak védelmet. A falak tömörsége és időtállósága a történeti templomnak ugyanolyan erős öröksége, mint a szakrális belső tér. Ennek a hatásnak az újbóli megteremtése jelenleg is egy állandó tervezési kihívás. Ma a templomot körbeölelő kerítés elveszítette védelmi rendeltetését, de építészeti jelentése megmaradt: lehatárol egy részt a végtelen külső térből, és kijelöl egy más téri minőséget a határok között,[3] a templomkert szakrális terét, a gyülekezés, egymáshoz való kapcsolódás helyét.

ÁLLANDÓSÁG A VÁLTOZÁSBAN

A 20. századi iparosodást, urbanizációt és életmódváltást követően a 21. századi információs, technológiai és digitalizációs forradalommal újra és újra megbomlott a településeknek mint a helyi kultúrában és történeti korokban gyökerező, egymással koherens rendszert alkotó elemeknek a szövete, illetve virtuális világunkban elveszőben van az anyaggal való elementáris kapcsolatunk is. A kísérletező vagy innovatív építészet, amely fogalmak mára teljesen átértelmeződtek, sokszor annak a kényszernek a következménye,

3: KRONAVETTER Zsófia: A kert határán: A körbezárt kert mint archetípus a kortárs építészetben. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2019

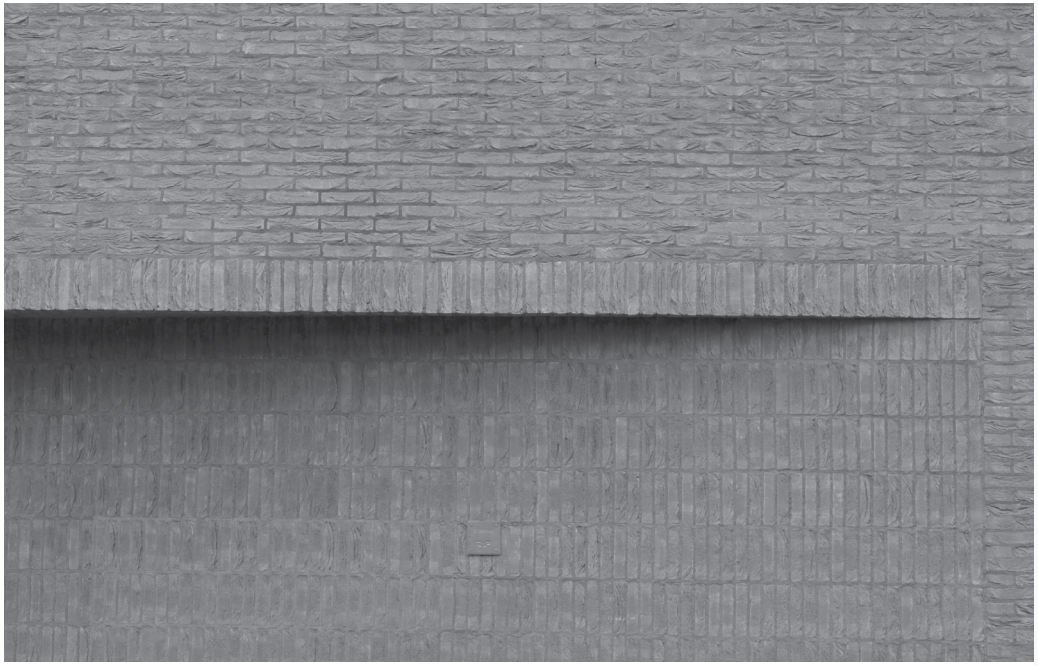

↑
Szent György templom, Debrecen-Józsa, 2015. építész: Györffy Zoltán, MAG építész műterem
Fotó: Rab Sarolta

4: PAZÁR Béla: Érdektelen építészet. Arc' 4, 2000, 99-100.

hogy a háznak másnak kell lennie, mint ami valójában: egy absztrakt, rátett jelentéseket hordozó építménnyé kell válnia, amelyet az anyagból következő forma és jelentés már nem jellemez. Mindennek ellenpólusa a környezetébe természetes módon illő, alkalmazkodó, egyszerű eszközökkel élő, de az előzőek tükrében feltehetően érdektelennek gondolt építészet. Ebben az esetben az innováció az egyszerűség létrehozására tett komplex erőfeszítéssé válik, a szerkezeti vagy anyagismereti újítások a háttérben zajlanak.[4]

Az építészek egy része elfordult az őket körülvevő változatosságtól és az illeszkedő építészetet értékét hangsúlyozza, Török Ferenc, Janáky István, Balázs Mihály, Nagy Tamás, Pazár Béla nevei jutnak elsőként az ember eszébe, de a sort még folytathatnánk. Az ilyen ház úgy tűnik, mintha mindig is ott lett volna: egy

közösség igényeire adott természetes válasz az öncélú tervezői individualizmussal, vagy bármely külső kényszer jelentette ideológia megtestesítésével szemben. Ez a megközelítés egyfajta tömör, helyi lényeg megfogalmazására vállalkozik: racionális magyarázatokat keres a tervezői és megbízói érzelmi döntések mögött, így épít fel sajátos logikai rendet a helyből és a használatból, amely egész végül önmagán és a funkción túlmutató jelentéssel is bír.[5] A külföldi nagy mesterek alkotói módszerei és szempontjai ismertek, utánzásuk azonban hazai körülmények között tévútra vezet, mert értékük sok esetben szorosan összefügg a fejlettebb kivitelezési minőséggel. A magyar kivitelezés minőségbeli hiányosságainak ellensúlyozására képes viszont az erős gondolati tartalom, ezért ezek a házak a helyi kultúra koncepcionális sűrítményeiként működnek.

↑
Szent György templom, Debrecen-Józsa, 2015. építész: Györffy Zoltán, MAG építész műterem
Fotó: Rab Sarolta

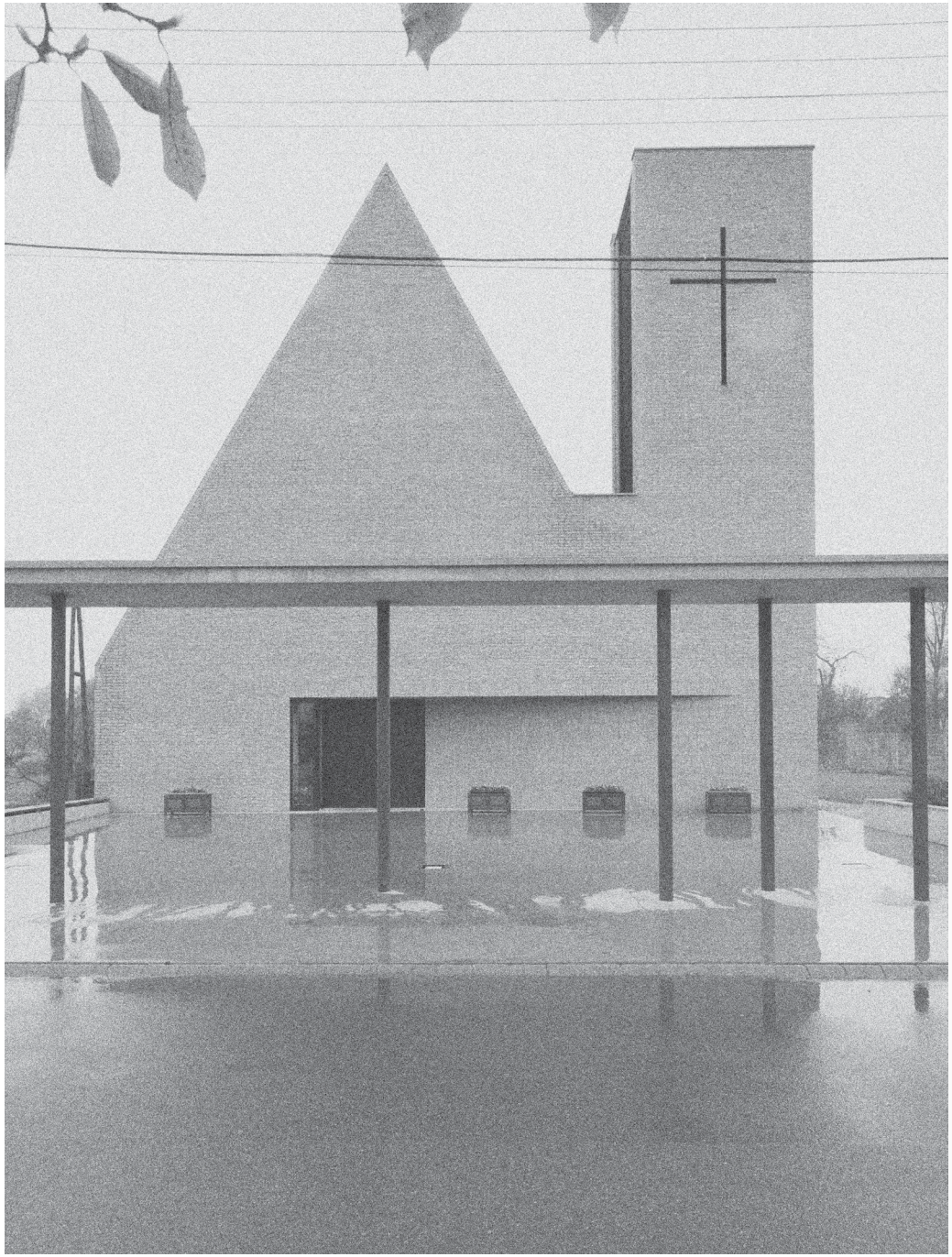
5: JANÁKY István: A hely – Janáky István épületei, rajzai, írásai. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1999

IDŐTLEN ANYAGISÁG, MINT VÁLASZ A JELENKORRA

A kő- és téglafal egyszerre univerzális és sajátosan magyar. Univerzális, mint az archetípus jellemző alkotóeleme, és sajátos, amennyiben a magyar anyagi környezetből gyökerező, nagy múltú helyi hagyományra visszatekintő, nagyon plasztikus és drámai kifejező erejű felületet adó szerkezet. A templomépítés évszázados dilemmáinak megválaszolására is alkalmas eszköz. A kiselemes struktúrából, a kézművességből és a falazási technikából adódóan ezek a felületek sohasem tökéletesek, az esetlegesség pedig időtlenséget kölcsönöz, mert ma már nem készülnek tökéletlen felületek.[6] Kulturális beágyazottságának köszönhetően a homogén tégla-, illetve kőfal a magyar építészetben kiemelkedő alkotások eszköze, mert fizikai tömörsége és plaszticitása mellett olyan absztrakt fogalmak is társultak hozzá a történelem során, mint a védelem, a gondosság, az elmélyülés és a lényegkiemelés. Mindez emlékezet, tapasztalati alapú, fenomenológiai élmény.

6: SOMOGYI Krisztina (szerk.): Balázs Mihály. Budapest: Kijárat Kiadó, 2006

Bár az anyag maga több évszázados építészeti hagyományra tekint vissza a Kárpát-medencében, a vakolatlan tégla felületek szándékolt jelentéssel való felruházása és építészeti alkalmazása a 20. század második felének modern magyar építészetéhez köthetők. Természetesen nem megkerülhetők azok a nemzetközi párhuzamok sem, amik jeles magyar építészeink közvetítésével érdemben segítették a tégla mint jelentéshordozó építészeti forma befogadását. Itt meg kell említeni a „dániás” csoport tagjait, akik a második világháború alatt fiatal építészként megismerhették az északi országok regionális változatú, helyi anyaghasználatú

← **Szent György templom, Debrecen-Józsa, 2015. építész: Györffy Zoltán, MAG építész műterem Fotografika: Rab Sarolta**

modernizmusát, így Asplund és Lewerentz építészetét. A Hanza-városokban a tégla anyagú építésnek szintén hosszú időre visszanyúló, több mint ötszáz éves tradíciója van, ezért a 19. századi historizmus óta nagymértékben téglából építkező Magyarországon is látványosan meg tudott tapadni ez a külső hatás.

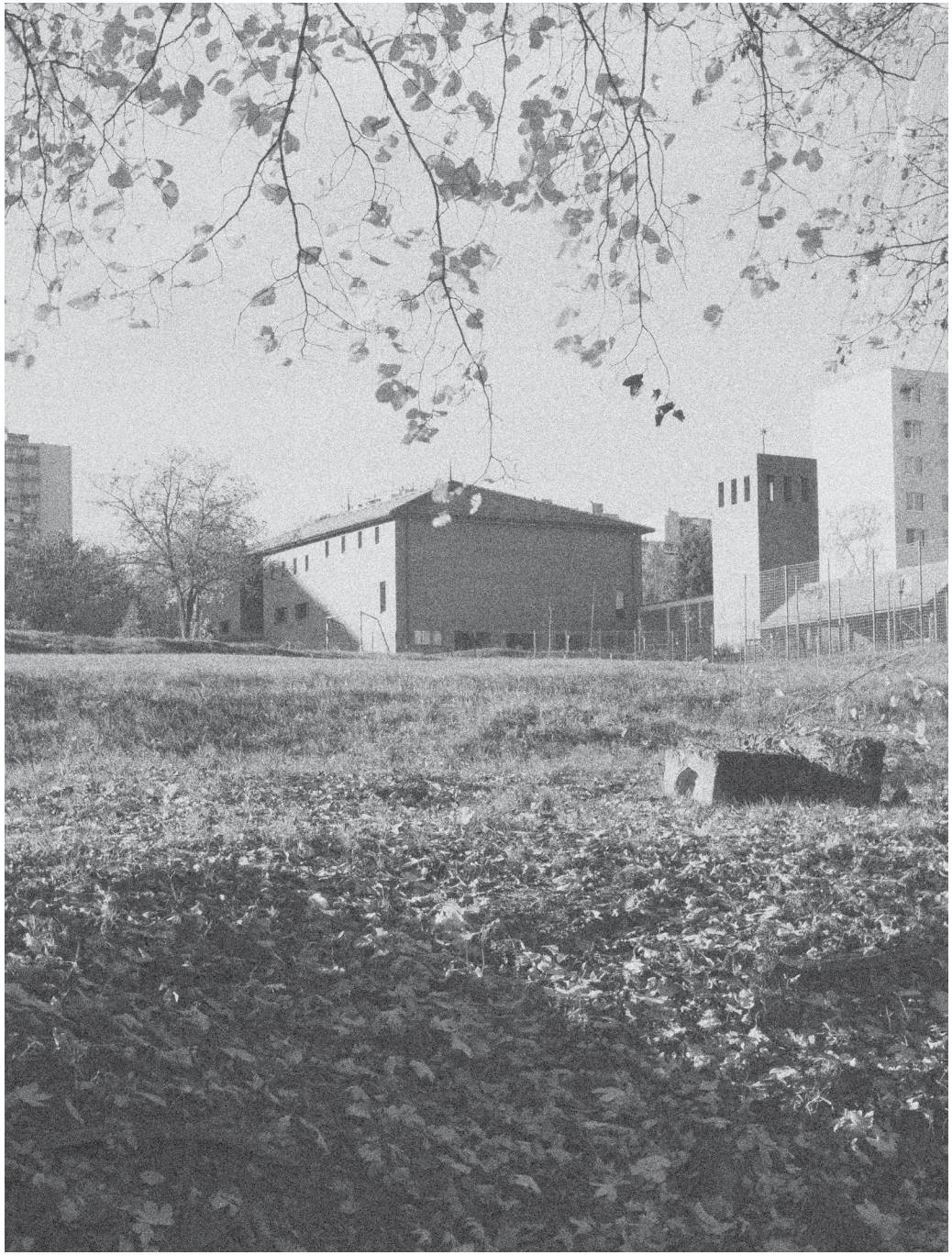
A fiatal dániás építész nemzedék – Jánossy György, Farkasdy Zoltán, Zalaváry Lajos stb. – utazásainak és élményeinek a hatása tetten érhető későbbi hazai munkásságukban, illetve nyomon követhető tanítványaik műveiben is. Ez a vonal, amely a modernizmus sokszor nehezen befogadható nagy fehér falfelületeit a régióra jellemző anyagisággal és textúrával tölti meg, a kemény geometrikus formákat pedig puhává, befogadhatóvá teszi, megmutatja, hogy a regionalizmus nem ellentéte a modern építészetnek. A regionalitás itt egy jelző, a helyi adaptációt jelzi, ezért bármelyik nemzetközi stílusnak lehet regionális változata Magyarországon. A pontos, tiszta geometriák egy ilyen sérülékeny, esetleges, puha és melegséget árasztó anyaggal létrehozva festői látványt adnak, és képesek még a teljesen univerzális lakótelepi környezetbe is kézműves esztétikát és helyi jelleget csempészni. Jó példa erre Nagy Tamás gödöllői Szentháromság temploma vagy Magyari Éva és Pazár Béla Miskolc Avas-déli Református temploma. Minél szigorúbb a geometria, annál erősebb hatás keletkezik, mert a hangsúly a nagy összefüggő felületeken van, és a kompozícióban lévő kevés, de jól elhelyezett nyílás nem vonja el a befogadó figyelmét. A fugakép textúrája különböző távolságokból más-más erősséggel érzékelhető, az elemes struktúra különböző léptékű szövetet hoz létre.

ÖRÖKÖLT FOLYAMAT

Egyre több kísérletet tesz a kortárs építészet arra vonatkozóan, hogy a korszerű réteges falszerkezetekkel épült falak ne különböző anyagú szerelt héjakból épüljenek fel, hanem homogén anyagúak legyenek teljes keresztmetszetükben, akárcsak történeti elődeik. Mindezt esetenként több réteggel, így szerkezeti és burkolati falazó elemmel lehet elérni.[7] Ezáltal a külső és a belső tér nem válik el markánsan egymástól strukturálisan és építészetileg. A mai szerelt technológiák megtagadnak a faltól egyetlen lényeges tulajdonságot, amivel elemi összefüggésben van, mégpedig azt, hogy a fal falazott legyen, ahogyan a kettő közötti kapcsolatot rendkívüli kifejezőerővel a magyar nyelv is mutatja. A falazás folyamata az építés tektonikus módjából ered, az elemek egymásra épüléséből, ami az atektonikus szerkesztésmódokkal nem működőképes. Ez adja autentikus tömörségét és masszivitását. Szerelt falak esetén más van a faltömeg mögött, mint amit az érzékeink sejtenek. Nehéznek, tömörnek tűnik, de valójában könnyű is, üres is lehet, emellett nem biztos, hogy önhordó, lehet, hogy függesztett, így valószínűleg nem a helyi anyagi környezetből és kézműves kultúrából gyökerező építésmód. Egy doboz, amiről nem tudjuk, hogy mi van benne. Mindez globálisan elterjedt jelenség, ami esetenként elvesz a fal történeti, kulturális, illetve építészeti jelentőségéből.

→
Miskolc Avasdéli Református templom
Fotó: Rab Sarolta

7: KŐHALMY Nóra: Kortárs monolitikus téglaépítés: Példák Dietmar Eberle és Pazár Béla építészetéből. Építészfórum, 2023. 03. 22.

ISMÉTLŐDŐ JELENTÉSEK

A mester-tanítvány viszonyrendszerben és a szakmai közösségek kapcsolatain keresztül a téglafal használata végigvonul a teljes 20. századi magyar építőművészeten és a 21. század elején is újra erőteljesen bukkan fel mind a közösségi, mind a lakóházak színterén. A tégla, amennyiben az helyi anyagból, helyi technológiával és helyi szerkesztési elvek szerint válik szerkezetté, önmagában erős jelentéssel és kötődéssel bíró eszköze az építészetnek. A fal (vagy akár a boltozatként megjelenő mennyezet) a térlehatárolás általános érvényű elsődleges eszköze, ami képes sajátos, egyéni jelentéstartalmak kifejezésére. Nem csak külső formája, felületi jellege, hanem mindenek előtt téralkotó szerepe, a terek kapcsolatát szabályozni tudó képessége az, ami kiemeli az építészeti eszköztár gazdag együtteséből. A fal több, mint építészeti eszköz: szimbolikus tartalommal bíró fogalom.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSÁGOLY Ferenc: Három könyv az építészetről: Tartósság. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014

FERKAI András (szerk.): Jánossy György építőművész 1923-1998. Budapest: 6BT Kiadó, 2001

JANÁKY István: A hely – Janáky István épületei, rajzai, írásai. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1999

KŐHALMY Nóra: Ezeréves és hallgatag – Magyari Éva és Pazár Béla Avas-déli református téglatemploma, Építészfórum, 2020. 12. 07.

KRONAVETTER Zsófia: A kert határán: A körbezárt kert mint archetípus a kortárs építészetben. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2019

KRONAVETTER Péter: A magyarországi téglagyárak építészeti öröksége. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2019

NAGY Tamás: Munkák és inspirációk. Budapest: TERC Kiadó, 2017

PAZÁR Béla: Érdektelen építészet. Arc' 4, 2000, 99-100.

SCHNELLER István: Modern szakrális épületek. Budapest: Typotex Kiadó, 2019

SOMOGYI Krisztina (szerk.): Balázs Mihály. Budapest: Kijárat Kiadó, 2006

TÖRÖK Ferenc: Vallomások. Budapest: Kijárat Kiadó, 1996

Rétegződések a városi szövetben

DOMBROVSZKY ZSÓFIA

Egykor a külvilág számára városaink jól definiált, egységnek tekinthető képződmények voltak, ahol a bebocsátást helyhez és engedélyhez kötötték, és ahol jellemzően fallal biztosították a védelmet. Ez azt is jelentette, hogy a falon belüliek közössége és a falon kívüli emberek sokfélesége szellemi értelemben is jól értelmezhetően kettévált. Ahogyan a középkori városok túlnőtték fizikai falaikat és léptéket váltottak, úgy a városi közösségek is megváltoztak: fellazultak, jellegükben változtak a kapcsolatok. Ennek ellenére a város identitásalkotó jellege, a hovatartozás fontossága ma is értelmezhető, sokak számára jelentőséggel bír, de már nem a város közösségbe való integráltsággal összefüggésben, hanem diverz módon, az egyén szintjén, individuálisan, vagy mikroközösségekben. Mit jelent ma a határokon történő áthaladás; hogyan jelenik meg a határokon keresztül történő kapcsolódás? Mai urbanizált környezetünkben ennek értelmezése számos, építészeti nyelvre lefordítható tanulsággal bír. S hogy mi történik a két világ határán, mit jelenthet a falhoz közel lépés? A sűrű városi környezetben a távlatok hiánya felértékeli a közelről történő megtapasztalás minőségét, a tapintható közelségben szerzett élményt. Mindezt kortárs példákon keresztül mutatom be – fokozatosan közelítve, majd áthaladva a falakon. Olyan helyzetek érdekelnek, ahol számomra képletszerűen olvasható a homlokzat jelentése mint két eltérő minőség között húzódó markáns határvonal megjelenése.

VÁROSFALAK – HÁZFALAK

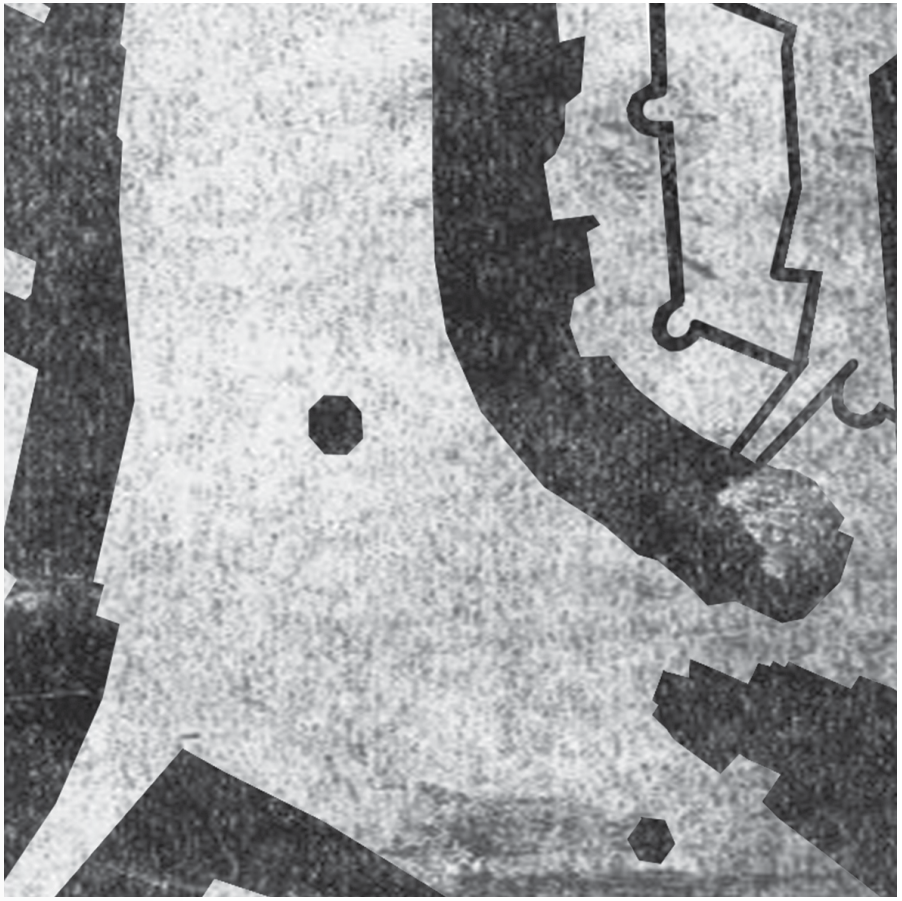
A kint és bent ma nehezen értelmezhető a városi környezetben, az észlelés paradoxona átszövi a városi térhasználatot. Képzeljünk el egy sétát: bent vagyunk a városfalon belül, de kint vagyunk az utcán, publikus térben, ahonnan átléphetünk egy belső kertbe, fejünk felett mindvégig ott a szabad égbolt. Meggyesi Tamás *Városépítészeti Alaktan* című kötetében úgy fogalmaz: *„a fal és a kerített tér szinte maga az építészet. A fedél ehhez képest szinte már csak ráadás."*[1] A korábbi évszázadokban a védelemként épített városfalak a 21. századra okafogyottá váltak, ez a fajta kerítettség már nem a kinti és benti minőségek elválasztását szolgálja a legtöbb városban, az örökölt városfalaknak inkább történeti a jelentősége, így identitásalakító szerepük van. Ma a lehatárolás szerepét más hozza létre. A közterek területi egységei jellemzően épületek térfalai által definiált hely, a város nagyobb egységeinek szétválasztását pedig inkább erőteljes infrastruktúrák, így például széles, forgalmas utak hozzák létre. Ennek látványos példája a *soproni Várkerület rehabilitációja*,[2] ahol az egykori védmű, a rajta kívül került, többszáz éves tömbök és az útból lett köztér szoros egymásutánban fonódnak egy egyre táguló körré. A falak jelentése, szerepe megváltozott: az utcákat a falak úgy határolják, ahogyan a házak, szobák falai a beltért ölelik körbe.[3]

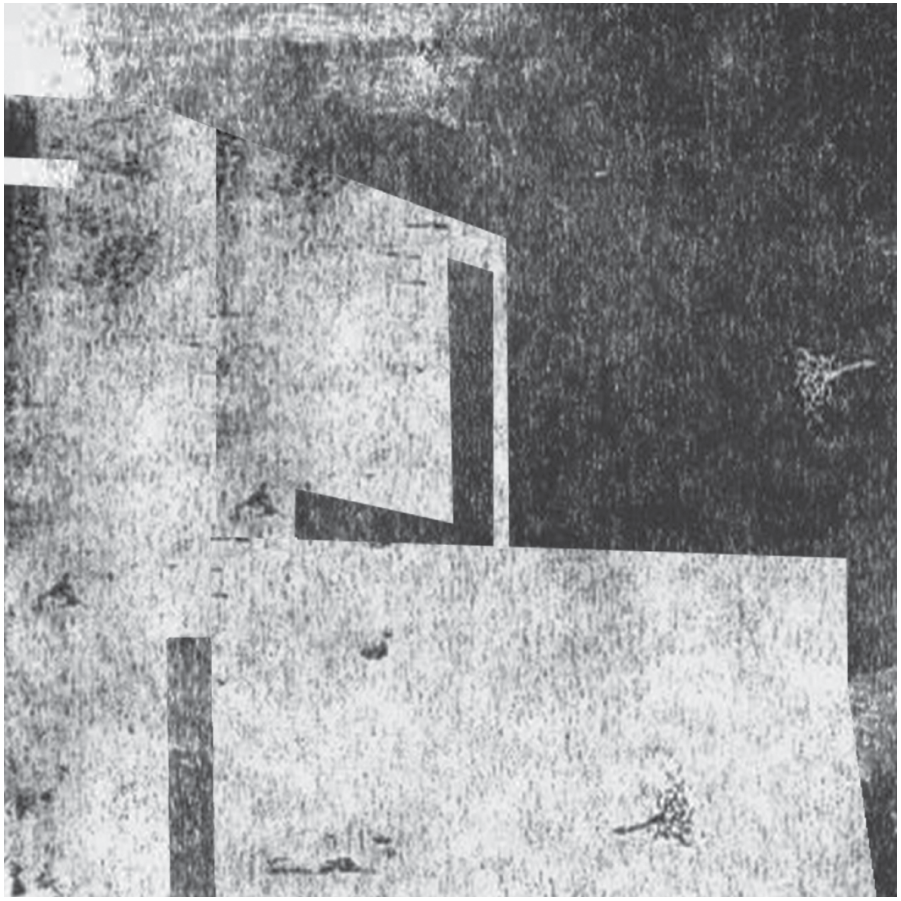
→
A városfal öröksége. Soproni Várkerület
Vezető tervező: Szabó Levente, Hetedik Műterem, 2009-2016
Kép: Dombrovszky Zsófia

1: MEGGYESI Tamás: Városépítészeti Alaktan. Budapest: TERC Kiadó, 2009

2: Szabó Levente, Hetedik Műterem. Tervpályázat: 2009 Átadás: 2016

3: MEGGYESI Tamás: A külső tér. Fejezetek egy építészeti térelmélethez. Budapest: Műegyetemi Kiadó, 2004

4: Szolnok, Várkapu Látogatóközpont, Álmosdi Árpád, Csendes Mónika, Ártér Építészműterem
Tervpályázat: 2015
Átadás: 2020

←
Rétegzettség. Szolnok, Várkapu Látogatóközpont, Ártér Építészműterem, 2015-2020
Kép: Dombrovszky Zsófia

KIEMELÉS – EMLÉKEZET ÉS ÁTÖRÖKÍTÉS

Szolnokon a *Várkapu látogatóközpont*[4] mintha egy tengely köré tekerné fel az egykori, mára nagyrészt elpusztult városfalat. A látogatóközpont többszintes, hasítékokkal tagolt téri sűrítmény, amely olvasható a helyén állott bástya kortárs megidézéseként, behelyettesítéseként is. Anyaga égetett tégla áthúzott fugákkal, lőrésszerű kis nyílásokkal.
Az elpusztult fal emléke mint hiány határozza meg a közparkká alakult teret, amelyet e ház jelként mutat meg. A város – helyi identitás szempontjából is fontos – történeti korszakainak megmutatása, megidézése az elsődleges feladata ennek az épületnek. Kint és bent kérdése a középkor Magyarországán nem csak egy épületre, hanem nagyobb léptékben a városokra is vonatkozott. A középkori városokat fallal vették körül, amely olyan épített keretet adott, ami nem csak biztonsági célokat szolgált, azaz védett a kívülről érkezővel szemben, hanem az identitást meghatározó tényező is volt. A városfal betolakodók elleni szerepe mellett a szomszédos közösségek és az idegenek felé húzott fizikai, szellemi határvonalat. Ez az egyértelmű lehatárolás segítette a bentiek összetartozását, közösséggé formálódását, a „körön belül” közös célok, szokások, rutinok, tevékenységek és ünnepek kialakulását. A városfal életmódokat is szétválasztott: elkülönítette a városi tevékenységet a falvakhoz és mezőgazdasági megműveléshez kötődő életformáktól; a feudális központoktól is. Kint és bent a történeti korokban absztraktabb módon értelmezve a város és a vidék dichotómiája is volt. A benthez – a város egyre sűrűsödő, szűkülő, differenciálódó önálló entitásához

– képest a kint mint tágasság jelent meg, a tájban való lét, a természetnek való kitettség más közösségformáló szereppel bírt. Mára – köszönhetően a hosszabb békeidőknek és a társadalmi-politikai változásoknak – a vár- és városfalak védelmi és identitásalkotó, szétválasztó szerepe feloldódott. A fal gyakran fizikai valójában lebomlott, vagy magába zárta a terjeszkedő város.[5] Maradványai, nyoma ugyanakkor a kollektív identitás számára fontos: a látható városfal a múlttal való kapcsolat, a kontinuitás megélhetőségének eszköze, miközben a város öröklött struktúrájáról mesél.

KÖZELÍTÉS – KÖZÖSSÉGEKET LEHATÁROLÓ, ÜZENET ÉRTÉKŰ FALAK

A város heterogén környezetében ma is vannak olyan egységek, amelyek zárványként beékelődve sajátos kulturális jelleget vagy használati minőséget rejtenek. Az ilyen közösségeket lehatároló falak a mögöttük lévő közösség meglétét jelzik, a falfelületek akár kommunikációs szerepet is betöltenek. A Budapest szívében lévő evangélikus tömb utcai homlokzata ebből a szempontból fontos példa. A budapesti Deák téren 1787 óta az evangélikusoké az Insula Lutherana néven is ismert, templomból, iskolából álló épületegyüttes. Az egyik földszinti portál mögött kapott helyet az *Evangélikus Országos Múzeum*. Ennek a felületnek a kialakítását, a környezet megújulását Muray Eszter, Potzner Ádám és Potzner Ferenc jegyezi.[6] A Deák Ferenc tér felé elhelyezett, szöveggel perforált acél spaletták erőteljes elemei ennek a beavatkozásnak, az evangélikus tartalmat hirdetik. Az ablakok elé vont réteg

5: SÁGI Gergely: Határlenyomatok. Határok téri megjelenéseinek és mintázatainak érzékelése – három budapesti eset. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2023

6: Evangélikus Országos Múzeum. Terv: Muray Eszter, Potzner Ádám és Potzner Ferenc, 2014-2016

jelenlétével óvja a gyűjtemény belső csendjét, ugyanakkor képletesen és fizikailag is megnehezíti a szöveg mögé nézést, a kívülről való belépést. Felmerül a kérdés, hogy mit üzen az áttört fal. Invitáló gesztus? Aki a városban szabadon jár, betérhet mind? A megnyitások megmutathatják-e a belső világ üzenetértékű szellemi, materiális gazdagságát? E tömb esetében a templom kertjét[7] és a Deák téri Evangélikus Gimnázium belső életét védi a fal, melyen maga a bolt még zárt állapotában is – perforált spalettái által – fontos nyitási gesztus a közösség részéről. Így válik e művészi-mérnöki tárgy üzenethordozóvá, hiszen e finom megnyitás, a transzparencia[8] a konkrét helyén túl is meghatározza az egyház identitását.

7: KRONAVETTER Zsófia: A kert határán. Körbezárt kert mint archetípus a kortárs építészetben. Doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2021

8: MEGGYESI Tamás: A transzparencia szerepe a téralakításban. In: Hely és jelentés. Budapest: TERC Kiadó, 2005

MEGÉRKEZÉS – A TAKTILITÁS ÉLMÉNYSZERŰSÉGE

A budai Keleti Károly utca izgalmas, összetett városi környezet, amelyben gazdag élet jelenik meg. Az utca kitűnik a mögötte lévő kerület lakónegyedeiből a földszintek nyüzsgésével: a Mailáth-házak[9] földszintes üzletsora, majd franciaudvaros házak után, az utca végén kap helyet az Építész Stúdió által tervezett *II. Rákóczi Ferenc Gimnázium foghíjbővítése,*[10] amely míves, erőteljes téglafalával, izgalmasan ritmizált homlokzatával összetett módon épül be a történeti házak sorába. Főhomlokzatán új bejárat nyílik és tantermek kaptak helyet, az emelkedő terepre gazdag és összetett tériségű világ, új épületszárnyak és köztük süllyesztett tornaterem épült. A nyers téglahomlokzat alsó mezőjében a fal erőteljes, zárt, a mögöttes terek irányába csak perforált. A földszinten téglarács nő az ablak elé, erősen redukálva

9: Mailáth-házak, Terv: Rainer Károly, 1929

10: II. Rákóczi Ferenc Gimnázium foghíjbővítés. Terv: Sólyom Bendek, Keller Ferenc, Takács Sándor, Építész Stúdió. Tervpályázat: 2002 Átadás: 2005

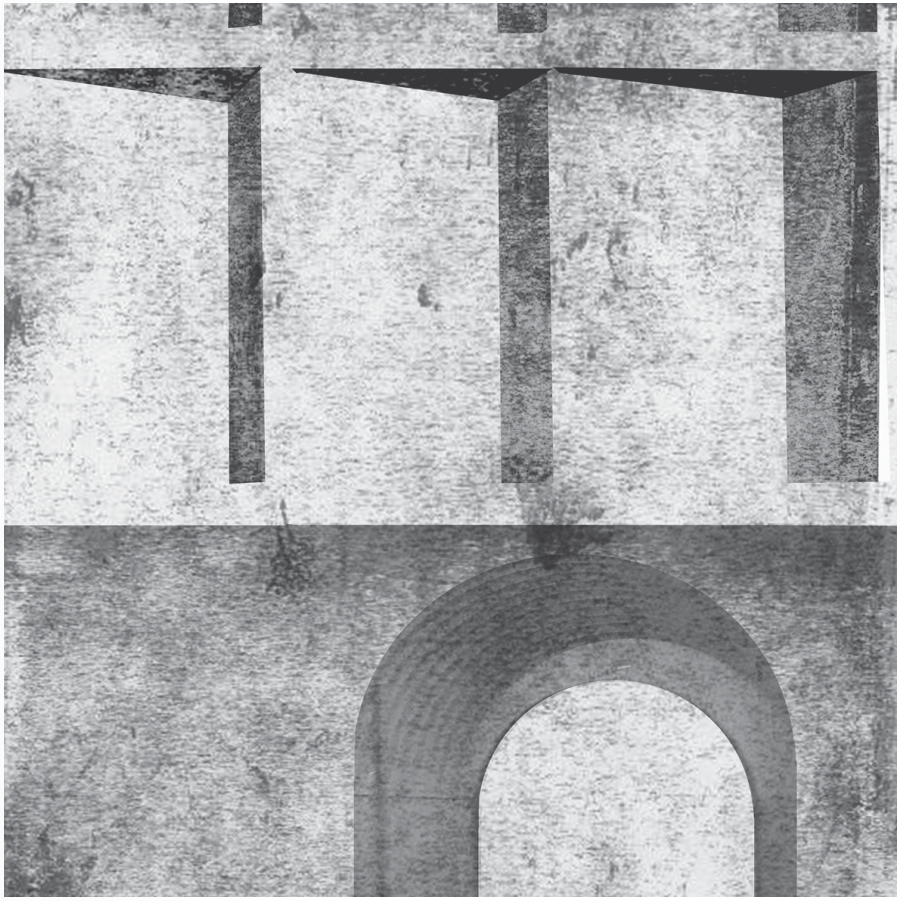
a vizuális átmenetet kint és bent között. Mintha az iskola vár lenne – az épített, erőteljes falak ezt üzenik. Elgondolkodtató ennek a jelentése: az iskola mint védett hely pozitív üzenet, ugyanakkor a rács, a falak masszivitása, a falak erőteljes mivolta akár a bezártsághoz is asszociálható. A falak ezen a házon is erőteljes jelentést hordoznak, az intézményeken belüli és kívüli lét határán húzódó kommunikációs felületként is értelmezhetők. Közellépve hozzájuk felértékelődik a textúra és a taktilitás szerepe, az illatok, a hőérzet is jelentőséget kap a látvány mellett: jelen esetben a tégla rusztikus felülete, a fugák és hézagok finom rajzolata teszi mívessé a felületet. Az utcák, s így a távlatok szűkössége gyakran csak a megérkezés pillanatában, közelről teszi lehetővé a befogadást, amely az anyagi mivoltot teszi elsődleges élmény- és üzenethordozóvá.

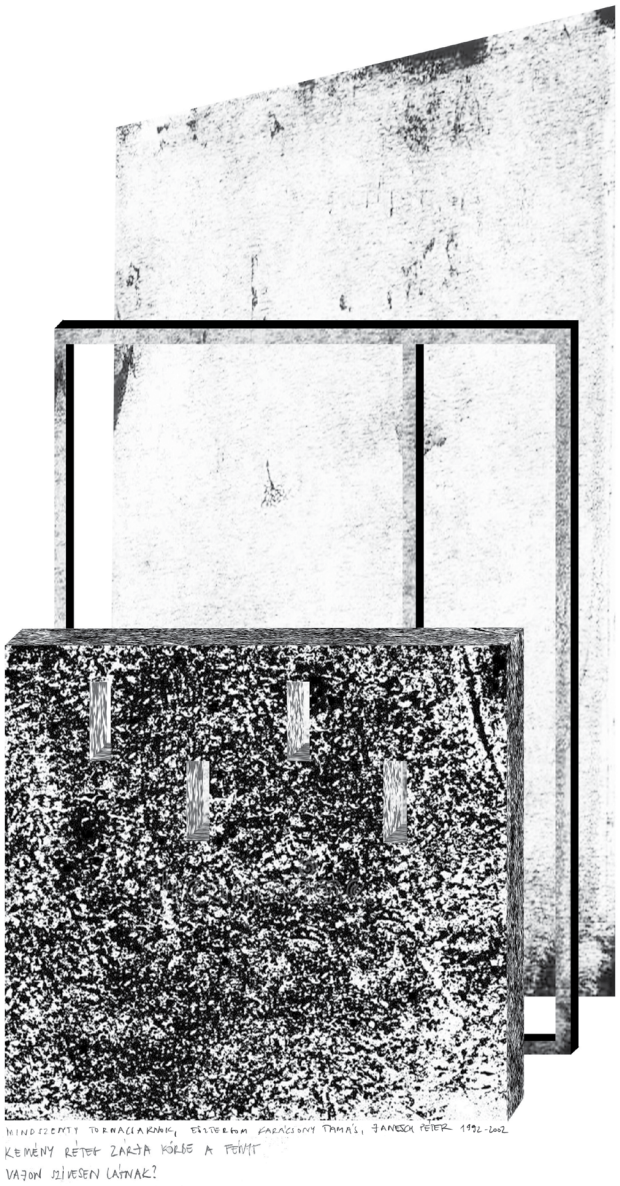
BELÉPÉS – AZ ÁTHALADÁS DRAMATURGIÁJA

Izgalmas kortárs példája a falakon való áthaladás során megélhető élménynek a *Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar új szárnyának* Vas utcai zártsorú frontján nyíló kapu.[11] Ez a nyitás csak a bentiek kiváltsága, a túlparti szemlélő számára az elzárkózást erősíti az elforgatott ablakok fűrészfogas sora: befelé keretezett képként mutatja a szemközti homlokzatot, kintre csak résnyit mutat. Ennek egyik oka minden bizonnyal a szűkös belvárosi helyzet. A homlokzat a klasszicista szövet monolitkusságából építkezik, azonban nem egynemű, kívül betontömbök, réz finomítással, illuzionisztikus plaszticitás a szűk kapualjban teljesedik ki, szívja magába a megérkezőt.

→
A Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karának bejárata
Építész: Bődi Imre és Frikker Zsolt, Studio Fragment, 2016-2022
Kép: Dombrovszky Zsófia

11: A Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar új szárnya
Terv: Bődi Imre, Frikker Zsolt, Studio Fragment
Tervpályázat: 2016
Átadás: 2022

← **Kemény réteg zárja körbe a fényt Kép: Dombrovszky Zsófia**

Az átmenetet szoborfülke, sötét, alagút-hatást oldó mesterséges megvilágítás kíséri. Mindezen átjutva sokatmondó, ahogy a tömbbelső felé feltárul a ház: a kinti tömörségnek nyoma sincs, áttetsző függöny-fal-hártyává válnak a határok.

KINT ÉS BENT, PRIVÁT ÉS PUBLIKUS ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A budapesti Rottenbiller és a Hutyra Ferenc utca sarkán épült, a korabeli szándékok szerint a városban több helyen megjelenő képlet előhírnökeként a *Magház*nak[12] sikerült egy kellően szabályozott, mégis befogadó térrendszert teremteni. A hetvennél több lakást és földszintjén különböző szolgáltatásokat tartalmazó épület különlegessége, hogy egyszerre nyitott és zárt a Rottenbiller utca irányába. Ezt a kettősséget a zajos főúti oldalt fizikai értelemben lezáró, többszintes üvegfallal oldotta meg a tervező, amely egyben az épület két traktusát összekötő híd vagy folyosó. Így teljesen átlátni, a belső udvarra és az arra néző lakások is teljesen benapozottak. Az udvar ennek köszönhetően él, oda az utcai fronton lévő kávéház kitelepül. Az üvegfal ugyanakkor a szél és a közlekedés okozta zajtól, portól véd. A földszinten az épület udvara szabadon átjárható mind a két utca irányából, így kint és bent kérdése ennél az épületnél különösen gazdagon értelmezhető. Végül a ház testvérei nem épültek meg, magában is méltón hirdeti a köztér és a közösség mentén húzódó határ feloldásának érdemeit.[13] Ez a nagyvonalúság – a köznek való átadás nemes képességé az, amelyből a város és az egyén egyaránt épülhetne.

12: Magház
Terv: Dévényi Tamás, MNDP Építőművészeti Kft.
Tervezés és építés: 2001-2002

13: MORAVÁNSZKY Ákos, M. GYÖNGY Katalin: Monumentalitás. Kritikai antológia. Budapest: TERC Kiadó, 2006

Nyelvünkben is öröklött lenyomata van a téri viszonyrendszereknek: „berken belül” lenni, „körön kívül, belül lenni”, vagy épp „nem tudtam áttörni kettőnk között a falat”. Mindezen kifejezésekkel a közösségektől vagy személyektől való szellemi vagy érzelmi elhatárolódás vagy éppen kapcsolódás fontosságát fogalmazzuk meg. A falak és megnyitásuk minőségének, az áthaladás módjának gazdag jelentései vannak, amely az építész számára fontos szempont a tervezés során. Társadalmunk felaprózódott, azonban a közösségi lét megélése az építőművészet eszközeivel is elősegíthető. Hatalmas falakkal, kemény és rideg elválasztásokkal, vagy éppen ellenkezőleg, átlátásokkal, megnyitásokkal, a téri kapcsolatok megteremtésével szolgálhatjuk a kisebb közösségek újralakulását; a spontán városi találkozásokat.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): Hely és jelentés. Budapest: TERC Kiadó, 2005

KRONAVETTER Zsófia: A kert határán. Körbezárt kert mint archetípus a kortárs építészetben. DLA doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2021

MEGGYESI Tamás: A külső tér. Fejezetek egy építészeti térelmélethez. Budapest: Műegyetemi Kiadó, 2004

MEGGYESI Tamás: Városépítészeti Alaktan. Budapest: TERC Kiadó, 2009

MORAVÁNSZKY, Ákos, M. GYÖNGY Katalin: Monumentalitás. Kritikai antológia. Budapest: TERC Kiadó, 2006

SÁGI Gergely: Határlenyomatok. Határok téri megjelenéseinek és mintázatainak érzékelése – három budapesti eset. DLA doktori értekezés. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2023

ÉPÜLETEKRE VONATKOZÓ HIVATKOZÁSOK

ÁLMOSDI Árpád – CSENDES Monika: Befejezetlen múlt – Várkapu Látogatóközpont Szolnokon. Építészfórum, 2021. 09. 14.

KELLER Ferenc – SÓLYOM Benedek: II. Rákóczi Ferenc Gimnázium rekonstrukció. Építészfórum, 2006. 05. 29.

MARIÁN Balázs: Sol omnibus lucet – a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karának új épülete. Építészfórum, 2022. 10. 17.

MASZNYIK Csaba: Az emlékezet helye – a hely emlékezete. Credo. 24. évf. 1-2. sz., Budapest, 2018

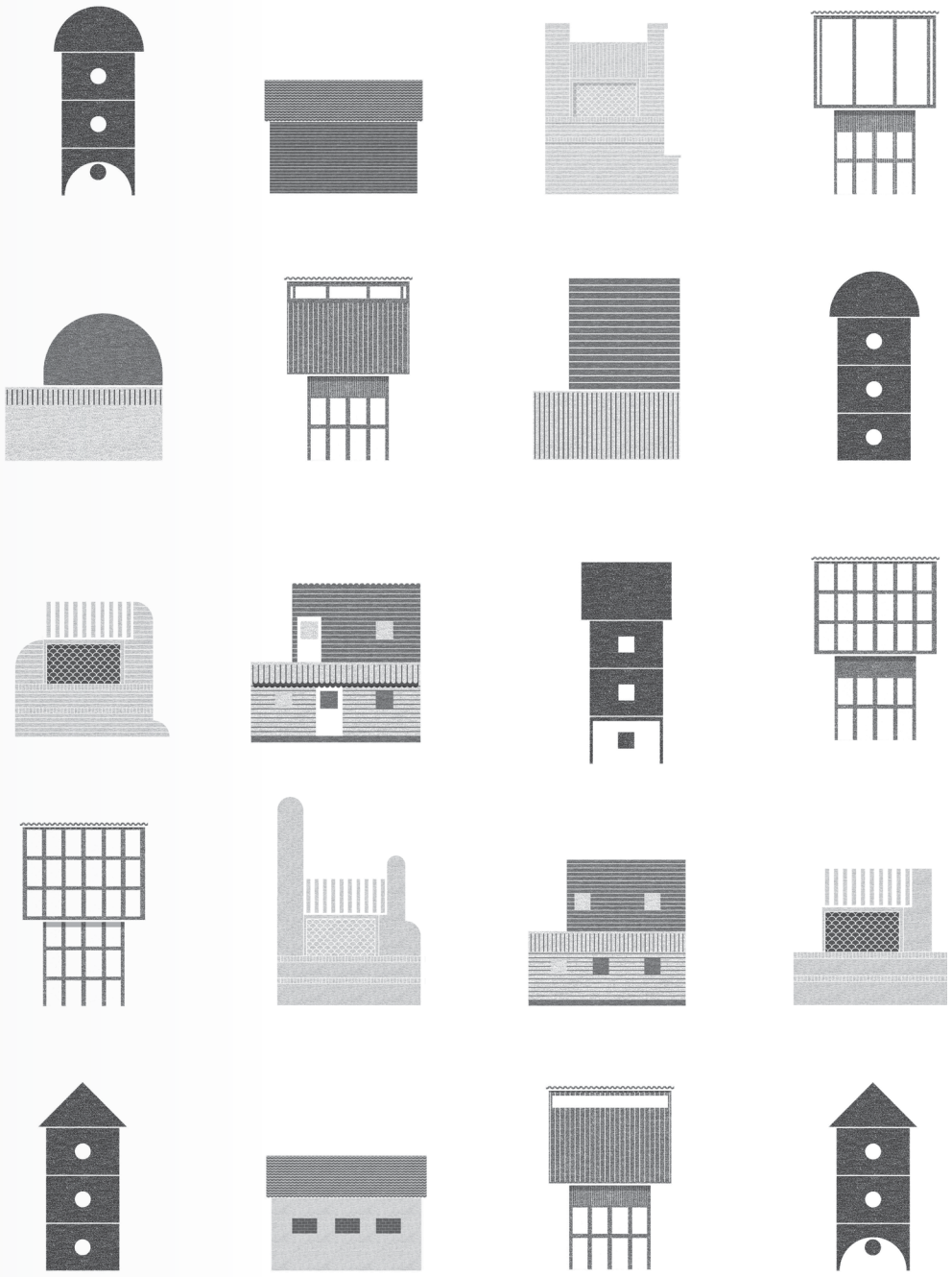
SOÓKI-TÓTH Gábor: Virtuális valóság a Hutyra utcába. Építészfórum, 2002. 05. 07.

WINKLER Barnabás: Térnyerés. Várkerület megújítása, Sopron. Régi-új Magyar Építőművészet, 2016/03

Anyag

Hogyan találhat egy régió eszközöket, hogy öntudatosan irányíthassa épített környezetének fejlődését? Ugyanez máshonnan: vajon az alkotói munkánkon, a kortárs aktualitáson túl tükröződhet-e ma hajszálnyira is regionális identitásunk?

Épített környezetünk identitása kétségkívül építési és kulturális hagyományainkban gyökerezik, amelyek folytonossága csorbát szenvedett a modern és az erőltetett állami stíluskényszerek miatt. Alighogy a modernizmus és az erőltetett állami stíluskényszerek hatásain túljutottunk, napjainkban az információs forradalom gyengíti tovább a régiók határait. E hatás alól nehéz kivonni magunkat, sőt mintha hajszálnyira lennénk attól, hogy egyedül a nemzetköziség létezzen csupán. Nem is kérdés, hogy az Instagram oldalain keresztül nagyságrendileg több szakmai impulzus ér, mint országjáró kirándulásainak során. Éppen ezért a nemzetközi diskurzusban most éli kiteljesedését a tradicionalizmus,

→
Hegedűs Eszter és Nádai Hanga: Spontán kompozíciók nyomában, 2023. TDK dolgozat ábrája

az összetettség és a hagyományok leporolásával kapcsolatos kísérletek. A pontosított kérdés tehát: ezen nemzetközi fejlemények kontextusában hol találhatjuk sajátos színezetünk forrását?

Egy lehetséges válaszadási módszer kulturális örökségünk újraértékelése. Vegyük a kalákát, a spontán építést, ami nemzeti hagyományunk és sokáig lesajnált underground jelenség volt. Virágkorára, a 70-90-es évekre ma már történeti korként tekinthetünk. Feldolgozatlansága és tünékenysége miatt hatalmas értéket jelent, kulturális vonatkozásairól nem is beszélve: olyan társadalomban élünk, ahol mindenki, vagy mindenkinek az édesapja tapasztalt saját kezével építést. E közös örökség feldolgozásában és tanulságainak a kortárs építészetbe oltásában óriási potenciál rejlik. Bartók tett hasonlót népzenei hagyományunkkal, kortárs módon feldolgozva, töredékeket újrahasznosítva, művészetileg új egységbe foglalva. Példaként lehet a belga építészetet is említeni, ahol hasonló folyamatok zajlottak le a közelmúltban: drága állami beruházások helyett látványos emelkedését hozva a civil építkezések minőségének, családi házakkal világhírt szerző, a belga kultúrát világhírűvé tevő szakmai teljesítmények jöhettek létre. Meglátásunk szerint a kortárs építészet stiláris feloldódásának folyamatában olyan

egyedi színfoltot jelenthet a kaláka hagyatéka, mint a festészetben volt egykor a naivizmus felfedezése. Akadémikus festők találtak képzetlen alkotók munkáiból inspirálódva olyan egyedi és kifejező nyelvet maguknak, amelynek ereje az alkotó és alkotása közötti, elemi erővel ható közvetlen viszonyból fakadt. Csapatunk a fentiek tükrében az építőanyaggal mint a spontán építészet megtestesítőjével a hely–tudás–jelenlét fogalomhármasa mentén foglalkozott. A hely, a tudás és a jelenlét a dolgozatokban a közösség, a mesterember és az építész társadalmi csoportjainak lehetséges kultúraőrző színterei. Történeteink tanulságai: kulturális mintázatunk – a magyar népi leleményesség – feldolgozása és tudatosítása segítheti egy önazonos, karakteres alkotói légkör megteremtését.

FALVAI BALÁZS DLA

Hely és anyag

Sóskúti faragott kőhomlokzatok

PEITL PÉTER

A HELYI ÉPÍTÉSI KULTÚRA

A 21. század elején a globalizáció hatása nyomán az egységes helyi kultúrák elenyészni látszanak. Ha helyi karakterrel bíró építészetet akarunk, leltárba kell vennünk, hogy mik azok a táji és kulturális elemek, amelyekből még építkezni tudunk. A helyi kultúra, így az építészet természetes képessége a külső hatások integrálása, mi több, ez a kiegyensúlyozott működés egyik alapfeltétele, az alapot jelentő belső tartalmak híján azonban az integrálás értelmezhetetlen.

Magyarországon, ha nem is kifejlett, végleges és egységes formában, de még találni helyi építési kultúrákat, amelyek nem csupán a múltból ránk hagyott emlékek. Az ilyenek gyakran helyhez és anyaghoz kötöttek, és ma már nem annyira népi, mint inkább vernakuláris hagyománynak tekinthetők. Ilyen a Balaton-felvidék vöröshomokkő építészete, a tipikus mátrai andezit-ház, a dél-dunántúli nyerstégla építészet, vagy a történelmileg jelentős mészkőbányák településeinek – Sóskút, Süttő, Tardos – helyi jellegzetessége.

A felsorolt példák különböző léptékű és összetettségű helyek és kultúrák: nyilvánvalóan a dél-dunántúli régió téglaépítményei között nincs olyan mértékű azonosság, mint a sóskúti kőházak szinte egységes stílust létrehozó formai kánonjában. Az egyik esetben a tégla mint modulált építőelem használata a fő jellemző, ami a helyi agyag és technológia különbözőségei miatt sokféleségében, változatosságában mutatkozik meg. Ezzel szemben a sóskúti kő egy adott településhez kötött, a hely történetét és építészeti karakterét (építéskultúráját) alapvetően meghatározó adottság. Beszélhetünk tehát a helyi építési kultúra különböző

léptékű köreiről: régióról, tájegységről, de akár egy településről. A különböző köröket természetesen szemlélhetjük a hagymahéjszerű rétegződés logikáján keresztül is: a tégla hagyománya a dél-dunántúli régió bármely településén megjelenhet, például a patcai főutcán, de a patcai utcakép helyi specifikumai már valószínűleg nem érvényesek a harminc kilométerrel keletre fekvő baranyai falvakra. A különböző körök folyamatos hatással vannak egymásra, leginkább az egymással szomszédosakra. Ugyanez a rétegződés tapasztalható nem csak térben, hanem időben is: az egyes építészeti korszakok egymásra épülnek, a stiláris változások mellett egyre összetettebb építészeti kifejezésmódokká alakulnak. Az építési kultúra pontszerű, lokális eseteinek vizsgálata számos olyan értelmezési és inspirációs lehetőséget nyújt, amely az egyre táguló körök, régiók építészetének megértéséhez vezet és amelyből kifejthető a sajátos helyi karakter.

SÓSKÚTI KŐHOMLOKZATOK

Sóskúton az építési kultúra jellegzetes példái a lakóházak. Ezeket a kisléptékű épületeket nagy számban építették a helyi kőbánya kövéből, homlokzataikat faragott kövekből rakták ki, ez pedig az egész településre kiterjedő, egységesnek mondható formanyelvet eredményezett. A helyi „stílus” létrejöttében sok tényező érvényesült. Meghatározó a helyi anyag: a puha és könnyű szarmata mészkő. Legalább ennyire fontos a helyi mesterek kőhöz való viszonya, a kétkezi megmunkálás technikája és a formálás módjai, amiben a személyes vonásokon túl gyakran megjelenik a műépítészetből ellesett formakincs.

↑
Sóskút, családi ház
Fotó: Peitl Péter

A sóskúti kőplasztikák mint az építészet általános és helyi lenyomatai jelentésrétegek összetett világát hordozzák.

ÉPÍTÉS ÉS ÉPÍTÉSZET – ÁTJÁRÁS A MŰÉPÍTÉSZET ÉS A VERNAKULÁRIS ÉPÍTÉSZET KÖZÖTT

A kortárs magyar építészetben éppen úgy, mint a kultúra egészében, manapság a jelentések dinamikus változását és egymásra rétegződését tapasztaljuk. Bár az ősi és klasszikus szellemi rétegeket – lévén ezek a legáltalánosabb kategóriák – az építészet őrzi, a működési elvekre és a formákra az aktuális történetek mindig rárakódnak. Az egység az egymást követő, felemelkedő, majd hanyatló korstílusokban még jelentkezett, ez a jól megfigyelhető korszakosság mára feloldódott. A modern kor egyik nagy fejleménye,

↑
Sóskút,
családi ház
Fotó: Peitl Péter

hogy az építészet mint szellemi tevékenység és az építés mint a megvalósítás folyamata karakteresen különvált egymástól. Így történt ez Magyarországon is. Kivételt mutat a népi építészet, vagy mai nyelven vernakuláris építészet, ahol ez a különválás nem, vagy nem olyan jelentős mértékben történt meg, és ahol a műépítészet és a vernakuláris építészet egymás mellett, erős kölcsönhatásban létezik. Janáky István[1] erről az *Akaratlagos és önkéntelen építészet* című esszéjében így ír: *„Egy ideig inkább a műépítészet hatott a spontán építésre. (A szétválás kezdeti időszakaiban és talán egészen az 1970-es évek közepéig, ami kb. a posztmodern építészet kelet-kezésével esett egybe.) Ez a folyamat-irány már (vagy még) a klasszicizmus idején, az építészet-ben a 18. század második felétől a 19. század közepéig is megfigyelhető, amikor az ún. nagy-építészet hatott a népi vagy a vidéki kisépítészet-re. Aztán a romantika a városi kultúrák kebelén létrejött (már-már mesterséges) művészeti invencióinak intenzív szétterjedésével világosan jelezte a műviségből a spontán felé való áram-lást. Majd ez a folyamat-irány volt uralkodó még a modern építészet korábbi időszakában is. A folyamat iránya azonban lassan megfordul. Vagyis a spontán gesztusok kezdenek visszafele áramlani, a műviséghe. Korai példái ennek a népi-nemzeti művészeti irányzatok, a népi motívumok gyűjtése és behurcolása a városi művészetek eszköztárába.”*[2]

1: ifj. Janáky István magyar építész, a magyar építészet jelentős alakja a 20. század második felében

2: JANÁKY István: Akaratlagos és önkéntelen építészet. In: A hely. Janáky István épületei, rajzai és írásai. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 1999, 127.

Janáky műépítészetről és spontán építészetről beszél, és ezek „anyagcseréjéről”. Elképzelhetjük tehát, hogy a szakadás nem szükségszerűen végzetes, ha a részek között termékeny kapcsolat marad. Sóskút ezen kapcsolat, áthatás jellegzetes példája: itt az elit építészet formáiból is építkező helyi vernakuláris nyelv bontakozott ki. A kőhomlokzatok formáiban megtalálhatjuk az elemi, összetett és redukált formák összhatását, a paraszti, az iparos és a városias elit-kultúra egyesülését. Ez a kultúra ki- és visszaáramló pulzálása: a kőművesek és kőfaragók munkájának esetlegességei, kis hibái, elemi forma- és részletkép-zési vágyai számára a paraszti építészet jellegzetes házai (később pedig az ún. Kádár-kockák), a homlok-zati tagolásokhoz pedig a műépítészet megoldásai, formai sztenderdjei adtak foglalatot.

HELYI RÉTEGEK: A SÓSKÚTI KŐBÁNYA KÖVEI

Sóskút települése Budapesttől nagyjából húsz kilométerre délnyugatra fekszik sík-dombos területen. A hely adottságai nyomán a helyiek mezőgazdasággal és bányászattal foglalkoztak. A sóskúti kőbányászat nagyjából 400 éves múltra tekint vissza, de igazi fejlődésnek az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-es megalakulása után indult. A társadalmi és ipari fejlődés kibontakozásával a helyi puhább, szarmata mészkő nagyobb volumenű kitermelése vált elérhetővé. Egy székesfehérvári lap így ír 1873-ban a helyi bányáról: *„Alig hiszem, hogy van Fejérmegyében nevezetesebb, illetőleg értékesebb és keresettebb hely mint Sóskút, vagyis kőbányája, amely magához a bécsi operaszínház épületéhez 40 000 köbláb [1264 m³] követ szolgáltatott, innét építkezik nagyrészt Budapest […] a bányában alkalmazott s nagyon előnyösnek bizonyult gőzkörfűrész által kimetszett nagyobb terhű kövek is könnyedén elszállíttathatnak.”*[3] A sóskúti kő innentől kezdve Budapest nagy presztízsberuházásainak (Vigadó, Operaház, Bazilika, Országház, Budavári palota, Citadella, Lánchíd) építőanyagául szolgál, de országszerte megjelenik. Jellemző, hogy az épületkövet szállítás előtt helyben megmunkálták: ekkor települt több kőfaragó család is Sóskútra. A település 2017-ben készült örökségvédelmi hatástanulmánya a helyi kőfaragó hagyományból az Andreetti családot emeli ki: *„Ebben az időben számos olasz kőfaragó család telepedett le Sóskúton. Legjelentősebb bányaépítő és bányatulajdonos az Andreetti család volt. A család férfi tagjai maguk is kitűnő kőfaragó mesterek voltak. Andreetti Antal és*

3: Vértesalja, 1873. I. évf. 7.

↑
Sóskút, családi ház
Fotó: Peitl Péter

4: SZABÓNÉ PÁNYI Zsuzsanna, ILLYÉS Zsuzsanna: Sóskút község Települési örökségvédelmi hatástanulmánya. 2017

családja az észak-olaszországi tavak vidékéről, Lainóból érkezett. Őket is, mint társaikat, a faluban kínálkozó munkalehetőség, a táj varázslatos szépsége, természeti adottsága, a ma Budapest nevet viselő főváros közelsége vonzotta ide, s késztette letelepedésre.”[4]

Ugyanitt a helyi anyagkarakterről ezt olvashatjuk: *„Sóskút teljes egészére jellemző a helyi anyaghasználat karakteres mivolta. A helyi – építészettörténeti szempontból is fontos – kőbányából származó, jó minőségű és szép megjelenésű szarmata mészkő sajátos stílust adott a település épített környezetének, meghatározó szerepet töltött be a településkép kialakulásában. A sóskúti parasztházak jellegzetes kő-tégla-vályog kombinációban épültek. […] A mészkőbánya közelsége*

↑
Sóskút,
családi ház
Fotó: Peitl Péter

miatt és sajátosságából adódóan a homlokzati burkolás kővel történt. Emiatt a homlokzatok nagy része nem sima vakolt jellegű, hanem a daraholt, úgynevezett »téglakötés« és a látszó fugák jellemzőek rájuk. Számos esetben az utcai homlokzat széleihez közel egyszerű pillér reliefeket, pártázatokat faragtak a kövekbe, melyek különlegesek és jellegzetesek."

A tanulmány később az oromfalas kialakítást emeli ki és a kockaházat elveti. Bár az ítélet érthető, a kockaházakon a helyi formálás karaktere legalább annyira érvényesül. Úgy is érvelhetnénk, hogy az erős helyi vernakuláris nyelv sikeresen integrálta a más léptékű és tömegű, „idegen" elemeket is a helyi karakterbe. A sóskúti helytörténetnek ez a legesetszerűbb, szinte marginálisnak tűnő, mondhatjuk, hogy

építészetileg legkevésbé relevánsnak ható komponense. Mégis, valószínűleg a sóskúti identitás a helytörténet építészeti vonatkozásaiban fontos alapra talált, továbbá a történet alapvető szerepet töltött be abban, Sóskút „kőből épüljön", hogy a fentebb kifejtett általánosabb kategóriák az országnak ezen a kis helyén ilyen teljes, egységes formában megtelepedhessenek.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Sóskúton megtapasztalható, még mai, kissé leromlott állapotában is jól beazonosíthatóan helyi sajátosságokat mutató építészeti környezet komoly érték. Nem csak a kívülálló szakértői szem számára, hanem még inkább a helyben élő közösség önképe, identitása szempontjából. Mit tehetünk annak érdekében, hogy ez az érték fennmaradjon? Van-e esélyünk arra, hogy a helyi tudás természetessége és az intézményesült építészet jogszabályokkal körülírt követelményrendszere, az alkalmazott technológiák, térhasználati módok összhangba kerülnek? Ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket megválaszoljuk, elsőként is értékleltárat kell készítenünk, sorra kell vennünk az anyag és az azt használó helyi közösség legfontosabb képességeit, tudását. A kő kézi eszközökkel való megmunkálása, a személyes tapasztalat hozzáadása az egyik legalapvetőbb vonás. Ez akkor is megtartható, ha a technológia, a megmunkálás eszköztára egyre maibb, korszerűbb, hatékonyabb. Elkerülhetetlen a mértékletes anyaghasználat, a takarékosság és az újrahasznosítás módjainak mai kigondolása. A sóskúti kő nem pusztán építőanyag, hanem a helyi kultúra emblematikus hordozóeleme is. Fogalom, ami a régió településeinek, házainak homlokzatain, kerítéseinek

lábazatain képviseli egy jól beazonosítható hely és az ott élő közösség képességeit. Ez a kötődés, közvetlen viszony fontos, ezáltal válhat az anyag – a sóskúti kő – egy lehetséges közös karakter létfontosságú elemévé és az építési kultúrát megtermékenyítő erővé.

↑
Sóskút, családi ház
Fotó: Peitl Péter

FELHASZNÁLT IRODALOM

JANÁKY István: Akaratlagos és önkéntelen építészet. In: A hely. Janáky István épületei, rajzai és írásai. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1999

JANÁKY István: Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon. Budapest: TERC Kiadó, 2004

KOVÁCS János: Adalékok a tárnok-sóskúti lóvasút történetéhez, 1985. A Közlekedési Múzeum Évkönyve VII. Budapest: Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1985

RUDOFSKY, Bernard: Architecture Without Architects, New York: MoMA, 1964

SZABÓNÉ PÁNYI Zsuzsanna, ILLYÉS Zsuzsanna: Sóskút község Települési örökségvédelmi hatástanulmánya, 2017

SZENTKIRÁLYI Zoltán: Az építészet világtörténete. Budapest: TERC Kiadó, 2004

Vértesalja c. székesfehérvári lap 1873. március 20., I. évf. 7. sz.

Anyag és építészet

A regionális építészet és építőanyagainak összefüggései, fenntartható módszertana

VARGA NOÉMI

HELYIDENTITÁS – ÉPÍTÉSZET – ÉPÍTŐANYAGOK

Jelenünkben az identitásra gyakorolt helyi és nem-helyi hatások aránya – mind az egyénre, mind az építészetre – kibillent, eltolódott. Ez a folyamat visszahat az identitás eddig ismert szerkezetére. A helyi, térbeli orientáció élménye elengedhetetlen az egyéni és a közösségi öntudat kialakulásához, melynek egyik legmeghatározóbb eleme lehet a táj és benne az épített környezet, illetve azok összetevői. A helyi adottságokat – beleértve az építőanyagokat is – újfajta módszertanokkal érdemes feltárni, hasznosítani, értelmezni, hogy ismételten hozzájárulhassanak a mindenkori építészet helyi identitást erősítő képességéhez.

REGIONÁLIS, KÖZNÉPI ÉPÍTÉSZET

Dolgozatomban az identitás kérdését a köznépi építészetben mint jól lehatárolható – bár önmagában is igen összetett – kategóriában vizsgálom, az építési anyagokra fókuszálva. A napjainkban is zajló információs forradalom átírja szavaink jelentését, új fogalmakat szül. Ilyen új kifejezés a ***köznépi építészet*** is, melynek szinonimái korábban a népi építészet és a vernakuláris építészet voltak. Magyarországon a népi építészet fogalma a paraszti kultúrához kapcsolódik, a társadalmi osztály megszűnésével a korszak lezárult. A vernakuláris építészet megnevezés általánosabb érvényű, eredeti jelentése: helyi anyagokat és módszereket felhasználó építés, alapvető építészeti szükségletek ellátására, képzett építészek bevonása nélkül. Ez a fajta közvetlen kapcsolat építő és építménye között mára szinte teljes mértékben megszűnni látszik, hiszen az intézményesült tervezési metódus ebben a kategóriában is

megjelent, az anyaghasználatban pedig a természetes, helyi anyagokhoz való hozzáférésnek jogi, gazdasági akadályai vannak. Előtérbe került a szabványosítás, a hatékonyság és a kiszámíthatóság, a hagyományok közvetlen öröklődése részben lehetetlenné, részben okafogyottá vált. A regionális építészet meghatározó tényezői tehát már elsősorban nem a helyi adottságok, kulturális elemek, hanem a különböző csatornákról érkező minták, a kötelező előírások, illetve az egyén önkifejezésének szándéka. Bonyolítja a megítélést egyes vidéki kistelepülések, sőt régiók kiüresedése, illetve az elhagyott településekbe való városi kiköltözés, vagyis a vándorlás.

A regionális építészet szépségét sokfélesége, gazdagsága, diverzitása adja, ennek egyik vetülete a köznépi építészet is. Magyarországon a köznépi építészet a változatos földrajzi adottságok és a különböző nemzetiségek kulturális hagyományai következtében heterogén megjelenésű, vidékenként, tájegységenként, akár településenként más-más sajátosságokat, jellegzetességeket hordoz. Az egységesség hiánya, azaz a sokszínűség nem gyengíti, inkább erősíti egy személy, közösség, vagy akár egy nemzet identitástudatát. A változatosság fenntartását egy toleráns rendszer kiépítése teheti lehetővé, amely indirekt módon tudja ugyan befolyásolni a folyamatokat, de érzékenyen figyel a helyi adottságokra és megengedi a saját kezdeményezéseket. Csak ilyen megközelítés vezethet egy önmagát építeni és fenntartani képes állapothoz, amiben a még megmaradt fizikai jellegzetességekhez és a helyi szellemiséghez való kapcsolódás zálogai a helyi közösségek. Ideológiai, esztétikai, vagy akár pusztán gazdasági

módszerekkel való direkt, illetve központi beavatkozás komoly töréseket okozhat a kulturális folytonosságban, az erőszakolt hagyományőrzés éppen olyan károkat okozhat, mint a globalizáció homogenizáló hatása, amit majd ismételt beavatkozások sorozatával kell helyreállítani. A regionális köznépi építészet léte, fenntartása és erősítése alapvető közös érdek. Nem a kérdés létjogosultságát – hogy létezik-e identitást képző erő az építészetben – kell tehát igazolni, hanem a helyi építészeti jelleget kutató módszertanok kidolgozásának kortárs szemléletű szükségességét. Ilyen kutatások, kísérletek és egyéb muníciók akkor tudnak eredményesen hatni, ha folyamatos és elérhető lokális jelenlétük inspirálni képes a közösségeket.

ILLESZKEDŐ, ÉRTŐ ÉPÍTÉSZET

Az identitás – akárcsak az építészet – szüntelenül változó képződmény. Az építészeti örökség sem lezárt történet, a jelenkor folyamatos újraértelmezései átírhatják a történeti emlékek jelentéseit. A változások megértése, integrálása ezért gyakran komoly intellektuális kihívás, amelyet leegyszerűsítő, de tetszetősnek látszó mondások öveznek. Ilyenek az „életben tartott hagyomány” vagy az „illeszkedés” általánosan elvárt módjai. Utóbbi ma törvénybe foglalt kötelezettség és – kis leegyszerűsítéssel – az esztétikai, formai előírások betartását jelenti. Az illeszkedés természetes, egyéni lehetőségeit ily módon gyakran az anyag- és színhasználatra is kiterjedő elvárások korlátozzák. A döntéshozók így próbálják a szinte korlátlanul és folyamatosan bővülő építőipari anyagok, termékek tobzódását redukálni, az épített környezetet a káosztól mentesíteni. Ezzel párhuzamosan azonban elvész

az alkotói és használói megértésből fakadó, folytonos helyi építészet, és elvész az értve alkalmazás illúziója is, ami pedig az elfogadás vagy éppen az elutasítás előfeltétele volna. Az értő építészet olyan folyamatosságot jelent, ami a helyi forma és anyag tiszteletén túl szellemi kontinuitást is felvállal.

↑ **Bodrogkeresztúr, Füleky Borászat és Kúria átépítés előtt**
Fotó: Félix Zsolt

TERMÉSZETES HELYI ANYAGOK

Az épített környezet valamennyi elemének jelentése van az ember számára, a terek, formák, anyagok érzékelhető és értékelhető hatással vannak ránk, erős kontextust nyújtanak mindenfajta szándékoltság nélkül is. A természetes anyagok és formák külön pszichológiai értékkel bírnak, ezekhez általában nagyobb fokú kötődés kapcsolódik, amely inkább pozitív természetű. Emberi preferenciánk, hogy

↑ **Bodrogkeresztúr, Füleky Borászat és Kúria átépítés után, Építész Stúdió, 2010**
Fotó: Erhardt Gyula

környezetünkben helyi komponenseket fedezzünk fel. Keressük az ismert formákat, az újakat pedig beépítjük az emlékezetünkbe, azok a tudásunkká válnak, segítve tájékozódásunkat. A világban tájékozódni próbáló embernek alapvető szükségszerűsége, hogy legyenek természetes sajátosságok és helyi attribútumok. A helyi anyagok és az azokból épült szerkezetek, formák jól érzékelhető elsődleges jelei egy adott környezet sajátosságainak, minden mástól való különbözőségének, egyértelmű beazonosíthatóságának.

Amikor helyi anyagra gondolunk, legtöbbször a fa és a kő jut eszünkbe, bár a kör ennél sokkal szélesebb, szerves és szervetlen anyagok egész sora áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy azokból lényeges változtatás nélkül szerkezeteket építhessünk. Van azonban egy különleges építőelemünk, a széles körben elterjedt

tégla, ami a magyarországi regionális építészet emblematikus eszközévé vált.

A természetes építőanyagok három csoportját érdemes megkülönböztetni. Az első azok köre, melyek anyagi mivoltuk megmásítása nélkül, csupán formázással alkalmasak arra, hogy beépüljenek egy konstrukcióba, amit épületnek nevezünk. Ide tartozik – többek között – a fa és a kő. A fa évszázadok óta előszeretettel alkalmazott anyaga, szerkezete a magyar építészetnek, preferenciája mérhető, kimutatható adatokkal bizonyított. A fizikai érzékelésen túl általában a megújulást, magát az örök, ciklikus életet kódolja, konkrétan pedig az élőhelyének természeti adottságaira utalva helyhez és kultúrához köti az építményt, aminek alkotóeleme. Más a jelentése egy fenyőgerendának, mint egy tölgyfa oszlopnak, és más-más, ha kézi vagy gépi eszközökkel van megmunkálva, esetleg ha díszítve faragott, vagy csak nyersen bárdolt. Ugyanilyen jelentéskülönbségei lehetnek a kőnek is. *„A Föld különböző tájain sokféle építőanyagot használtak, de mindenhol a szilárd kő volt a legfontosabb évezredeken át. A kő minden korban az állandóság és a biztonság szimbóluma volt – s ezzel együtt az emberi lét másik fontos részének, a hitnek, az örökkévalóságnak a jelképe is. A kő, mint építőanyag a római idők óta jelen van a Kárpát-medencében és végigkíséri történelmünket, mai napig meglepően sok kőház van hazánkban”*[1] – írja Mednyánszky Miklós *Kőházak* című könyvének bevezetőjében. Valóban több tízezer kőépület – nagyrészt lakóépületek – áll ma hazánkban, melyről sokszor a bennük élő tulajdonosok sem tudnak a vakolattakarás miatt. A kő feltűnően

1: MEDNYÁNSZKY Miklós: Kőházak. Budapest: TERC Kiadó, 2017, 8.

változatos megjelenésű, könnyen azonosítható anyag, ami meghatározza egy-egy tájegység építészeti jellegét. Egészen mást mutat egy badacsonyi bazalthház, mint egy süttői mészkőből épülő, vagy a csak Tihanyban előforduló porózus kőből épített homlokzat, aminek geológiai eredete meghatározza a színét, keménységét, faraghatóságát. Van azonban valami, ami minden más építőanyagtól megkülönbözteti a követ. Megmunkálása nehéz és fáradtságos, nagy akarat, a szükség és egy jövőkép együttes motivációja szükséges használatához. Ez a letelepedett, helyét megjelölő emberhez köthető. A fáradságos munka által így vált ki a kő egyszerre a természet és az ember felé is egyfajta tiszteletet. Az ember a föld után immár a kőzeteket is „megműveli”, a kiismerés által megérti annak tulajdonságait, és ezek alapján felhasználja. A kő építészeti használatával a táj építészetté sűrűsödik.

A második csoportba természetes alapelemekből összerakott kompozit anyagok sorolhatók. Ezek sajátossága, hogy az első csoport elemei közül (vagyis amik anyagi mivoltuk megmásítása nélkül, csupán formázással alkalmasak) egy vagy több anyag együttműködéséből áll össze a szerkezet. Valójában ilyen a vályog (és annak valamennyi ismert formája mint a vályogtégla, vert- és rakott fal), ami agyagból és törekből, szalmából vagy más hasonló tulajdonságú szálas anyagból tevődik össze.

A harmadik csoport különleges szellemi többlettel, az emberi elme által felruházott többlettudással rendelkezik. Ez a világszerte elterjedt tégla, ami egy természetes szervetlen ásványféleség, az agyag kiégetett, modulált változata. Míg az agyagból épült szerkezetek teherbíró képessége és állékonysága

korlátozott, a tégla erős és időtálló. Míg a vályogház hagyományosan a szegény ember háza (igaz, a korszerű technológiával feljavított földfalak formájában manapság már a társadalmi elit egy csoportjáé), addig a téglaház rangot jelentett. Jól bevált régi eszköz, amiből végtelen számú variációban építhetők szerkezetek. A tégla az emberiség egyik legjelentősebb építészeti találmánya, ami jelen van a kortárs magyar építészetben is, a műépítészetben éppen úgy, mint a köznépi építészetben. A helyben bányászott alapanyag színe, keménysége, az égetés változó technológiája okán a helyi jelleget általában magán hordozza.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az építészet kultúrában betöltött szerepének a megítélése jelentős váltáson megy keresztül napjainkban. A klasszikus értékek mentén folyó diskurzusok az utóbbi évtizedekben kiegészültek a vernakuláris építészet, a klímavédelem, az épített örökség kérdésköreivel, mára a komplex környezettudatosság kihívásaival. A megoldásra irányuló kísérletek vadonatúj megközelítéseket, módszertanokat igényelnek. Ilyen módszertani újdonság lehet a helyi tudás bevonása a kortárs igényekből fakadó, személyes jelenlétet és kulturális folytonosságot teremtő építészetbe. Az egyes módszertanok felállítása, azok használata kifejezetten komoly kihívást jelent az építésztársadalomnak – tervezőknek, hatóságoknak, kivitelezőknek, jogszabály alkotóknak – a köznépi építészetben, mivel az intézményesült építészeti gyakorlattól eltérően itt a szabályok ambivalens hatása nehezen felmérhető következményekkel jár. Az építésztársadalom helyi jelenléte, képzése, esetleges kutató, tanácsadó, a jogszabályok betartásán túl mutató szemléletformáló szerepköre komoly relevanciával bír.

Maga az építészet mint a civilizációk jellegét leginkább kifejező, átörökítő művészeti lenyomat, anyagi sajátosságainak köszönheti ezt a művészettörténeti privilégiumot és kontinuitást. Kikerülhetetlenül látható folyamatos jelenléte, nagyobb léptéke és tartós anyaghasználata okoz kulturális előnyt az egyéb művészetekhez képest. *„Ennél fogva volt Gutenberg előtt az építészet a legfőbb, az egyetemes írásforma”*[2] – írja Victor Hugo. A könyvnyomatás után már más, akár anyagtalan művészetek és tudományok is fenn tudtak maradni és egyértelmű nyomot hagyni maguk után. Az építészet fizikai értelemben talán éppen ezért gyorsan múló művészetté vált önmagához képest. A korábban kevésbé fennmaradó művészetek lejegyzése, mentése, átörökítése, sokszorosíthatósága okán, illetve amiatt, hogy széles körben elérhetők és kipróbálhatók, ezek ma sokkal intenzívebb hatással vannak korunkra, összességében árnyaltabb képet adnak a korszellemről. Fontos tehát abból a nézőpontból megvizsgálni és felértékelni azt a kérdést, hogy mit kezdjünk építészeti örökségünkkel és a helyi építőanyagokkal a jövőben, hogy az anyagban rejlő jelleg adottságainál fogva évezredeken keresztül képes volt átmenteni építészeti korszakokat, elképzeléseket, pusztán azáltal, hogy fennmaradt a maga téri valójában.

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

HUGO, Victor: A párizsi Notre Dame. Ötödik könyv. II. Ez elpusztítja amazt. Budapest: Európa Kiadó 2019

MEDNYÁNSZKY Miklós: Kőházak. Budapest: TERC Kiadó, 2017

A kő és az ember

A kritikai regionalizmus fogalmának kortárs értelmezése a Szent György-hegyen

GHYCZY DÉNES EMIL

Az elmúlt évtized építészeti identitásteremtő próbálkozásai és a legújabb törekvések egyik iránya az építési minőségben, így a helyi anyagokban és bizonyos formagyakorlatokban lát tartalékot. Az építőipar aktuális realitása, a tervezéshez és az építéshez kötődő változók ugyanakkor gyakran akadályozó tényezők az építészek szemében, amik nem kibontják, hanem az ellen hatnak, hogy a terv – a nagy mű – az elképzeléseknek megfelelően valósulhasson meg. A kortárs magyar építészet azonosságtudatának kialakítására és külföldi bemutatására megfogalmazott, felülről érkező igény dogmatikus és nem a reális lehetőségekből indul ki, így félő, hogy csak egy annak a keretein belüli kísérletező építészetet fog meghatározni. Kérdés, hogy ennek alternatívájaként, a meglévő, de gyakran elfeledett elvek, az adott helyzetből, eszközökből és helyi lehetőségekből kiinduló, azokat leképező, a többség számára elérhető anyagokkal és szereplőkkel közösen létrehozott, a spontaneitás lehetőségét is figyelembe vevő folyamatok és az alulról szerveződő, saját motivációkból eredő tervezői attitűd képes lehet-e egy olyan kortárs építészet létrehozására, amely őszintén fejezi ki a regionális jelleget. Moravánszky Ákos, zürichi ETH-n tanító professzor szerint ez bizonyos formában lehetséges: *„Ha a művész fantáziáját, tehetségét, szakmai iskolázottságát a környezet szolgálatába állítja és annak sajátos problémáit képes alkotóként kifejezni, ez a folyton változó, alakuló egység regionális stílusnak nevezhető.”*[1] Vizsgáljuk meg ezt a szemléletmódot a Balaton-felvidék, ezen belül is a Szent György-hegy vonatkozásában, amely az országban – és a tágabb értelemben vett régióban is – kiemelkedik építészeti

1: MORAVÁNSZKY Ákos: Regionalizmus. Magyar Építőművészet, 1989. 6. szám

karakterjegyeivel és híres szőlőtermesztési kultúrájával. Mik ennek a területnek a sajátos jellegzetességei és problémái, és mit jelent ez az építészet számára?

A SZENT GYÖRGY-HEGYI BAZALT

A Szent György-hegyet tanúhegynek szokás mondani, ez vulkanikus eredetére és arra a tényre utal, hogy tanúként maradt itt a terület a nagy mértékű geológiai változásainak egyik nagy túlélőjeként. A megnövekedett vasút- és útépítési igény a 19. század végén egyre több jó minőségű bazaltot kívánt, amelyet nagyrészt a badacsonyi és a Badacsony környéki tanúhegyek bányáiból szereztek be. Egészen odáig fajult a főként robbantásos technológiával kinyert bazalt bányászata, hogy óriási tájsebeket hoztak létre, néhol szinte a hegyek felső részének felét elhordták az ország minden részébe vasúti talpfák alá zúzottkőként, vagy kockakő formájában útburkolatoknak és szegélyköveknek. Erre szomorú példa pl. Hegyestű csúcsának elhordása.

A természetvédők nagy eredménye volt Magyarországon, hogy az 1960-as évekre le lehetett állítani a legtöbb ilyen bányát a környéken. Így menekült meg a Szent György-hegy, amelynek legfőbb jellegzetessége maga az azt létrehozó, illetve megtartó anyag, a bazalt és ennek különböző formái. Ráadásul a bazalt ásványianyag-tartalma miatt különösen alkalmassá teszi ezt a földet a szőlőtermesztésre. A hegyet ugyanis évszázadokon keresztül szőlőhegyként használták: az anyag és az abból kialakuló tevékenységek szorosan összekapcsolódtak, és ebből következően hozták létre a szőlőtermesztéshez kapcsolódó építményeket. Kevéssé ismert tény, hogy a török hódítás alatt elnéptelenedett tanúhegyek ormait visszafoglalta a főként tölgyes erdő. Az ezek után betelepedő szőlőt művelő emberek ezeket az erdőket részben kiirtva foglalták vissza tőkéikkel a lejtőket, és a faanyagot főként boronafalú présházak építésére használták fel. Ezek a dunántúli boronafalú présházak ma már szinte teljesen eltűntek, mivel a 18. században fokozatosan elterjedt a kő (jelen esetben a bazalt kő) használata a környéken. A 20. század elején készült bányakataszter majdnem minden környékbeli településen jelezett még kőbányát. A magán jellegű, kisléptékű építésekhez szükséges köveket kitermelő bányászat azonban nem hagyott nyomot maga után, hiszen amikor egy-egy család befejezte az építkezést, kitermelte a szükséges kőmennyiséget, azonnal be is temette a bányagödröt. Vajkai Aurél, 20. század elejének gyűjtései alapján a következőket állapította meg *Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján* című munkájában: *„A XVIII. századbeli (és részben még a XIX. századbeli) pincékre általában ez a típus jellemző: elöl ház alakú, nyeregtetős kőfalú présház, hátul a présháznál 20-40 centiméterrel mélyebben fekvő, részben a lejtős hegyoldalba vájt, kőbolthajtásos, vastag földréteggel takart pince. A pincék építőanyaga mindig a helyszínen található kő, így pl. a lovasi hegyben a vörös permi homokkő, Badacsonyban a bazalt. A külső fal olykor vakolatlan."*[2] Ezeket a 18. század óta elterjedt utólagos földtakarással létrehozott, a hegyoldalba vájt bazalt kőboltozatos pincéket és a hozzájuk tartozó kisebb nagyobb présházakat tartjuk ma is a Szent György-hegy jellegzetes architektúrájának, ezek alapján

2: VAJKAI Aurél: Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956

határozzuk meg építészeti jellegzetességeit és építészeti arculatának jövőjét.

A szőlőhegy szinte mitologikus jellegét Cholnoky Jenő *Balaton* című művében a következőképpen árnyalja: *„A falvak legfontosabb tartozéka mindig a szőlőhegy. Száz és száz kis pince és présház fehérlik a hegyoldalakon. Szegény embernek kis szőlője, kis pincéje van, a présház is csak éppen hogy elég. Minél nagyobb a birtok, annál nagyobb a pince és présház is. Néha a pincéből állandó lakóház lesz, persze akkor hővül és kényelmesedik. Vannak egész kis uradalmak, azokhoz már erős kőház, gazdasági épületek tartoznak. Nem »fejlődés« fokozatok ezek, hanem a birtoknak megfelelő méretek."*[3] A Balatonnak ezen vidéke szépen lassan a kővel való építkezés

↑
Szent György-hegy, 1917
Forrás: Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Történeti Fényképek Gyűjteménye

3: CHOLNOKY Jenő: Balaton. Budapest: Franklin-Társulat, 1937

legtipikusabb helyszíne lett az országban, de nem csak a házakat és pincéket építették kőből, hanem szinte mindenre felhasználták azt, amire csak természeténél fogva alkalmasnak találtatott.

A hegy tetején ma is megfigyelhetőek a híres bazaltoszlopok, melyek a láva kihűlési felületére merőleges képződmények. Az oszlopos elváláshoz gyakran arra merőleges, pados elkülönülés is társult, így a bazalt sokszögletű kőpadokra darabolódott. Ezeket a szőlőkben padoknak, asztaloknak használták. A 2-3 ezer négyzetméteres átlagméretű szőlők művelése közben a földből kiforgatott kőzetet nem elszállították, hanem felhasználták a helyi emberek, és nem csupán házaik falának építésére. A hegyen szinte az összes támfal és kerítés lábazat az így kinyert kőből készült, létrehozva a helyre jellemző teraszos tereprendezési formát.
A meredek részeket összekötő lépcsőket, a csapadékvíz elvezetésére kialakított medreket és a szőlők elválasztására rakott falakat is mind-mind a helyben talált bazalt kőből rakták ki. Vajda Szabolcs tanulmányában így ír ezekről a bazalt variációkról: *„Szintén könnyen megmunkálhatóak a különböző bazalt tufák és konglomerátumok, melyek a hólyagos bazalttal vegyesen használva a térség legfontosabb hagyományos építőkövei voltak. A 20. század elejéig bazaltot mindenki saját használatra, kisméretű, időszakos felhasználású bányákban termelte ki, vagy a bazaltkúpok lábainál levő kőomlások anyagát hasznosították. Jellemzően megmunkálatlan formában, egy ember által is mozgatható méretre daraboltva használták a követ, a falazatokat egyszerűbb esetben agyaghabarccsal, módosabb építkezéseknél mészhabarccsal építették.*

Támfalak, kerítések, melléképületek esetében a falazatok gyakran vakolatlanul maradtak, lakóépületek esetében általában vakolták. A térségben a bazaltot gyakran a többi helyi építőkővel (mészkövekkel és vörös homokkővel) együtt használták, gyakoriak a vegyes terméskő falazatok."[4]
A bazaltnak azonban sok fajtája található meg itt, melyeket megmunkálhatóságuk miképpen határozza meg leginkább. A láva gyors lehűlése miatt a vulkáni gőzök és gázok nem tudtak idejében távozni az anyagból, így lyukacsossá téve a lávát, amelyet a nép találóan kenyérkőnek nevez. Ez a kevésbé kemény változata a bazalt kőnek már jobban megmunkálható, és így alkalmasabb szerkezeti, építési terméskőnek, vagy megformálva falazatnak vagy burkolatnak. Ezen kívül szivacsos szerkezete nagymértékben alkalmassá teszi természetes hőszigetelő anyagnak, vagy a szennyvíz szűrésére is akár. A hegyen szinte mindenhol előforduló kőzet tehát a tevékeny ember fontos eszköze lett, amit a hely legfőbb jellegzetességeként kellene számon tartanunk a szőlőtermesztés és feldolgozás mellett, mikor ide készülünk építeni.

4: VAJDA Szabolcs: Hagyományos építőkövek a települési tájban a Dunántúli-középhegység példáján. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, 2014

A HEGY ÉPÍTÉSZETI KARAKTERÉNEK VÁLTOZÁSA

A szó szerinti anyagi jellegzetességek és felhasználásuk történeti kontinuitásának vizsgálata után fókuszáljunk a jelen problémáira, azokra a hegyet befolyásoló tényezőkre, amik az elmúlt évtizedekben alakították és mind a mai napig nagyban meghatározzák a hely regionális karakterét. A 20. század a szőlőhegyek és így a Szent György-hegy átalakulásának időszaka volt. Főleg a 40-es évek végétől jelentős az átalakulás, amikor az addig is fokozatosan

megszűnő kisléptékű magán szőlőket az emberek egyre inkább feladták, és elköltöztek a városokba, elhagyva vagy eladva azokat. Az új betelepülők már nem a tevékeny életmód helyi hagyományát kívánták követni, hanem az akkor fellendülő és hamar divatossá váló üdülés életmódját választották. Laposa József így írt erről a jelenségről a *Zártkertek sorsa* című elemzésében: *„A Balaton környékének sajátos szépségét, hangulatát többek között a művelt szőlőkben meghúvó vagy az azok közül kiemelkedő présházak, pincék jelentették. A még meglevő épületek népi kultúránk rengeteg hölcsességet, ismeretet rejtő utolsó emlékei. Ezért is elszomorító, hogy ma már a szőlőhegyi építmények mindössze 8%-a szebb, népi épület, míg a tájba nem illő, azt romboló építményeké 14%. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a Balaton körüli zártkertekben a szőlőművelés hanyatlása, valamint az üdülés terjedése a legjellemzőbb folyamat. A zártkerti földek egy része gazda hiányában parlagon maradt, másutt pedig a tájat, környezetet károsító rendezetlen, üdülő-, hétvégi területté alakul át."*[5]

5: LAPOSA József: Zártkertek sorsa. Valóság, 1979. 6. szám

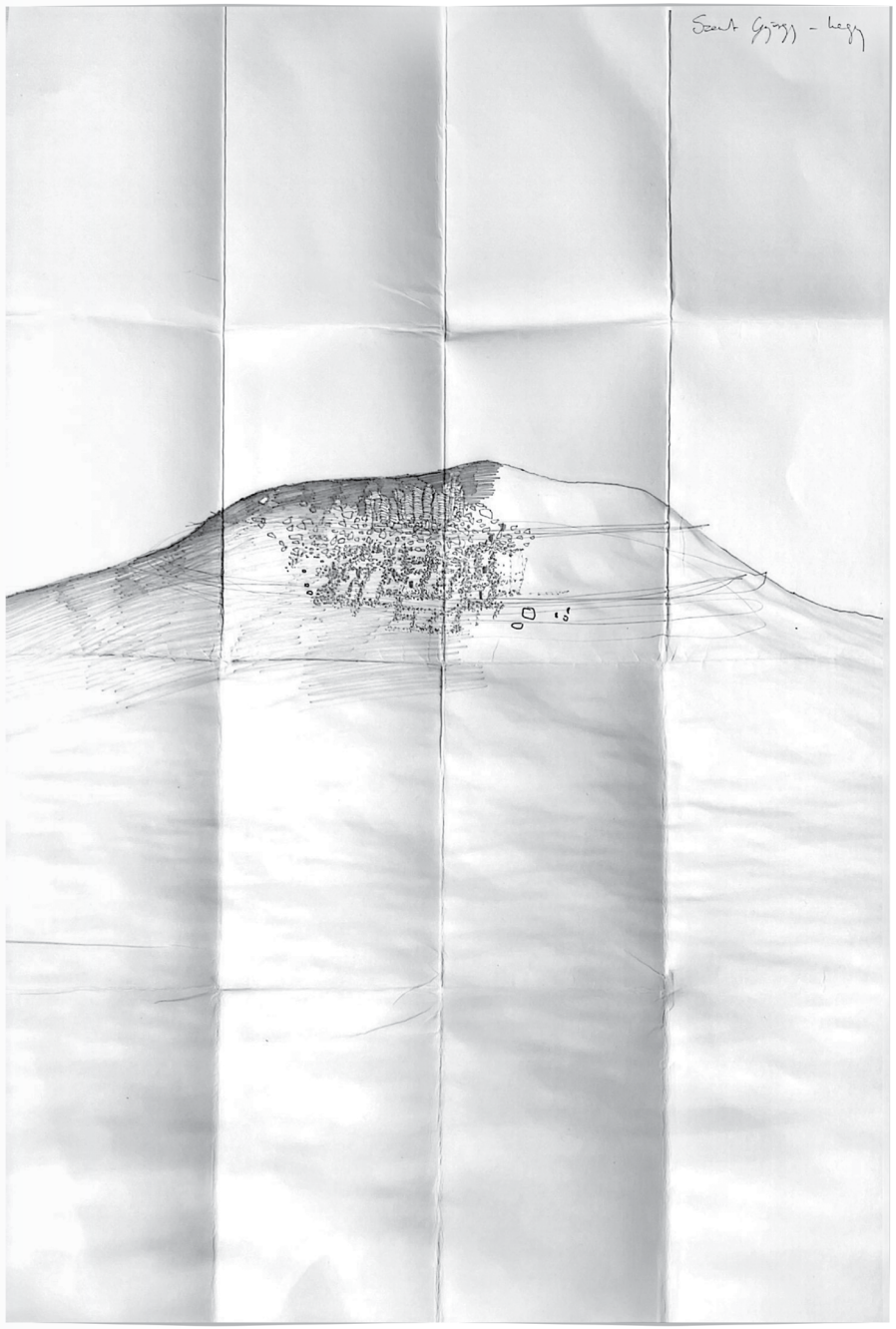
A máig tartó folyamatok részeként egy másik nagyon fontos helyi anyagi karakter is átalakult, mégpedig a szőlő és vele együtt a bor karakterisztikája. A helyi jellegzetességhez kapcsolódó tevékenységek fokozatos eltűnése az, ami egyre nehezebbé teszi a hegyen való „helyénvaló" építészeti tervezés egyértelműségét. A bazalt, a szőlő és a bor egyenrangú anyagi karakterként való felfogása azért fontos, mert ezek egymás nélkül nem, csak összefüggéseiben vizsgálhatók. Mindennemű építés és élethez tartozó

tevékenység szorosan összekapcsolódik a Szent György-hegyen és a többi szőlőhegyhez hasonlóan a Tapolcai-medencében. A probléma azért összetett, mert párhuzamosan az összes jellemző – anyagi, kulturális és működésmódbeli is – eltűnik a hegyről, helyette csupán a zártkertek olcsóságát és a pazar kilátását értékelő emberek településnek be oda, akik a helyi karakter iránt érzéketlenek, így – állításom szerint ezzel összefüggésben – gyakran semmitmondó építészetet hoznak létre, erodálva a regionális jelleget.

A regionális kultúrának Moravánszky megállapítása szerint van veszélye is, a *„bezárkózó provincializmus, amely minden kívülről jövő hatást idegenként utasít el, és a populizmus, amely az adott környezet néhány formai motívumának idézgetését is vívmányként üdvözli”.*[6] Ez pontosan elkülöníthető két végletként jelenik meg a hegy építészetében jelenleg is. Mindkét végletet az érvényben lévő szabályozások és a települési arculati kézikönyvet kialakító felfogás betonozza be, mert ezek a regulák aktivitás és közösségi összefogás nélkül, csupán díszletként, azaz a hegyet használó, abban létező ember és tevékenysége nélkül vizsgálják az épített környezetet. Az élő, változó kultúra helyett, jobb híján a még meglévő, néhány 19. századi építészeti emlék alapján próbálják ezek az előírások meghatározni a Szent György-hegy és a környező kis települések építészeti karakterét.

→
Szent György-hegy
Rajz: Ghyczy Dénes Emil

6: MORAVÁNSZKY Ákos: Regionalizmus. Magyar Építőművészet, 1989. 6. szám

AZ ANYAG VISSZAÉPÍTÉSE A KULTÚRÁBA

A filoxéra járvány pusztítása előtt, azaz a 19. század végéig a szőlőhegyek kis, 2-3 ezer négyzetméteres vegyes mezőgazdasági, jellemzően hosszúkás telkekből álltak. A legtöbb falubélinek, de még a távolabbi városokban élőknek is nadrágszíj telkei voltak a hegyen, melyeknek az aljában gyümölcsfákat telepítettek, a közepén szőlősorok voltak, a tetején pedig ugyancsak gyümölcsfákat és veteményest ültettek vegyesen. A telek tetején állt a pince a présházzal, ami fokozatosan szállásépületté bővült. Ez a jellegzetes kisgazdaság nem a piacra termelt, hanem egy kulturális közösség létrehozását segítette az oda hétvégente feljáró emberek között, és ahogyan egy élő közösség életében az lenni szokott, kialakultak rítusok és ünnepek az egyéb hozzá tartozó tevékenységével együtt. Ez a több száz éven át tartó és a 20. században fokozatosan leépülő kulturális környezet szervesen kötődött a hely anyagi karaktereihez, azaz a bazalthoz, a szőlőhöz és a borhoz, de sohasem egy berögzült, idealizált formát kialakítva, hanem mindig is az adott tevékenységekkel összefüggésben, folyamatosan változó módon jelent meg. Ha vissza akarjuk hozni a szőlőhegyre a helyi anyagi karakterekre épülő aktivitást, akkor nem egy túlidealizált, romantikus képet kell mindenáron őrizgetni (és elméleti szinten feltenni azt a kérdést, hogy miért a kőház és miért nem a török hódoltság utáni időszakra jellemző, boronafalú építés van felmagasztalva), hanem az építészetet létrehozó erőket, ezen belül a jellegzetes tevékenységeket kellene támogatni. Ezt már Laposa József is tisztán látta a 70-es évek végén: *„A Balaton vidéken ajánlatos megtartani a szőlőkultúrát, hogy a helyi lakosok és a környékbeli városlakók tevékeny pihenése biztosítható legyen. A tevékeny pihenésnek azonban mások a feltételei, mint a hagyományos szőlőművelésnek. Ahhoz, hogy a zártkertek újjáéledjenek, a kor színvonalának megfelelő körülményeket kell teremteni megművelőiknek."*[7]

7: LAPOSA József: Zártkertek sorsa. Valóság, 1979. 6. szám,

Tehát már 50 éve megfogalmazták, amit most én is állítok: a helyi körülményeket kell ideálissá tenni ahhoz, hogy visszatérjen a hegyhez illeszkedő életmód, és ehhez kötődően a helyénvaló építészet. A föld, a benne rejlő kövek és ásványok, a szőlő és az aktív pihenéshez hozzátartozó, részben gazdasági épületek azok az attribútumok, amik a hely identitását kijelölik, ennek a tevékenységnek az újjáélesztésével lehetne igazi életet és autentikus, kortárs építészetet létrehozni többek között a Szent György-hegyen.

A bazaltkő is helyi erőforrás, de mégsem áll rendelkezésére mindenkinek, aki a hegyen él és éppen szüksége lenne rá. Szépen lassan vissza kellene ezt az anyagot építeni a mindennapi kultúrába. Külön bazalt lerakatokat is el lehetne képzelni, ahova a helyi telektulajdonosok halmozhatnák fel a földjükből kiforgatott követ, amihez aztán lokális hasznosításra szabadon hozzá lehetne férni. Akik viszont saját földjükön szeretnék beépíteni a köveket, azok akár a helyi közösséggel összefogva építhetnék ki például támfalrendszereiket, így visszatérhetnének az alacsony, szőlőket elválasztó, szárazon rakott bazaltfalak is. A bazalttal való munka helyi aktivitást is adhatna: a helyi emberek bazaltaprító helyeket hozhatnának létre, ahol az egy-két megmaradt kőfaragó adhatná át a tudását a bazalt hang alapján történő hasításáról, kisebb elemekre való töréséről. Az építészet számára is

fontos következményei lennének ennek. A régi pincék felújításával és kortárs bővítésével, valamint a helyi anyagok, a bazalt és egyéb kövek felhasználásával olyan kortárs népi, hegyi (és helyi) építészetet lehetne létrehozni, akár faszerkezetek alkalmazásával is, ami a bazalt–szőlő–bor hármas anyagi és építészeti karaktere mentén, az ezekhez kötődő tevékenységekből indulna ki újra, nem pedig a múltba révedve magasztalná fel a régi emberek tájhasználati képességeit.

A regionális karakterről vezetett gondolatmenet végéhez közelítve, ismét egyet kell értsek Moravánszky Ákos gondolataival a nemzeti építészeti identitásról: *„A regionális stílus fogalmát szeretném megvizsgálni, megmutatva, mennyire tarthatatlanok azok az elképzelések, amelyek a regionalizmust a nemzeti karakterológia vágyképeivel próbálják megalapozni. A múlt regionalista iskoláit sokkal inkább az adott környezet sajátos problémái iránti érzékenység jellemzi: azokra érvényes, lényegi válaszokat tudtak adni."*[8] Azaz minden régiónak a saját történelméből és történetéből fakadó nehézségekkel kell megbirkóznia.

Kellő mélységű elemzéssel és helyi jelenléttel kialakítható egyfajta kortárs, korszerű identitás mindenhol, de ez nem működőképes egységes nemzeti szinten, mert az építészet leginkább a helyszínhez, a konkrét helyhez kapcsolódik, nem pedig elvont kulturális, nagy léptékű egységekhez. Végezetül álljon itt Virgilio Marchi építész néhány híres mondata a regionális korszerűségről, melyet Capri építészeti jövőképének kapcsán írt le az 1920-as évek végén: *„Ha helyi parasztépítészet alatt építészeti egyszerűséget értünk, akkor egy véleményen vagyunk. Ha helyi művészet a háznak a helyhez, a környékhez, a sziklák arányaihoz, színeihez való alkalmazkodása, úgy egy véleményen vagyunk. Capriban a házakat a legnagyobb egyszerűséggel kell építeni, felhasználva a szikla-teraszokat, kilesve a nap és az árnyék járását, a szelek játékát, ablakokat vágva, teraszokat rakva a kilátás kedvéért. Ki kell innen küszöbölni minden importált és plagizált díszítményt, minden hitvány Minerva- vagy Neptun-szobrot. A ti egyszerű, logikus és igazán caprii házaitokon uralkodjon az aszimmetria! Minden szobának sajátos alaprajza és magassága legyen, minden ablak helyét és méretét a fény és levegő szükséglete szabja meg. Látjátok, a futurizmus és a józanság azonosak! Uraim, éljen a stilo pratico – és nem stilo rustico!"*[9]

8: MORAVÁNSZKY Ákos: Regionalizmus. Magyar Építőművészet. 1989. 6. szám

9: BIERBAUER Virgil: Caprii házak. Tér és forma. 1932. V. évf., 10. szám

—

FELHASZNÁLT IRODALOM

BIERBAUER Virgil: Caprii házak. Tér és forma. 1932. V. évfolyam 10. szám

CHOLNOKY Jenő: Balaton, Budapest: Franklin-Társulat, 1937

LAPOSA József: Zártkertek sorsa. Valóság, 1979. 6. szám

MORAVÁNSZKY Ákos: Regionalizmus. Magyar Építőművészet, 1989. 6. szám

VAJDA Szabolcs: Hagyományos építőkövek a települési tájban a Dunántúli-középhegység példáján. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, 2014

VAJKAI Aurél: Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956

VAJKAI Aurél: Balaton Melléki présházak. Budapest: Képzőművészeti Alapítvány Kiadóvállalat, 1958

VISKI Károly: A dunántúli paraszthá̧z. Tér és forma. 1929. II. évf., 1.

↑
Pannon táj
Hegymagas felől
Fotó: Balázs
Mihály, 2023

IMPRESSZUM

SZERKESZTŐ	Somogyi Krisztina PhD
SZERZŐK	Balázs Mihály DLA, Dombrovszky Zsófia, Dormán Miklós, Fábián Gábor DLA, Falvai Balázs DLA, Fenes Tamas DLA, Ghyczy Dénes Emil, Gulyás Bálint, Gulyás Eszter, Karlovecz Ádám, Nedeczky Zsolt, Peitl Péter, Rab Sarolta, Sághegyi Adél, Somogyi Krisztina PhD, Starkbauer Lilla, Szederkényi Lukács, Szűcs Imre Ferenc, Szuszik Dóra, Török Dávid DLA, Vannay Miklós DLA, Varga Noémi
OLVASÓ–SZERKESZTŐ	Götz Eszter
KIADJA	BME Építőművészeti Doktori Iskola, 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. Intézményi azonosító: FI 23344
FELELŐS KIADÓ	Balázs Mihály DLA
GRAFIKAI TERV	Máthé Dóra
BETŰCSALÁD	Avara, Kontrapunkt Miki
NYOMDA	Stanctechnik Digital Kft.
KOORDINÁTOR	Mádi Lajos
PÉLDÁNYSZÁM	150
ISBN	978-963-421-938-5
TÁMOGATÓK	Építési és Közlekedési Minisztérium Pro Progressio Alapítvány Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
WEB	dla.bme.hu
KÖZÖSSÉGI MÉDIA	@bmedla

©2023 BME Építőművészeti Doktori Iskola
A kiadványt utánnyomni, sokszorosítani a törvényesen engedélyezett eseteken kívül csak a szerzők és a Doktori Iskola hozzájárulásával lehet. Valamennyi közölt szöveg a BME Építőművészeti Doktori Iskola szellemi tulajdona.

ÉPÍTÉSI ÉS KÖZLEKEDÉSI MINISZTÉRIUM

MŰEGYETEM 1782

B Építőművészeti
M Doktori
E Iskola

MŰEGYETEM 1782